

FOLKEVETT

MAGASINET FRA **FRAMTIDEN I VÅRE HENDER** FOR **MILJØ OG MENNESKER** NR. 2 · des · 2025 125,-

FOLKEVERKSTEDENE

**DEN NYE
FIKSEBEVEGELSEN**

OLJE-ALDEREN

**KUNSTEN Å GI SEG
MENS LEKEN ER GOD**

TILBAKEBLIKK

**ERIK DAMMANN
INSPIRERTE EN
HEL GENERASJON**

TEMA

GJENGANGERE

Forbruket som hjemsøker oss.

REPORTASJE SIDE 10—19

➡
**OVERFLODEN
FORTSETTER**

VELKOMMEN OM BORD KLASSEKAMPEN

Melding fra kapteinen

Vi følger samfunnsutviklingen med pålitelig journalistikk og politiske analyser. Med en rik kulturdekning, spennende reportasjer og populære spalter gir Klassekampen deg stoff som både gleder og utfordrer.

**Vi ønsker deg en opplysende reise.
Velkommen om bord!**

Mari Skurdal

Mari Skurdal,
ansvarlig redaktør

Send sms
ABO 5268
til **1960**

STOPPER
AUTOMATISK

PRØV AVISA GRATIS I TRE UKER

INNHold		NR 2		2025	
TEMA GJENGANGERE Forbruket som hjemsøker oss.					
		TIL MINNE OM ERIK DAMMANN		BAR GLEDE	
HAR VI MISTET FOLKEVETTET? 04			DØDELIG KLESINDUSTRI 52		
KLAR TALE 06			DEN STERKESTES RETT 54		
SPALTELANGS 08			KLIMAMAGEPLASKET 58		
DRUKNER I BRUKTKLÆR 10			ASKELODDENS OLJERETRETT 60		
LANDSBYEN SOM BLE BEGRAVD 20			OVERSER MENNESKERETTIGHETSBRUDD 68		
FIKSEBEVEGELSEN 24			QUIZ 73		
FARLIG HETE 32			BØKER OG MER 74		
TYPISK NORSK Å SLØSE 36			HVERDAGSHELTER 76		
LURT AV BILLIGVARENE 40			LESERBREV 78		
TIL MINNE ERIK DAMMANN 42			KONTAKTANNONSER 80		
FOSSENE KALLER 51		KRYSSORD 82			
		SIDE 42-50			

BARE Å
GLEDE SEG

Har vi mistet folkevettet?

Norge er en sløsenasjon med rekordlav grad av resirkulering og gjenbruk, også kalt sirkularitet. Det viser ny statistikk.

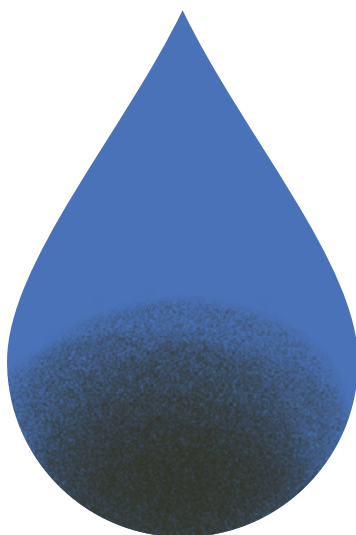
Verden er bare 6,9 prosent sirkulær. Circular Gap har beregnet at vi må opp på 17 prosent

«Vi har i løpet av en generasjon blitt verdensmestere i å bruke og kaste.»

sirkularitet i løpet av de neste sju årene for å ha mulighet til å nå målene i Paris-avtalen om å begrense den globale oppvarmingen til under to grader. Norge ligger enda lenger bak i løypa med puslete 2 prosent sirkularitet.

**BLOD, SVETTE
OG TÅRER**

SIDE 32

Det kan du lese om i en innsiktartikkel i denne utgaven av Folkevett ført i pennen av rådgiver Mia Bjerkestrand i Framtiden i våre hender, prosjektleder i Framtiden i våre hender Innlandet, Else Mari Fauske og regionleder Framtiden i våre hender Nord-Norge, Hanne Gro Haugland.

Artikkelforfatterne peker på at Norge er en internasjonal sinke i kampen for økt resirkulering av avfall og gjenbruk av bygningsmaterialer. Vi har ambisjoner om å være et foregangsland, men ender opp som en av de dårligste i klassen.

Andre data viser at også på områder som klær og elektronikk går enorme mengder til spille. Klesprisene har stupt og forbruket har eksplodert. Ifølge forskere er et bærekraftig forbruk av klær for land som Norge, fem nye plagg i året. Bransjen importerer ti ganger så mye, 50 plagg for hver av oss årlig. Bare tre prosent av klærne som samles inn i Norge gjenbrukes. Det er nytt som gjelder. De store netthandel-gigantene som Temu og Shein bidrar kraftig til prispress og forbruksvolum. Nå har de for alvor rettet inn sine kanoner mot det norske markedet. Framtiden i våre hender har nylig vedtatt kamp mot de globale handelskjempene som kampsak i 2026.

Den nesten grenseløse sløsingen av klær, mat, elektronikk og bygningsmaterialer har gradvis blitt endel av et nytt mønster. Fra 70-tallet og i økende grad de siste tjue til tretti årene har vi utviklet oss til en overflod- og sløsenasjon. Det har ikke alltid vært slik. De fleste som husker 50- og 60-tallet eller har foreldre og besteforeldre som opplevde det, vet at vi i løpet av en generasjon har blitt verdensmestere i å bruke og kaste.

La meg gi et eksempel. Mine besteforeldre, født tidlig i det tjuende århundre, var skreddere. De hadde arvet yrket fra min oldefar som også var skredder. I første etasje i huset jeg vokste opp, duret symaskinene til alle døgnets tider. Det ➤

ANSVARLIG REDAKTØR

Arne Storrønningen
redaksjonen@folkeveitt.no

DESIGN OG ART DIRECTION

Bielke&Yang

BIDRAGSYTERE

Carin Leffler
Torbjørn Færøvik
Inger Lise Hammerstrøm
Charlotte Førde Skomsøy
Trygve Sunde Kolderup
Tale Hungnes
Are Dammann
Lilli Storrønningen
Mia Bjerkestrand
Else Mari Fauske
Maja Håkenstad
Hanne Gro Haugland
Knut Erik Helle
Trond Wormstrand
Johan Hermstad Reinertsen
Turid Sylte
Guro Midtmageli
Kristin Fagerlid
Embla Husby Jørgensen
Torje Hausvik Olsen
Solveig Skaugvoll Foss
Steinar Alsos
Inge Eidsvåg
Erik Sundt
Aksel Johan Hegrem
Johannes Wahl Gran

ANNONSESALG

Sverre Stakkestad
sverre@gmk.as

UTGIS AV

Framtiden i våre hender
Økernveien 94, 0579 Oslo
Bli medlem på framtiden.no

Framtiden i
våre hender

Folkeveitt arbeider etter Redaktørplakaten og Vær varsom-plakaten. Redaksjonen ble avsluttet 18. november.

Opplag 33 200. Utgis to ganger i året.

Vil du ikke ha Folkeveitt i posten eller få det tilsendt digitalt? Kanskje mottar dere to magasiner i husstanden, mens det holder med ett? Ta kontakt på post@framtiden.no eller 22 03 31 50.

Har du funnet Folkeveitt på Instagram? Da kan du bare avfølge oss. Vi er ikke der, men her.

TRYKK

Stibo Complete AB

var vanlig at folk fra hele nabolaget fikk klærnes levetid forlenget ved å oppsøke skredderverkstedet.

På hjørnet et kvartal unna holdt en skomaker til. Han var også en populær person i området. I gata fantes det også to såkalte skraphandlere som tok i mot og videresolgte metallavfall. Et steinkast unna fantes også et vulkaniseringsverksted som sørget for å gi brukte bildekk nytt liv.

Min far som hadde flyttet til småbyen fra et småbruk var en dyktig hobbyreparatør og utpreget nevenyttig. Han hadde et håndlaget skomakerskrin i stua. Og han kunne reparere sko og det aller meste av daglige bruksgjenstander som ble slitt og trengte å fornyes. Hytta bygde han selv med gjenbrukte byggematerialer.

Sammenlignet med dagens sløseri har vi mye å lære av ressursbruken og mentaliteten bare en generasjon tilbake. Det betyr ikke at vi skal romantisere knapphet og underskudd.

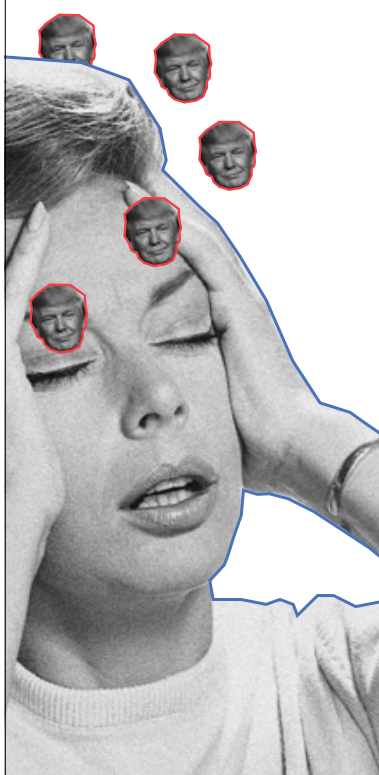
Høy grad av gjenvinning og gjenbruk trenger både store industrielle teknologiske løsninger og praktiske småskala-løsninger. Ikke minst trenger vi endringer på økonomisk systemnivå. Resirkulering og gjenbruk må lønne seg økonomisk.

Vi har fortsatt en lang vei å gå mot målet om smart ressursutnyttelse og høy sirkularitet. Det må vi fikse. ■

— ARNE STORRØNNINGEN
ANSVARLIG REDAKTØR

I BØLLENES
TIDSALDER

SIDE 54

Det viktigste ordet

Min mormors tante het Johanne. Jeg møtte henne aldri, men jeg tenker på henne iblant. Hun ble født omkring 1870 og hun må ha vært en dame med tæl. Hun nektet å gifte seg – fordi hun ville bestemme selv over egne penger og eiendom. Hun ble bestyrer på et pensjonat i Bogstadveien. Ellers var hun aktiv i den borgerlige delen av kvinnebevegelsen. Det fortelles at hun en gang på begynnelsen av 1900-tallet sto i andre etasje i pensjonatet og så ned på gartneren som stelte i bakhagen. Så fnyste hun foraktelig: «Tenk at han har stemmerett. Og ikke jeg!»

Jeg tenker at fortellingen om tante Johanne og gartneren er mer enn en kuriøs historie om en overklassedame fra gamle dager. Det er også en fortelling om utviklingen av demokrati. På tante Johannes og gartnerens tid handlet demokratiutviklingen om at alle voksne skulle få stemmerett. I vår tid får våre valg konsekvenser for mennesker langt unna og for dem som kommer etter oss. Det forplikter oss til å tenke på konsekvenser for natur, miljø og global rettferdighet når vi gjør beslutninger i politikk og hverdagsliv.

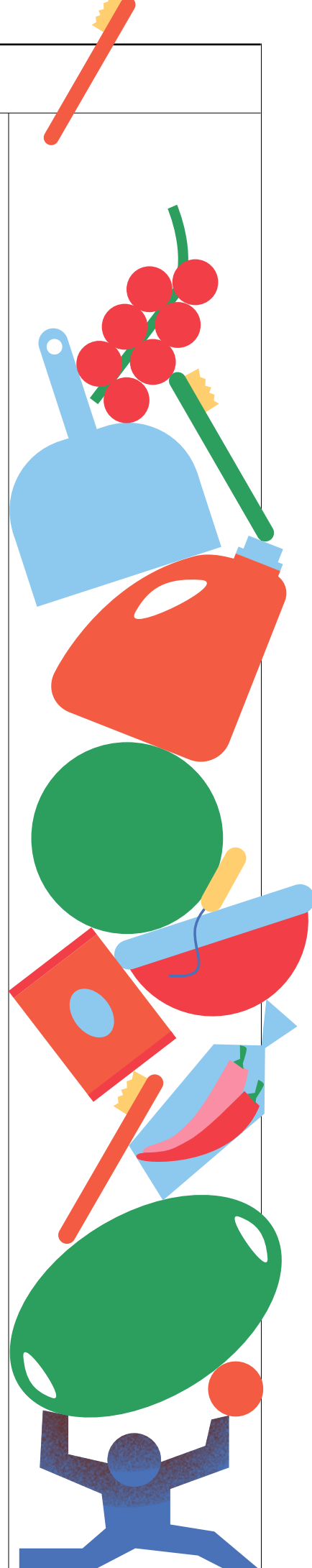
Framtiden i våre henders grunnlegger Erik Dammann gikk dessverre bort på forsommeren. Som ny leder rakk jeg dessverre aldri å møte han. Men jeg skulle ønske han hadde fått oppleve den store milepælen vi nådde mot slutten av sommeren: Vi er nå

50 000 medlemmer i Framtiden i våre hender! Både Dammanns bortgang og medlemsrekorden gir en anledning til å tenke gjennom hva som er det viktigste vi tar med oss videre, inn i vår tid.

Vi leder i en tid som kan kjennes mørk. Det er Ukraina, Gaza, Sudan og glemte humanitære kriser. Det er plast i havet, ørkenspredning og altfor mye regnskog som brennes ned. Det er flommer og orkaner som er større og farligere enn de pleide. Det er mektige verdensledere med forakt for folkerett og forakt for svakhet. Og vi overflommes av reklame for altfor mye billig ræl fra Temu. Hvem skal Framtiden i våre hender være i en slik tid? Å være en folkebevegelse på 50 000 mennesker forplikter.

Jeg kommer til Framtiden i våre hender etter å ha arbeidet i mer enn 20 år med internasjonale menneskerettigheter og humanitær bistand. Min motivasjon er tredelt. For det første har jeg selv sett klimendringer ramme mennesker i det globale sør, or det andre vil jeg kunne se ungene mine i øynene og si at vi gjør det vi kan. For det tredje er Framtiden i våre hender en organisasjon som peker på løsninger.

Men når vi skal bygge folkebevegelsen Framtiden i våre hender videre, må vi ta inn over oss at de som er tenåringer og unge voksne nå hele livet har fått høre at ting går feil vei. Ungdommene har hatt bærekraftsprosjekter siden de gikk i barnehagen, de ➤

«Hvilke strategier byr vi denne unge generasjonen?»

har hatt miljødager på skolen der de har samlet plastikk og batterier fra naturen, de har klimastreiket. Mine egne unger har bodd i Afrika og sett nød og fattigdom med egne øyne. Men for å være ærlig, så tror jeg mange ungdommer møkk lei. De er lei av klima, lei av bærekraftsmål som ingen egentlig tar seriøst. Det sentrale spørsmålet når vi skal bygge Framtiden i våre hender som en folkebevegelse videre er hvilke strategier vi byr denne unge generasjonen.

Mange ungdommer driver med «selvoptimalisering», vil «bli den beste versjonen av seg selv» og jobber med sine «daily routines». De har fokus på søvn, trening, muskelbygging og riktig kosthold, mat, sminke og hudrensing. Individualistisk og selv-sentrert? Kanskje ved første øyekast. Men er dette egenfokuset det samme som egoisme? Jeg tror ikke lenger det. I møte med egne unger har jeg forstått at bildet er mer komplekst. Dette fokuset er snarere en overlevelsesmekanisme, et forsøk på å ta grep i møte med en overveldende verdenssituasjon. Egenfokus er en slags livbøye.

Problemet er jo at denne individuelle livbøyen ikke fungerer i lengden. Den er ikke sterk nok. Vi i Framtiden i våre hender må ta mål av oss om å tilby noe bedre, en strategi som virker.

Erik Dammann skapte kanskje det mest poetiske navnet på en organisasjon noensinne. «Framtiden

i våre hender» – fire ord som blir et løfte og en forpliktelse. Navnet uttrykker håp. Men det er også en maktanalyse. Navnet går liksom ikke med på at framtiden er gitt, eller at hva som skjer blir bestemt langt unna vanlige folk. Navnet peker på at framtiden bygges av oss som lever her og nå, at hva vi gjør betyr noe, at vårt demokratiske bidrag teller.

I vår tid – hva er det viktigste av de fire ordene? Ikke «framtiden» – selv om vi skal synliggjøre det positive alternativene, siden miljøkampen innebærer flere ja enn nei. Ikke «i» selv om alle våre resonnement vår hviler på at vi er en del av noe, i noe større – natur, økosystem, verden. Heller ikke «hender» – selv om miljøkampen er et praktisk arbeid som må bygges med hendene. Nei, tiden vi lever i peker mot «våre» som det viktigste ordet. Det er det store vi-et som må synliggjøres.

Framtiden i våre hender er et handlingsfellesskap der det ligger mening i å bidra. Vi lager handlingsalternativer for enkeltpersoner og hverdagsmiljø, politikk og næringsliv. Vi er et sted for de som vil bidra, alene eller sammen, mye eller litt. Her kan du gi penger, gi tid eller gi stemmen din. Sammen synliggjør vi å stå opp for miljøet og stå opp for global rettferdighet også er å stå opp for demokrati. Sammen dytter vi verden i riktig retning – og tar framtiden i våre hender. ■

TALE HUNGNES

LEDER I FRAMTIDEN
I VÅRE HENDER

NORGES FØRSTE:

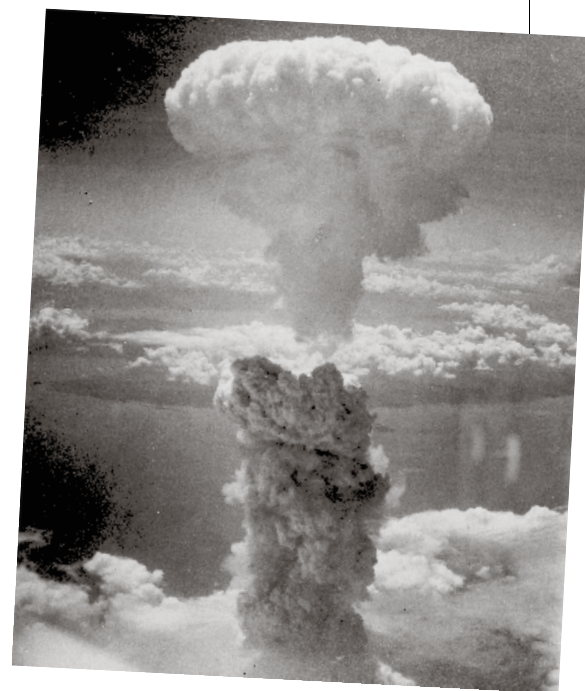
FIN-FIN FINSORTERING

146 500 MER
ENN DET
VI TRENGER

Antallet atomvåpen som kan brukes i verden har økt med rundt 9600 atomstridshoder siden starten av 2025. Det melder Norsk Folkehjelp. Generalsekretær Raymond Johansen mener at det er en svært urovekkende økning.

Atomvåpnene i verden i dag har en sprengkraft som tilsvarer 146 500 Hiroshima-bomber. I tillegg vil flere atomvåpenstater utvide sine arsenaler, og det forventes at det totale antallet atomvåpen i verden vil øke for første gang siden den kalde krigen.

Ifølge rapporten Nuclear Weapons Ban Monitor har over halvparten av verdens stater undertegnet atomvåpenforbudet. Det er ni atomvåpenstater og 34 land som er under en atomvåpenparaply, hvor de fleste av landene ligger i Europa.

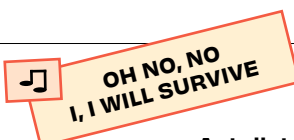

Denne måneden åpnet Områ, Norges første nasjonale finsorteringsanlegg for plastemballasje. Anlegget har kapasitet til å sortere 90 000 tonn plast årlig.

Statssekretær Kristoffer André Hansen fra Klima- og miljødepartementet sier at det gir landet mulighet til å sortere plast på

en måte som ikke har blitt gjort før. Områ er et steg mot en mer sirkulær økonomi og en måte å nå våre mål på, forteller han.

Plasten vil bli finsortert til råvare som kan materialgjenvinnes til nye produkter og emballasje. Anlegget ligger i Holteskogen næringspark i Indre Østfold.

FJELL-
GORILLAEN
OVERLEVER

Antallet av de sjeldne og true- de fjellgorillaene har økt siden 2008, skriver Regnskogfondet på sin nettside. Gorillaene har vært truet av avskoging, ulovlig jakt, sykdommer, krig og klima- endringer, men med hjelp av vernetiltak er fjellgorillaene litt mindre truet enn de andre gorillaene. Antallet har økt fra 680 til

litt over 1000 gorillaer som lever i dag.

I 2008 var alle artene i rødliste- kategorien kritisk truet, men nå har antallet fjellgorillaer økt nok til å bli flyttet over til truet kategorien. Kampen for fjell- gorillaen er på bedringens vei, men langt ifra over, mener Regn- skogfondet.

SPALTELANGS

KORALLREV
PÅ VEI MOT
UTSLETTELSE

De fargerike tropiske korallrevene som vi kjenner de i dag dør raskere og i større omfang enn noen gang, og konsekvensene er store. Det kommer frem i rapporten Global Tipping Points, skriver NRK.

Nesten en milliard mennesker og en million arter er avhengig av dem. De bidrar med mat, kultur og skjærer kystlinjen. Likevel vil de mest sannsynlig forsvinne fullstendig hvis klimaendringene fortsetter som i dag.

De tropiske korallrevene er avhengig av kaldt vann, men menneskers utslipp har varmet opp jorda forbi korallrevens vippepunkt på 1,2 grader over førindustriell tid. Ifølge rapporten vil temperaturen på jorda ligge på 1,5 grader i løpet av de neste ti årene.

For at ikke all korallrev skal gå tapt må den globale temperaturen ned til 1,2 grader, og deretter 1 grad. Det konkluderer 160 forfattere fra 23 land og 87 institusjoner i rapporten.

OM DU TENKTE AT VI
ALLEREDE GIKK SOVENDE INN
I UNDERGANGEN ...

KAFFE-
TØRKE

Ekstremvær har ødelagt flere kaffeplantasjer i verden, og med det kommer skyhøye priser. Det mener Trond Borgersen i et debattinnlegg i Halden Arbeiderblad. Han er dosent ved Høgskolen i Østfold.

For at kaffeplanten skal overleve trenger den riktig temperatur, regn og tørke, men med klimaendringene går det dårlig for bønnene.

De siste 25 årene har temperaturen i områder der kaffe blir produsert i Colombia økt med minst én halv grad. Samtidig har det regnet 25 prosent mer enn vanlig.

Flere kaffeeksperter er bekymret for denne utviklingen. Maja Wallengren, også kalt «The Indiana Jones of Coffe» stiller spørsmål om vi er i ferd med å gå tom. Går lagrene tomme må vi leve fra avling til avling, og dermed vil prisene stige ytterligere.

SÅNN KAN
DET GJØRES

300 familier på en øy i Colombia får for første gang rimelig strøm, takket være Colombias «Energy Communities program». Det opplyser World Resources Institute. Øya har ikke tilgang til det nasjonale strømmettet, og har derfor vært avhengig av dieseldrevet strømaggregat frem til nylig.

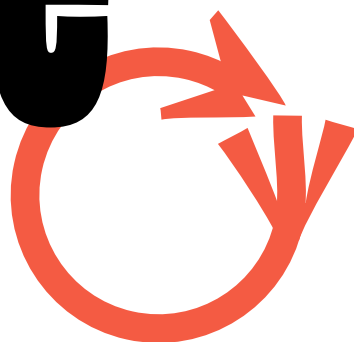
Med en kombinasjon av solenergi og rester fra strømaggregatet får fire av områdene på øya tilgang til strøm døgnet rundt. Det gir menneskene muligheten til å være ansvarlige for sitt eget strømmett og generere inntekter. Prosjektet ble startet i 2023 med et mål om å sørge for strøm til områder over hele landet som ikke får tilgang til det offentlige strømmettet.

VI FIKSER
DET II

Vi i redaksjonen kan tidvis føle på at vi er bærere av utelukkende forferdelige nyheter. Men, slaget er ikke over enda. Så vi inviterer til å puste med magen, brette opp ermene og få litt inspirasjon fra noen som bokstavelig talt fikser det, på side 24–31. **F**

Om å gjøre vondt verre

Den nye kleskasteloven skulle få flere klær inn i sirkulærøkonomien. I stedet sitter innsamlerne igjen med færre brukbare klær. Nå går Kirkens Bymisjon Miljø AS mot millionunderskudd.

TEKST
FOTO

INGER LISE HAMMERSTRØM
CHARLOTTE FØRDE SKOMSØY

↑
For Hege Stenmarck og Kirkens Bymisjon Miljø AS har 2025 vært et nedslående år. Den ene leveringen etter den andre har inneholdt tøy som bare egner seg for forbrenningsovnene.

En trailer står parkert utenfor et grått lagerbygg med utsikt over Drammensfjorden. Bakluken er senket for å laste ut store metallbur med klær.

Hege Stenmarck går bort til det ene buret og kjenner lett på en sort genser.

– Dette er vått, konkluderer hun mismodig.

Stenmarck er daglig leder i Kirkens Bymisjon Miljø AS. Siden 2019 har hun jobbet med å bygge opp organisasjonens selskap for klesdonasjoner. Selskapets kurve har vært stigende fra dag én. I fjor estimerte de et overskudd for inneværende år på to millioner kroner.

98 prosent av inntektene kommer fra salg av donerte klær til brukmarked i Polen og Litauen. Resten selges til second-hand butikker i Norge. I tillegg kommer inntekter for innsamling, sortering og håndtering fra avtaler med kommuner og interkommunale selskap.

Det estimerte millionoverskuddet ble anslått før innføringen av det nye avfallsdirektivet 1. januar i år. Siden da har mengden klær som må sendes til forbrenning, økt fra rundt en tiendedel til nærmere halvparten.

Kirkens Bymisjon hadde regnet med litt svinn. Litt skittent og ødelagt tøy ville det være blant de hele og rene klærne som folk puttet i donasjonsboksene.

– Men 44 prosent, sier Stenmarck og slipper haka i et vantro uttrykk.

Nei takk, til bruktklær fra Norge

– Det er et stort problem at det produseres, forbrukes, og kastes altfor mye klær i dag, uttalte klima- og miljøminister Andreas Bjelland Eriksen i en pressemelding i mai 2024.

Anledningen var en ny handlingsplan for sirkulærøkonomi.

– Hvis vi klarer å kildesortere mer, får vi mindre restavfall og mer materialer kan brukes i nye produkter, sa klima- og miljøministeren.

Da det nye året kom, lød mange overskrifter «Nå er det ikke lenger lov å kaste klær i restavfallet». Etter påske og vårrengjøring i kjeller og på loft, eksploderte mengden tøy som kom inn til innsamlerne.

Så kom klagene fra sorteringsanleggene i Polen, Kirkens Bymisjons hovedmottak. Blant tøyet som kom i store trailerlass fra Norge var det tilgrisede og ødelagte klær og sko. Dette var ikke avtalen.

Hestedekken og rene skjorter lå i samme donasjon. Utgatte og skitne fjellsko i en godt sammenknyttet pose med et par rene jeans. Et stinkende fleecepledd fullt av hundehår i samme bag som en fullt brukbar jakke.

Ifølge Miljødirektoratets veileder skal man fortsatt kaste noen klær i søpla. Fuktige, mugne og/eller tilgrisede skitne tekstiler og klær, ødelagte sko, alt av undertøy og sokker er eksempler på det som fortsatt skal kastes i restavfallet.

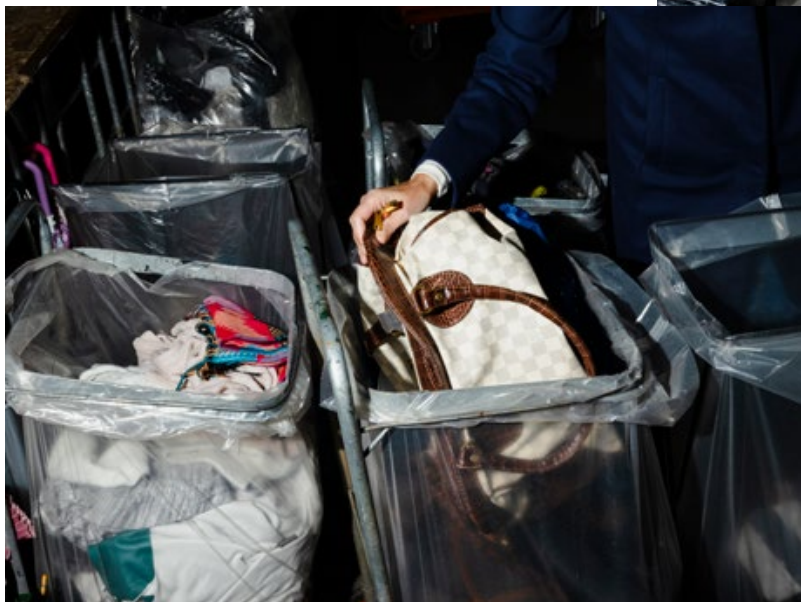
Et budskap som ser ut til å ha gått mange hus forbi.

Den enorme mengden ubrukbart tøy førte til at Polen ikke ville betale like mye for leveransene som før. I juli trakk de fullstendig på bremsen og sa «nei takk til alt» fra Kirkens Bymisjon Miljø.

Går i søpla

Lageret i Drammen bærer fortsatt preg av den polske importtansen som kom i juni. Store hvite sekker står stablet opp til taket i den 1500 kvadratmeter store lagerbygningen.

Men mye av det som kommer inn denne dagen,

↑
Bakerst i lokalet sorteres klærne fra «kremboksene» ut. De er plassert i områder de vet det er tilgang på mer eksklusive klær. Disse selges videre til aktører som Fretex og Fæbrik.

→
Duker, sengetøy, sko, laken, partytopper, truser, sokker og hestedekken. Alt finnes i disse posene. Ofte er det skitne og rene klær i samme pose.

og som fortsatt venter på å bli sortert, kommer aldri tilbake på markedet.

– Innsamlingsbransjen samlet inn over 30 000 tonn brukbare tekstiler i fjor. I år blir det mye mindre fordi vi må kaste så mye til forbrenning, sier Stenmarck.

Hvor mye mindre tør hun ikke spå. For Kirkens Bymisjon sin del er det en kraftig nedgang i eksporten sammenlignet med fjoråret. Stenmarck hadde budsjettert med en oppgang.

– Vi har jo en 40 prosent økning i volum. Men det havner jo ikke til ombruk, sier hun oppgitt.

Det ødelagte, skitne og våte tøyet blir brent.

Rokken som revolusjonerte

På midten av 1700-tallet kom den revolusjonerende rokken, Spinning Jenny. Dette maskinelle vidunderet tok oss bort fra tidkrevende håndarbeid og la grunnlaget for utviklingen av effektiv tekstilproduksjon.

Før Spinning Jenny og en god stund etter lagde folk klær av naturmaterialer. Når de rike ikke lenger hadde bruk for klærne, arvet tjenerne dem, og siden bøndene. Til slutt forbarmet skrotplukkerne seg over de gamle fillene og solgte dem til papirmøller, ifølge en studie fra Universitetet i Brighton.

I en periode etter industrialiseringen tok veldedigheten imot ødelagte klær for reparasjon og videresalg. Rundt 1910 var mengden hele og pene gjenbruksklær så stor at de sluttet å reparere de gamle skjortene og buksene for videresalg, skriver Adam Minther i boken «Secondhand: Travels in the New Global Garage Sale».

Tekstilbransjen har vokst i en rasende fart siden teknologivinninger som Spinning Jenny entret markedet. Klesindustrien doblet seg mellom 2000 og 2014, ifølge en FN-rapport.

Krever handling

En reklamefinansiert radiostasjon durer og går på lageret til Kirkens Bymisjon i Drammen. Et for lengst dødt rovdyr ligger dandert over radioen. På toppen av førstehjelpsskrinet sitter Pikachu og lyser med sin signalgule bamsepels.

– Det er arbeidsmiljøet deres, så de får ha det litt artig og dekorere, forteller sjefen Hege Stenmarck.

38 personer jobber med å sortere klærne som kommer inn her, ti av dem er i arbeidstrening. Såpass bemanning trengs for å sortere de 25 tonnene med tøy og sko som kommer inn daglig.

I 2028 kommer en lov om utvidet produsentansvar. I korte trekk går det ut på at tekstilprodusenter skal ta ansvar for hva som skjer med tekstilene etter endt livsløp. Stenmarck håper produsentene kan lage renere fibre som er lettere å resirkulere. Og færre klær.

– Det er ikke fast fashion som er det store problemet i dag. Det er ultra-fast fashion, sier hun med lang Møre-u og trykk på ultra.

Kjeder som HM og Zara omtales ofte som fast fashion, mens Temu og Shein som kan produsere opp mot 10 000 nye design hver dag, er ultra-fast fashion.

Stenmarck hadde håpet på en kompensasjon fra regjeringen for tapte inntekter i statsbudsjettet. Den uteble.

– Klima og miljødepartementet er klar over situasjonen som de ideelle innsamlerne står i, og det vi nå kan håpe på, er en rask innføring av utvidet produsentansvar, sier hun.

Mener loven er tydelig

«Lagen ändras – strumpor kan slängas i soporna», lød en overskrift i SVT Nyheter i juni år.

Etter seks måneder med ny avfallslov kastet sven-skene inn håndkleet. Det ble for vanskelig å hånd-tere de store mengdene ubrukt tøy som kom inn.

Norges klima- og miljøminister har ingen planer om å reversere loven.

– Å gå bort fra direktivet som vi er forpliktet til, er ikke god politikk, sier Andreas Bjelland Eriksen i et intervju med Folkeveit.

Han begrunner lojaliteten til direktivet med EØS-avtalen og mener det ikke er noe i veien med regle-ne i seg selv, men hvordan de blir tolket.

– Vi har vært tydelig i vår kommunikasjon hva folk skal og ikke, det bør ikke være så overraskende for folk at skitne og våte malingskluter ikke skal i innsamling for klær.

– *Har dere vært så tydelige? 44 prosent av tekstil-ene Kirkens Bymisjon nå får inn, er skittent eller ødelagt og må kastes. Før loven trådte i kraft var det bare en tiendel som gikk i søpla.*

Spørsmålet ble stilt som oppfølgingsspørsmål i en e-post. Hans kommunikasjonsrådgiver svarer at klima- og miljøministeren ikke ønsker å kommentere dette poenget ytterligere.

– *Et selskap vi har snakket med estimerte et over-skudd på to millioner kroner i år. I stedet vil de gå flere millioner i minus som direkte følge av den nye avfallsloven. Hva tenker du om det?*

– Det er selvfølgelig en utfordring som vi må håndtere. Det kreves praktisering å jobbe sammen med regelverket.

– *Hvilke konkrete tiltak har dere for å få det nye systemet for innsamling av klær til å fungere bedre?*

– Vi har fulgt tett det kommunen gjør og prøver å finne ut hvem som har «best practice».

– *Hva er det?*

– Det er de kommunene som håndterer innsam-lingen på best mulig måte, sier han og legger til at det alltid vil være krevende i starten når et nytt re-gelverk blir innført, sier Bjelland Eriksen.

Om lag to prosent av klærne som blir donert til ombruk i Norge, blir resirkulert. Målet er å øke den-andelen.

Ved et universitet i England sitter en forsker med noen tall som viser at denne ideen om sirkulærøko-nomi kan være litt hul.

Den stygge sannheten

«Dette er ikke riktig», tenkte Krish Saha da han som doktorgradsstudent besøkte en tekstilfabrikk i Ban-gladesh.

Mellom de uendelige radene av symaskiner, for det meste betjent av konsentrerte kvinner med ras-ke hender, var det hektisk.

Det som virkelig gjorde inntrykk var avfallsmeng-den. Tekstilbiter, tråder og innpakning lå overalt. I hjørnene lå store hauger med avklipp. Dette var bare overskuddet. En dag skulle plaggene også ende opp som søppel.

Avfallet og arbeidsforholdene fikk Saha til å ten-ke på de miljømessige konsekvensene av tekstil-produksjonen, og hvor tøff denne jobben kan være.

Han mente det lå et stort potensial i å gjøre ting på en annen måte.

Gjenbruk av klær og tekstiler er bra nok, mener han. Men er resirkulering den magiske løsningen som gjør at vi kan handle klær med god samvittighet?

«Nei», mener Saha. Han har gode belegg for den påstanden.

←

De ødelagte dongeri-buksene skal til Norsk Tekstilgjenvinning. Der males de opp til cellulose og blir til ny fiber.

↑

Alle klærne sorteres manuelt.

«16–17 åringer er opptatt av miljø. Men de vil også ha de samme jeansene som sine venner.»

KRISH SAHA

I fem år har Saha og kollega Erez Yerushalmi ved Birmingham City University jobbet med økonomiske modeller for å se hvordan resirkulering av klær påvirker miljøet.

– Den korte og stygge sannheten er at tekstilindustriens forsøk på å være bærekraftige hadde en boomerangeffekt.

Fenomenet som på engelsk kalles «backfire-effect», går tilbake til 1865. Da oppdaget en britisk økonom at kullforbruket hadde skutt i været. Og det var ikke fordi folk hadde fått mer penger, men fordi kullet hadde blitt mer energieffektivt. Når kullet brant lenger, ble folk mindre sparsomme.

Det samme ser ut til å skje i klesbransjen. Resirkulerings- og gjenbruksinnsatsen fører til mer produksjon og økt forbruk. Hvilket igjen ga enda mer avfall, viste studien.

I tallform betyr det at for hver prosent forbedring innen miljøvennlig tekstilinnovasjon, vil produksjonen av nye tekstiler øke med 0,6 prosent.

Selv om tekstilindustriens viktigste tiltak for å få ned miljøavtrykket er å lage færre klær, mener Saha at tiltaket kommer med et stort etisk dilemma.

– Skal vi ta jobbene fra fire millioner kvinner i Bangladesh som inntil nylig var hjemmевærende og utenfor arbeidsstyrken, for at vesten skal slutte å kjøpe så mye klær, spør han retorisk.

– Vi kan begynne med å betale dem bedre?

– Ja, og gjøre arbeidsforholdene bedre, sier han og viser til et nylig eksempel i Bangladesh da en tekstilfabrikk brant ned. Minst 16 mennesker døde.

Saha ser flere hindre på veien mot en bærekraftig tekstilindustri. Han mener det ikke bare er å begrense hva unge skal kle seg i.

– 16–17 åringer er opptatt av miljø. Men de vil og ha de samme jeansene som sine venner, sier Saha.

Sendte brukt laken til toppsjef

«Kjære Simon Roberts,

Vedlagt i pakken finner du et laken jeg ikke kan bruke lenger. Jeg kjøpte det på Sainsbury for minst ti år siden, og det har kommet til god nytte. Men nå har jeg ingen bærekraftige løsninger for hva jeg burde gjøre med det.»

Slik åpnet brevet til Sainsbury's toppsjef, signert Wendy Ward med titlene «forsker», «underviser» og «skaper» ved Sheffield Hallam Universitetet.

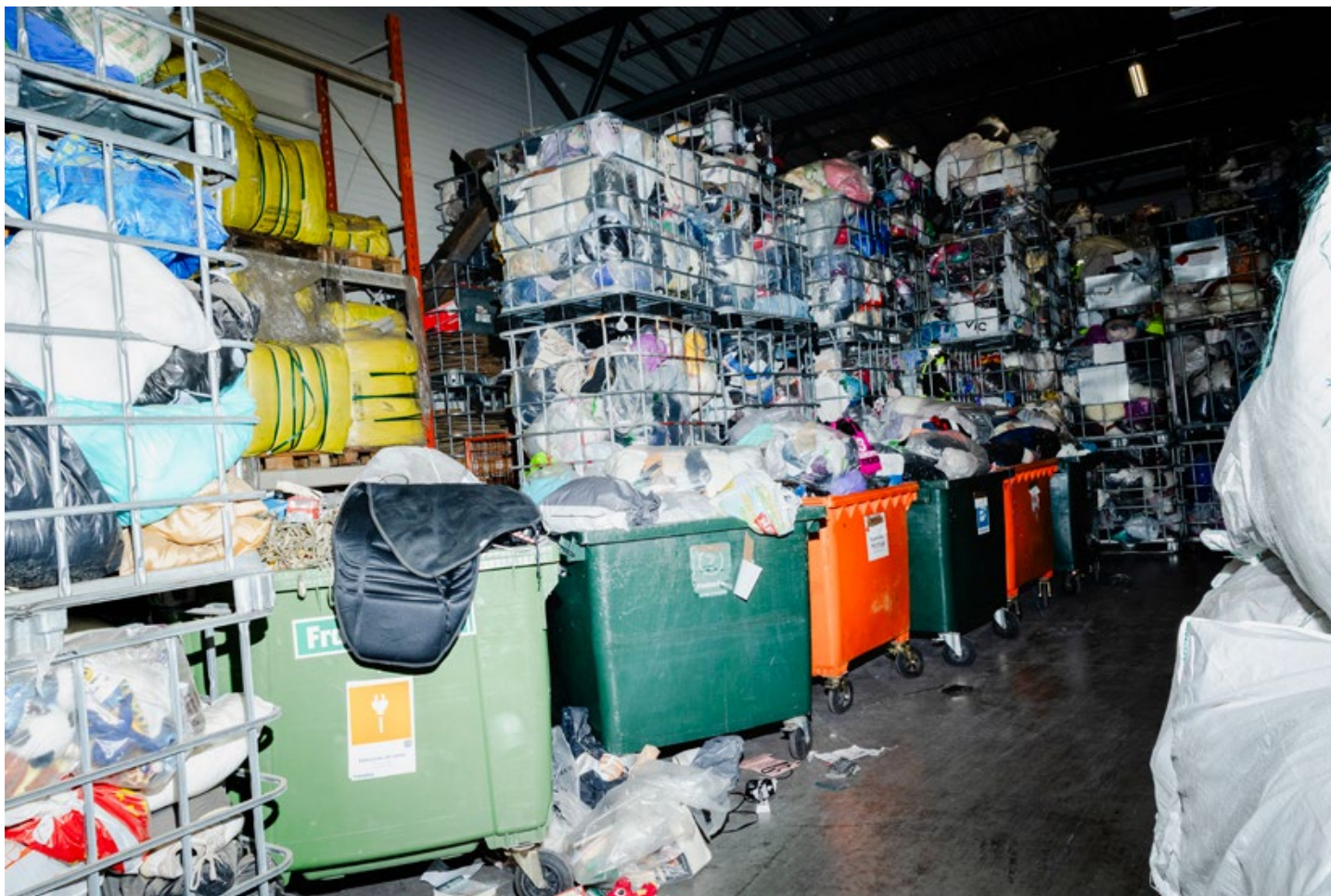
Sainsbury's er Storbritannias nest største supermarkedkjede. Ward fortsatte brevet som Folkevett har lest, med en rekke argumenter for hvorfor hun dumpet denne fillen i postkassen til en toppsjef hun aldri hadde møtt.

- «Jeg kan ikke reparere det, som du kan se har det en stor slitasje på midten.»
- «Jeg kan ikke donere det til veldedighet fordi de ikke tar i mot ødelagte produkter (forståelig).»
- «Jeg vil ikke putte det i tekstil-resirkuleringen ettersom det er stor sannsynlighet for at det blir sendt ut av landet, brent eller ikke resirkulert.»

Her går hun inn i en faktatirade der hun forklarer Roberts at Storbritannia resirkulerer veldig lite tekstiler. Og dette lakenet, en blanding av bomull og polyester, er svært vanskelig å resirkulere.

«Det eneste jeg kan gjøre», fortsetter hun, «er å ➤»

↑
Hver eneste dag kommer det inn 25 tonn tekstiler til lageret i Drammen.

←
Hege Stenmarck skulle ønske barn kunne lære å sy i skolen igjen. At tekstilproduksjonen kom tilbake til Norge, og ikke minst at vi tok bedre vare på klærne våre.

kaste det i søpla. Men det vil jeg ikke, fordi å brenne et slikt materiale er like forurensende som å brenne kull», skriver hun og lenker til en BBC sak.

Det er tyngde i Wards argumenter. Hun tar for tiden en doktorgrad i bærekraftig mote.

Svaret fra Sainsbury's var generisk. «Vi setter pris på alle slags tilbakemeldinger (...)»

Ward syntes det slitte lakenet fortjente mer oppmerksomhet og delte handlingen med sine 20 000 Instagram-følgere.

Under emneknaggen *#takeitback* oppfordret hun folk til å gjøre det samme.

Selv om ikke alle innleggene kan bli linket til Wards sak, har emneknaggen nå 219 000 innlegg.

– Det traff en nerve og blottla en idiotisk situasjon som alle kan relatere seg til: Ingen som bruker klær eller tekstiler i hjemmet sitt, er uberørt av dette.

– *Lakenet ditt varte i ti år. Det er ikke verst. Kan man tenke at en slik blanding kan være bra for miljøet når tekstilet varer så lenge?*

– Det kan man si, men fordi jeg hadde det i ti år betyr ikke det at andre ville hatt det så lenge. Mange ville kanskje byttet det ut etter seks måneder.

Ward sitter innrammet i grønne vegger og stueplanter så vitale som de fleste av oss bare kan drømme om. Hun er med på videomøte fra Sheffield i Storbritannia.

Det er noe med den hurtige produksjonen, de billige og tilgjengelige mønstrene, appellerende fargene og slitestyrken som irriterer Ward. Hun legger i vei i lange velresonnerte argumenter mot den hurtigvoksende tekstilbransjen.

Hennes siste tittel i brevet, «skaper», reflekterer hennes lidenskap for å sy, reparere og lage klær selv. Hun har skrevet flere bøker om nettopp dette temaet.

Men hun erkjenner at egenproduksjon av klær ikke er løsningen på tekstilbransjens overproduksjon.

– Det finnes mye forskning på hvorvidt folk som lager sine egne klær kjøper mindre. Det gjør de ikke nødvendigvis, sier Ward.

Hun føler seg privilegert som har tid, plass og lyst til å sy.

– Mange av dem som sydde og reparerte i den tiden man måtte ha det, mislikte det sikkert. Min mor og bestemor, for eksempel, hatet det.

Men reparasjon mot betaling mener hun burde være lett å få til.

– Hva om det kunne vært en reparasjonsbutikk i handlegatene, spør hun.

Både Norge og Storbritannia har full moms på reparasjon av klær. I Norge er det bare MDG som har foreslått å fjerne momsen helt. Framtiden i våre hender har jobbet i mange år for å fjerne den.

Flere land i Europa har redusert momsen. Sverige har for eksempel redusert satsen til 12 prosent, mens Litauen og Frankrike bare krever fem prosent moms på slike reparasjonstjenester.

Milliondonasjon med bismak

På årets første dag i 2025 brøt en enorm brann ut i bruktklærmarkedet i Ghanas hovedstad Accra. Markedsbodene med klær tett i tett, tok lett fyr. Da brannen endelig var slukket, gjensto en ruin på størrelse med Operahuset i Oslo.

Brannen var en katastrofe for de mange menneskene som har sin egen bod på Kantamantomarkedet. Ukentlig kommer 15 millioner plagg hit. Noe blir videresolgt. Nesten halvparten blir ikke det og ender opp på enorme søppelfyllinger. ➡

Den ideelle organisasjonen Or Foundation jobber for å rydde strendene i Accra for alle klærne som ender der i stedet for på søppelfyllingene. Ifølge egne anslag rydder de 18 tonn søppel ukentlig. Nylig fikk de en god slump penger fra uventet hold som gjør at de kan skalere opp innsatsen.

Over en periode på tre år får Or 50 millioner kroner årlig fra billigkjeden Shein. Donasjonen blir ansett som et slags frivillig forskudd på utvidet produsentansvar. Men tiltaket har fått mye kritikk, ifølge Vogue Business.

Shein er en omstridt aktør og har måttet svare på alt fra beskyldninger om å akselerere overproduksjonsproblemet til bruk av tvunget arbeidskraft i Kina og rutinemessige brudd på opphavsrett.

Ifølge et regnestykke fra miljøorganisasjonen Friends of the Earth kom Shein med 7200 nye produkter hver dag, ifølge NTB. Beregningene ble gjort i 2023.

En talsperson for Shein har uttalt at «selskapet har nulltoleranse for tvungen arbeidskraft og at de tar alle påstander om brudd på opphavsrett på alvor».

The Or Foundation sier at selv om de har mottatt donasjonen fra Shein, betyr ikke det at de støtter dem.

«Det betyr bare at Shein innrømmer at de er en del av problemet», sier Sammy Oteng til Vogue Business. Hun er kommunikasjonssjef hos Or.

Utvidet produsentansvar er håpet alle nå klamrer seg til. Men ifølge en som har forsket på avfall i flere tiår, er tiltaket bare en symptombehandling.

Å dempe offentlig kritikk

– Ingen vil høre «kjøp mindre». Resirkulering eller returordninger blir ofte fremstilt som en universal-

løsning for å dempe folks bekymringer, og samtidig gjøre det mulig for forhandlere og produsenter å fortsette å fokusere på økt salg, skriver Daniel Hornweeg i en e-post til Folkevett.

Man kan merke et snev av oppgitthet mellom linjene hos førsteamanuensis ved Ontario Tech Universitet i Canada. Han har jobbet med avfall og energiløsninger i over 30 år, Deriblant som rådgiver for Verdensbanken.

Hornweeg har ikke veldig stor tro på at verken returordninger eller produsentansvar skal løse miljøutfordringene knyttet til klesindustrien.

– Produsentansvaret hjelper, men det er først og fremst et tiltak for å dempe offentlig kritikk, sier han.

Bare de siste tre årene har fiberindustrien økt produksjonen med åtte millioner tonn hvert år. Selv om produsentene snart må ta regningen for klærne når de blir avfall, tror han ikke den ekstra utgiften vil strupe produksjonen. Han tror kjøperen får regningen.

– De fleste produsenter lager klærne i mange land. De vil ikke at et land skal få høyere kostnader enn et annet. Derfor presser produsentene på for å unngå ordninger som gjør dem mindre konkurranse-dyktige, hevder Hornweeg.

For å få ned forbruket av klær må kjøperen i større grad forstå konsekvensene av industrien, mener han.

– Plast og tekstiler viser hvordan vi alle er forbundet, og det dere gjør i Norge påvirker Mali.

– Det er for eksempel ikke vanskelig å finne ut hvor mye av Oslos avfall som blir eksportert – og hvor det havner. Det ville vært et godt sted å begynne, sier han. ■

←

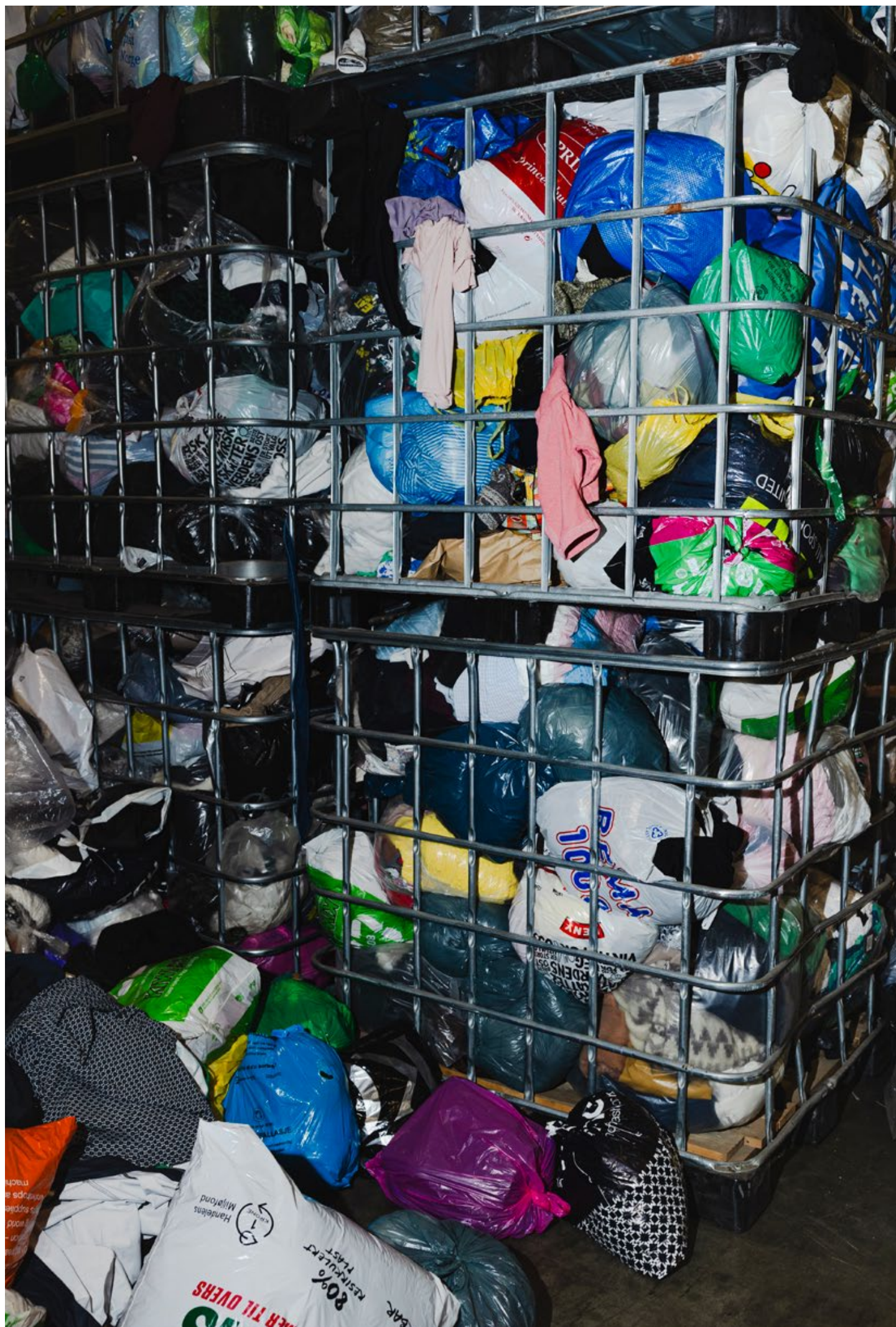
Det tok to måneder å sortere ut ett tonn dongeri som egnet seg til resirkulering. Til sammenligning får de inn 25 tonn tekstiler hver dag.

↑

Polyester, nylon, akryl, elastan. Det blir mer og mer av de plastbaserte tekstilene. Er de ødelagte og ikke kvalifiserer for second hand markedet, blir det kastet til forbrenning.

→

Litt under halvparten av klærne i disse beholdere må kanskje kastes.

Landsbyen som ble begravd

Et skred ti ganger verre enn et «worst case»-scenario utslettet i sommer den sveitsiske landsbyen Blatten.

På den andre siden av dalen er solen akkurat i ferd med å titte over de høye, snøkleddde fjelltoppene. Rundt oss har fjellsidene fått høstfarger, og i det fjerne høres lyden av kubjeller.

Når turistsjef Matthias Fleischmann står ved toppstasjonen på den sommeråpne gondolen og peker innover Lötchental, er det lett å tenke at det kunne vært verdens enkleste jobb å markedsføre det idylliske dalføret sørvest i Sveits. Men i bunn av dalen er alt grått. Der det før var en landsby – med bolighus, hotell, kirke og butikk – er alt nå dekket av flere meter grå løsmasse.

I slutten av mai i år ble landsbyen Blatten i Lötchental rammet av en av de verste naturkatastrofene i Sveits sin historie. Temperaturstigning og varmerekorder gjorde at permafrosten ikke lenger klarte å holde på steinmassene i den bratte fjellsiden under Kleine Nesthorn.

Store steiner fra det 3341 meter høye fjellet løsnet og raste ned på Birchbreen, der varmen hadde gjort ismassene svake. Vekten fra steinmassene gjorde at brearmen kollapset og flere millioner tonn med is, grus og stein raste ned mot landsbyen i et skred som den sveitsiske presidenten Karin Keller-Sutter senere beskrev som apokalyptisk. Da steinmassene til slutt stoppet, var flere kvadratkilometer av den grønne dalen begravd.

Det enorme skredet hadde gitt utslag på Richters skala og 90 prosent av Blatten var ødelagt. Beboerne hadde blitt evakuert ti dager tidligere. At noe kunne skje, var ventet. Fjellsiden har vært overvåket siden 1990-tallet og eksperter fulgt nøye med på utviklingen. Størrelsen på skredet var likevel sjokkerende. Dette var ti ganger

TEKST

TRYGVE SUNDE KOLDERUP

verre enn det som var beskrevet som «worst case», forklarer Mathias Fleischmann når han viser veien skredet tok fra den bratte brearmen og ned mot dalbunnen.

Alpene rammes hardt av klimaendringene; breene smelter, snøgrensen stiger og temperaturøkningen gjør at flere av fjellsidene blir løsere og dermed farligere enn de har vært. Styrtregn og store nedbørmengder har de siste årene skapt store ødeleggelser på infrastruktur, og for turistene har populære turstier og klatreruter i fjellet måttet legges om eller stenges ned fordi de har blitt for farlige å ferdes på.

Bare i delstaten Wallis, som Lötchental er endel av, overvåkes 500 fjellsider. Kleine Nesthorn var en av disse, og Blatten ble evakuert før raset gikk. De menneskelige skadene var derfor ➤➤

«For meg har Blatten alltid vært et paradis.»

– LUKAS KALBERMATTEN

små. En lokal gårdbruker som var ute for å se etter buskapen sin, er den eneste som er antatt omkommet etter raset. De materielle skadene er til gjengjeld enorme, og naturkatastrofen blir dyr for både Sveits, lokalsamfunnet og for forsikringsselskapene. Kostnadene er anslått til over 500 millioner sveitserfranc (seks milliarder norske kroner).

– Det vil ta mange år å bygge opp igjen Blatten, og vi det er heller ikke sikkert vi kan bygge den på samme sted som den sto, sier Fleischmann.

Alpene har de siste årene opplevd flere naturkatastrofer som kobles til klimaendringer. I de høyereliggende fjellsidene har permafrosten fungert som et «lim» som har holdt steinmassene på plass, og når denne tiner, løsner steinmassene. Kraftig nedbør virker også destabiliserende, og forskerne er tydelige på at skred tilsvarende det som skjedde i Blatten vil kunne skje igjen.

– Det store spørsmålet er hvor og når det vil skje. Det beste vi kan gjøre er å overvåke og ta de riktige beslutningene til enhver tid. Det er krevende, men når katastrofen først rammet, var Blatten et skoleeksempel. Det gikk så bra som det kunne gå, sier breforsker og professor Daniel Farinotti ved det tekniske universitetet ETH i Zürich.

En som har fått kjenne på de materielle skadene etter skredet i Blatten er Lukas Kalbermatten. Da han la opp som langrennsløper på det sveitsiske landslaget i 1997, etter å ha konkurrert mot blant andre Vegard Ulvang og Bjørn Dæhli i VM og verdenscupen, overtok han familiens hotell i Blatten. Han ble tredje generasjons hotelleier på «Hotel Edelweiss».

FOTO: KEYSTONE / DOMINIC STEINMANN

↑
Lisbeth Kalbermatten, rengjør en hytte i grenda Weissenried nær landsbyen Blatten i Lötschental-dalen. Mer enn 70 frivillige jobbet med å fjerne støv, gjøre og annet rusk som hadde dekket husene, som så vidt ble spart av jordskredet.

←
Hus flyter i innsjøen i Blatten, som ble dannet etter steinraset.

– Tre dager etter at vi åpnet sommersesongen, måtte vi evakuere gjestene, de ansatte og oss selv. Vi fikk en melding fra myndighetene med beskjed om at vi hadde 25 minutter på å komme oss bort. Vi tok bare med telefon og lommebok, for vi trodde jo at vi skulle komme tilbake ganske raskt, forteller han.

Sånn gikk det ikke, og på telefonen sin viser 55-åringen bilder som er tatt med helikopter dagen etter raset. De viser at hotellet hvor han hadde jobbet i siste 30 år var blitt knust av de enorme skredmassene. Flere av nabohusene er helt begravd, noen av dem ligger under 20 meter med jord, is og stein.

– Det blir noen krevende år, og kostnadene er enorme. Likevel er vi privilegerte som bor i et land som har råd til å bygge det opp igjen, sier Fleischmann.

Paradoksalt nok tror turistsjefen at klimaendringene vil gjøre at turismen i Lötchental går en lys framtid i møte:

– Skianlegget vårt ligger så høyt at det nesten garantert har snø. Og når det blir for varmt i byene og på reisemål lenger sør i Europa, da er det til steder som Lötchental folk vil dra på ferie fremover.

Ved gondolens toppstasjon, er gravmaskiner i ferd med å overdøve kubjellene.

For å vise lokalmiljøet at et framtidshåp etter ødeleggelsene, er Kalbermatten i ferd med å bygge et midlertidig hotell.

– Vi har akkurat begynt, men jeg håper vi får det opp allerede til vinteren. Når det blir trygt i Blatten, skal jeg flytte bygningen dit. For meg har Blatten alltid vært et paradisi, og jeg vil tilbake. Nå må vi tilrettelegge for en ny start og sørge for at det kan bli et sted for kommende generasjoner. ■

DEN NYE FIKSEBEV

En ny reparasjon- og fiksekultur er på gang. Framtiden i våre hender inviterer til Folkeverksteder med symaskiner, faglig veiledning og fri fra skjermen.

REGELSEN

«DET BLIR EN SLAGS EDITASJON.»

VERONICA STENHAUG, PROSJEKTLEDER

←
Helena Isabell Delgado Olsen (13) i full konsentrasjon ved symaskinen.

↑↑
Forrige oppslag
Fra Folkeverkstedet i Lillehammer, april 2024.

De siste årene har interessen for reparasjon av forbruksvarer og klær skutt i været. EU har vedtatt direktivet *Right to repair*, som pålegger produsenter et nytt ansvar for å tilrettelegge for at varer som elektronikk, hvitevarer og andre husholdningsprodukter kan repareres. Norge forplikter seg gjennom EØS-avtalen til å implementere direktivet senest innen juli 2026.

Men det er mye som gjenstår før vi i det hele tatt kan snakke om en fullskala sirkulærøkonomi. Framtiden i våre hender jobber med å få på plass verksteder med kurs og opplæring av interesserte. Til nå er det etablert Folkeverksteder i Lillehammer, Trondheim og Tromsø, samt Hobbyverksted i Lofoten, alt i regi av Framtiden i våre hender.

Verkstedene er utviklet med økonomisk støtte fra det offentlige, stiftelser og fond.

Veronica Stenhaus er prosjektleder i Framtiden i våre hender og har ansvaret for Folkeverkstedet som drives av organisasjonens regionkontor i Trondheim. Stenhaus har svennebrev som kjole- og draktsyer og er utdannet som faglærer i kunst- og håndverk. De unge som sitter konsentrert bak symaskinene får profesjonell og kyndig veiledning. Stenhaus har sydd både bunader og brudekjoler og har faget både i hjertet, hodet og fingertuppene.

Vi møter Stenhaus på folkeverkstedet i bydelen Møllenberg i Trondheim, som er kjent for sin gamle og verneverdige trehusbebyggelse. Kvelden Folkevett er på besøk er det høstferie og det lyser varmt fra de åpne verkstedlokalene som ligger med store buformede vinduer ut mot den mørke oktoberkvelden. Et stort hjemmelaget skilt forteller at vi

har kommet til rett sted. Innenfor durer det fra symaskiner og barn og unge sitter i dyp konsentrasjon og syr.

Målgruppen denne uka er barn og unge fra 12 til 16 år, og det er mulig å lære og få hjelp til å sy alt fra klesplagg til fargerike og personlige handlenett. Vanligvis sikter Folkeverkstedet seg inn på folk i alderen 10 til 24 år.

– En vanlig tirsdag får vi normalt besøk av mange studenter, forteller prosjektleder Stenhaus. Målet til mange er å lære seg å sy selv, sy om og reparere plagg man kanskje har gått lei av. Å fikse eller sy egne klær blir en motvekt mot fast fashion for mange, mener hun.

– Det gir også en forståelse for håndarbeid og respekt for faget. Man lærer mer om kvalitet og blir bedre i stand til å se forskjell på god og dårlig søm. Ikke minst oppdager man fort at det er arbeidskrevende å sy klær. Har man erfaring selv, gir det mer forståelse for hva slags jobb de gjør, de millioner av arbeidere som syr klærne våre ved klesfabrikkene i lavkostnadsland – ofte lange dager, med dårlig lønn og sikkerhet, forklarer Stenhaus.

Hun legger til: Det å utføre en aktivitet uten å bruke skjerm, det å jobbe med hendene og sitte igjen med et produkt du har laget selv, det gir en god og viktig mestringsfølelse. Det blir en slags meditasjon. Mange sier de er stolte over å ha skapt sitt eget plagg eller sydd om og reparert noe gammelt. Ofte kommer folk med favoritt-jeansene sine som er slitt eller ødelagt og får det fikset så de kan brukes videre. Mange favorittplagg har fått nytt liv her på Folkeverkstedet, forteller prosjektlederen og smiler.

«BLIR VELD GLAD AV ÅS

AYHAM MURAD ARAFA (14)

→ Instruktør på Folkeverkstedet i Trondheim, Veronica Stenhaug veileder Ayham Murad Arafa (14) som drømmer om å sy sin egen bryllupsdress når han kommer så langt.

→ Folkeverkstedet i Lillehammer er det største av Framtiden i våre hendes tre verksteder så langt. Her fra en fiksekveld for studenter august 2024.

– Folkeverkstedet har også en sosial funksjon som er veldig viktig. Vi starter kurskveldene med et lite og bærekraftig måltid. Rundt bordet får deltakerne mulighet til å presentere seg selv og bli kjent med andre. I løpet av en kurskveld kan mange prate som gamle kjente og utveksle erfaringer. Det er et bredt spekter av interesserte som kommer. Her møter vi folk i ulike aldre, med forskjellige bakgrunner, studieområder og interesser.

– Flere kvelder har det vært stappfullt, forteller Stenhaug.

Det er et populært tilbud og drømmen til Stenhaug og kollegene ved regionkontoret til Framtiden i våre hender i Trondheim er å kunne fortsette med folkeverkstedet som et fast tilbud til folk i byen. Nå er det så langt et midlertidig prosjekt.

– Vi startet i fjor høst og har midler ut 2026, forteller Stenhaug til Folkevett.

Se til Lillehammer: Sirkulærøkonomi i praksis

Det surrer svakt i symaskiner på Folkeverkstedet i den tidligere OL-byen i bakkeskråningene ved Mjøsa. Senteret hadde offisiell åpning 1. desember 2023 og er det største av Folkeverkstedene som Framtiden i våre hender står bak. Folkeverkstedet er samlokalisert med bruktbutikker og en minigjenbruksstasjon, og utgjør sammen med disse det helhetlige ombrukssenteret VARIG som ligger sentralt plassert vis-à-vis togstasjonen, forteller Camilla Tysland Lillehagen som er regionleder i Framtiden i våre hender Innlandet.

Folkeverkstedet i Lillehammer er åpent mandag til fredag og retter seg særlig mot barn og

unge i alderen 10–26 år. Aktiviteten er stor. I 2024 ble det arrangert over 80 kurs og arrangementer på Folkeverksted, både med frivillige og eksterne kursholdere.

– De frivillige som stiller opp ukentlig for å lære andre å reparere og ta vare på tingene sine, er avgjørende for Folkeverkstedets suksess, mener regionlederen.

– Folkeverkstedet i Lillehammer er et konkret eksempel på hvordan sirkulærøkonomi, sosial inkludering og praktisk læring kan forenes i et lokalt initiativ. Det gir barn og unge mulighet til å mestre, skape og reparere – og bidrar til å bygge fellesskap og bærekraftige vaner. Erfaringene fra Lillehammer kan være verdifulle for utviklingen av folkeverksteder andre steder i landet, mener Tysland Lillehagen.

– **Det var mamma** som oppdaget dette kurset og som tipset meg forteller tretten år gamle Helena Isabell Delgado Olsen. Hun syntes det høstes interessant ut og har ikke angret et sekund på at hun prøver ut mulighetene som folkeverkstedet i Trondheim byr på.

Hun forteller at hun er glad i mote og at hun så etter muligheten til å få en hobby som passet.

– Jeg synes det er en gøy måte å bruke tiden på, forteller hun. Helena Isabell forteller også at hun for en tid tilbake fikk en symaskin i bursdagsgave. Den bruker hun noen ganger om uka.

– Jeg startet med søm på grunn av bestemor som bor i Spania. Det var hun som inspirerte meg. Jeg håper på å kunne sy og selge klær en dag som bestemoren min, lage en business ut av det, sier trettenåringen. ➡

DIG
SY.>>

«VIKTIG Å GJØRE NOE I PRAKSIS.»

MARGAUX GOUIS, FRIVILLIG

↑
Folkeverkstedet i Lillehammer er åpent fra mandag til fredag og retter seg særlig mot unge i alderen 10–26 år.

←
Leder for regionkontoret i Trøndelag, Marte Fordal Meland hjelper Jakob Løveng (13) som nettopp har laget sin egen bukse, som han har god grunn til å være stolt av.

Ayham er fra Palestina og har bodd to år i Norge.

– Jeg vil lære meg å sy. Jeg håper å bli flink til å sy klær og fikse klærne mine og lære meg en ny hobby, forteller han til Folkevett.

– Jeg har prøvd det litt på skolen og synes det er gøy. Hvis du har litt tålmodighet kan du lære mye, mener han. Drømmen er å kunne sy sin egen dress når han skal gifte seg.

– Ingen andre i familien min kan sy. Hvis jeg blir den første til å lære meg det så hadde det vært veldig bra, sier han til Folkevett.

– Hvis noen familiemedlemmer eller venner trenger hjelp til å sy, så vil jeg gjerne hjelpe, forteller 14-åringen fra Palestina.

– **Jeg har alltid** vært interessert i Framtiden i våre henders verdier og arbeid, forteller Margaux som jobber som frivillig ved Folkeverkstedet.

– Jeg hadde i utgangspunktet ikke tenkt at jeg skulle lære bort søm til andre, men jeg synes det er viktig å gjøre noe – ikke bare snakke om klimaet, sier hun.

– Det er mye klær som blir kastet, derfor er det viktig å fikse og sy om, sier hun. Mitt inntrykk er at mange egentlig ønsker å passe på klærne sine og kunne sy om og redde gamle plagg når det er nødvendig. Det gir jo en god følelse, sier Margaux som forteller at hun har lært mye om søm av moren og bestemoren sin. Folkeverkstedet er et virkelig flott opplegg og jeg trives utrolig godt her, sier hun til Folkevett. ■

Glohete dager bak symaskinen

Klimaendringer og nye hetebølger har gjort klesfabrikker til «sweatshops» i bokstavelig forstand. 85 prosent av arbeiderne oppgir at de er utsatt for ekstrem og farlig varme.

TEKST

CARIN LEFFLER

Det er på høy tid at ekstrem hete på jobb løftes som et grunnleggende menneskerettighetsspørsmål i hele tekstilsektoren.

Klesproduksjonen verden over bidrar til den globale klima- og miljøkrisen. Samtidig viser flere rapporter at overopphetede arbeidsplasser truer arbeidernes rettigheter, helse og livsgrunnlag. De som rammes hardest av høye temperaturer er de som i minst grad har bidratt til klimakrisen.

Farlig helserisiko

Hetebølgene kommer tettere og er mer intense enn tidligere. Intens hete er nå en av de farligste og raskest voksende helserisikoene på arbeidsplasser verden over. En rapport fra FNs International Labour Organization (ILO) slår fast at mer enn 2,4 milliarder arbeidere hvert år utsettes for høye temperaturer. Arbeidere på byggeplasser er verst rammet, men varmen er også påtrengende for de som syr klærne våre.

En annen rapport, fra Cornell University Global Labor Institute, viser en økning på 42 prosent i antallet dager med høyt varmestress på tvers av fem store klesproduserende byer i like mange land de siste to tiårene. Funnene som dekker data fra 2005 til 2024 peker på akselererende hetebølger og flom som i betydelig grad påvirker arbeidere og produksjonsprosesser.

Hete gir farlige arbeidsforhold

En av Framtiden i våre hendes partnerorganisasjoner, Bangladesh Center for Worker Solidarity, har intervjuet 1000 tekstilarbeidere i rundt 100 fabrikker i og rundt landets hovedstad, Dhaka. Samtalene viser at 98 prosent av arbeiderne opp-

gir merkbare endringer i temperaturen på arbeidsplassen, mens 85 prosent sier de er utsatt for ekstrem varme på jobb.

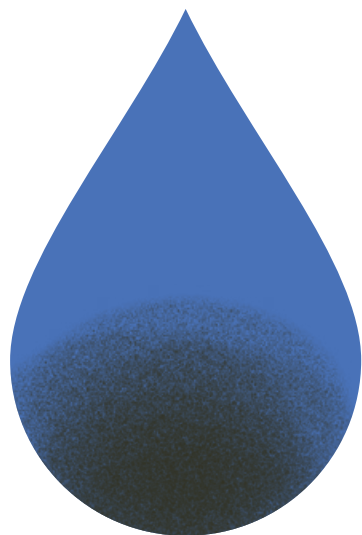
For tekstilarbeidere som svetter seg igjennom arbeidsdager når gradestokken kryper over 35 grader, kan varmestress trigge hodepine, svimmelhet og kvalme. Arbeiderne kan ha behov for å jobbe saktere på grunn av varmen, men blir satt i et dilemma: Enten må de oppfylle de pålagte produksjonsmålene eller gå glipp av endel av inntekten og samtidig risikere å få kjeft for ikke å jobbe raskt nok.

Mange fabrikker blir «sweatshops», bokstavelig talt: Sterkt arbeidspress i overopphetede lokaler, i kombinasjon med begrenset tilgang til rent vann, øker faren for hetslag og andre alvorlige tilstander. Ikke bare er det en stor personlig belastning, men det øker også faren for arbeidsrelaterte ulykker. Sikkerhetsutstyr i form av hansker eller maske holder på varmen og det er fort gjort at man tar det av seg for å kjøle ned kroppen, noe som kan bidra til skader og helseproblemer.

Økende temperaturer og mangel på konsentrasjon gjør at arbeiderne lettere kan skade seg på maskiner eller besvime. Særlig utsatt er de som jobber i varmere avdelinger, hvor klærne strykes eller dampes før de sendes av gårde til forbrukere på den andre siden av kloden.

Oversvømmelser

Klimaendringene fører til mer regn, oversvømmelser og sterke vinder. Bangladesh og Pakistan, to viktige tekstilproduserende land for det norske markedet, har i de siste årene vært utsatt for store

98%

av arbeiderne oppgir
merkbar endringer
i temperaturen på
arbeidsplassen

2,4

MILLIARDER

arbeidere hvert år utsettes
for høye temperaturer

Hetestress

- Hetestress oppstår når kroppen blir utsatt for så mye varme at den blir fysiologisk svekket. Det oppstår vanligvis ved temperaturer over 35 grader celsius. I høy luftfuktighet oppleves temperaturen som høyere enn det gradestokken viser.
- Overdreven varme under arbeid er en helse- og sikkerhetsrisiko på arbeidsplassen, da det begrenser arbeidernes fysiske funksjoner, evner, arbeidskapasitet og dermed produktiviteten.
- Ekstrem varme kan forårsake varmerelaterte sykdommer, som hetslag og utmattelse, øke dødeligheten og forverre eksisterende helsestilstander.

oversvømmelser. Mange tekstilfabrikker har i dager eller uker vært nødt til å stoppe produksjonen.

Arbeiderne får ofte ikke utbetalt lønn for tiden fabrikken er stengt. De som fortsatt har en jobb å gå til kan få problemer med å komme seg dit når offentlig transport går i stå. Kanskje må de vasse gjennom skittent vann, noe som øker faren for sykdommer og skade. Flom kan gjøre veier uframkommelige og forårsake betydelige forsinkelser og hindre arbeiderne å komme seg på jobb og medføre lønnsstap.

Det kan også gi forurenset drikkevann og øke faren for mage- og tarmsykdommer. Under og etter flom kan levekostnadene gå kraftig opp på grunn av økt behov for strøm, reparasjon av ødelagte hjem og legebesøk og medisiner.

Utgiftene legger hardt press på arbeiderne som sjelden har noen oppsparte midler.

Med lover og regler som brekkstang

I 2022 gjorde ILO gjennom Arbeidsmiljøkonvensjonen (nr 155) trygt og sunt arbeidsmiljø til en grunnleggende rettighet og forpliktet dermed alle medlemsland til å fremme og realisere dette. Konvensjonen krever også at arbeidsgivere følger opp og beskytter arbeiderne mot forhold som kan gå ut over deres helse. Hetestress er et klart eksempel på dette.

I Norge har vi hatt åpenhetsloven siden 2022. Den pålegger større selskaper å fremme menneskerettighetene i leverandørkjeden sin. Det betyr at selskapene har et selvstendig ansvar for å bidra til at arbeidsdagen blir levelig for de som produserer varene de selger.

Det å ivareta helse, miljø og sikkerhet i fabrikkene burde være en av de høyest prioriterte oppgavene.

Med økende temperaturer i fabrikker i store deler av Asia, hvor mesteparten av klærne til det norske markedet blir produsert, må kleskjedene gjøre en kjempeinnsats for å sikre at hetereduserende tiltak blir realisert på fabrikkene.

Fagforeninger gir litt kjøligere arbeidsplasser

Mange internasjonale klesmerker som kjøper varer fra Bangladesh fortsetter å kreve korte produksjonstider og lave priser til tross for at det er godt dokumentert at det gir produksjonspress og lite i lønningsspenningen til arbeiderne.

Dette presset blir ekstra vanskelig å håndtere under hetebølger. Nesten ingen selskaper har satt i gang tilstrekkelige tiltak for å sikre at leverandørene deres beskytter arbeiderne mot risiko for ekstrem varme.

Men det er lys i enden av tunnelen: Undersøkelser fra Kambodsja viser at når fagforeninger gir arbeidere råd om varmereduserende tiltak så opplevde de seg som mindre utsatt for ekstreme temperaturer i fabrikken, målt i antall minutter, enn det de uorganiserte arbeiderne oppga.

Likeledes på arbeidsplasser hvor fagforeninger har fått gjennomslag for å sette i verk tiltak for å håndtere varmen, oppga de ansatte at de ikke opplevde like høye temperaturer gjennom arbeidsdagen.

Det er kanskje ikke så rart all den tid en fagforening, hvis den representerer arbeiderne godt og har tilstrekkelig forhandlingsstyrke, kan inngå avtaler som innebærer ulike varmereduserende tiltak. Disse kan være så grunnleggende som aircondition, småvifter, fontener og planter rundt fabrikken eller solskjerming av fabrikktag, vegger og vinduer. ➔

↑
Tekstilarbeidere i Bangladesh.
FOTO: CLEAN CLOTHES CAMPAIGN.
KRISTOF VADINO.

Andre tiltak er å la arbeiderne ta korte eller lengre pauser i løpet av dagen når temperaturen er på topp, samt at de får ubegrenset tilgang til rent vann.

Endringer må komme nedenfra

Selv om myndigheter, kleskjeder og leverandørene deres har et overordnet ansvar for å bøte på klimakrise og overopphetede arbeidsplasser, må arbeiderne og deres representanter involveres i diskusjoner om hva problemene består i og hva som er mulige løsninger.

Det er primært de som kjenner problemene på kroppen som vet hva behovene er og hva som skal til for at arbeidsdagen skal bli lettere og tryggere. Det kan for eksempel dreie seg om en justering av produksjonsmål eller arbeidstid eller retten til utbetaling av lønn ved midlertidig stenging av fabrikkene i perioder når temperaturene blir uutholdelige.

Arbeiderne, helst i form av en fagforening eller helsekomite, bør ha mulighet til enhver tid å kunne følge med på hvor varmt det er i produksjonslokalene. Hvis temperaturen går ut over helsen til arbeiderne må det kunne loggføres, forutsatt at arbeidernes personvern og sikkerhet blir beskyttet.

Kleskjedenes kontroll av produksjonsforholdene bør i framtida også fokusere på hvordan en økning i temperaturen påvirker arbeidernes helse. Det samme gjelder for andre klimarelaterte konsekvenser som sterke vinder og flom.

Samtidig må det bygges bevissthet blant arbeidere og fagforeninger om hvordan klimaendringer påvirker jobbhverdag og hvilke rettigheter arbeidere har for å begrense hetestress. Denne bevisstgjøringen er tema på fagforeningsmøter og på stadig flere

fabrikker og løftes nå høyere på agendaen innen forskning og internasjonale konferanser.

Felles krafttak

Det er på høy tid at ekstrem hete på arbeidsplassen anerkjennes som et grunnleggende og presserende arbeids- og menneskerettighetsspørsmål i hele tekstilsektoren. Uten rask klimatilpasning vil arbeidere i produksjonslandene, i takt med økende temperaturer, være de som bærer den tyngste byrden.

Likevel, tilpasning er langt ifra nok for å bøte på konsekvensene av en opphetet klode. Myndigheter, leverandører og merkevarer må drastisk redusere sitt bidrag til klima og miljøødeleggelser. Det betyr at aktørene må tenke langsiktig, samtidig som man setter i gang tiltak som gir uttelling på kort sikt for arbeidere som kjenner klimaendringene på kroppen.

Klima og miljøtiltak må kombineres med anstendige arbeidsforhold hvor medbestemmelse, helse og levelønn ikke er tomme løfter, men blir en realitet for millioner av tekstilarbeidere. En rettferdig omstilling av tekstilindustrien forutsetter at kleskjedene sier farvel til forretningsmodeller som muliggjør fast fashion. Særlig har forretningsideen bak turbo fast-fashion selskap som Shein og Temu ikke livets rett når miljø, menneskerettigheter og rettferdig fordeling skal få sin rettmessige plass i global klesindustri. ■

Carin Leffler er fagrådgiver for leverandørkjeder i Framtiden i våre hender.

Den grusomme skyggesiden av fast fashion

Det vi fryktet har skjedd, igjen. 14. oktober døde 17 mennesker etter brann i en tekstilfabrikk og i et kjemisk lager i Dhaka, Bangladesh. 14 år gamle Mahira er blant de døde.

Dette er hjerteskjærende, og kunne vært unngått dersom tekstilfabrikkene hadde nødvendige sikkerhetstiltak. Framtiden i våre hender krever at kles- og interiørselskapene tar ansvar for sikkerheten til arbeiderne og signerer den livreddende sikkerhetsavtalen for Bangladesh og

Pakistan. Det finnes ingen gode grunner til å ikke signere. Ulykker som dette har skjedd før og vil skje igjen hvis ikke selskapene sørger for trygge fabrikker. Bli med i kampen for å gi arbeiderne trygge arbeidsforhold. Signer vår kampanje for å vise din støtte.

Vil du bidra til endring?

Din støtte er viktig i kampen for trygge tekstilfabrikker. Scan QR-koden eller gå til lenken for å signere.

framtiden.no/kampanjer/nok-tekstilulykker

**Framtiden i
våre hender**

Det er typisk norsk å sløse

Norge er en internasjonal sinke i kampen for økt resirkulering av avfall og gjenbruk av bygningsmaterialer. Vi har store ambisjoner om å være et foregangsland, men ender opp som en av de dårligste i klassen.

I en tid der bærekraft, beredskap og ressursutnyttelse står høyt på agendaen, klarer ikke den vestlige verden å få ned avhengigheten av jomfruelige ressurser. Verden er bare 6,9 prosent sirkulært, og Circular Gap har beregnet at vi må opp på 17 prosent sirkularitet innen 2032 for å holde oss innenfor togradersmålet. Norge ligger enda lengre bak med en puslete 2 prosent sirkularitet. Vi har altså en lang vei å gå for effektiv og bærekraftig ressursutnyttelse.

Norge – sirkulær sinke

Tidligere i høst lanserte Sirk Norge (tidligere Avfall Norge) Sirkrapporten 2025. Denne rapporten har gått igjennom flere nasjonale og internasjonale indikatorer og metoder for å gi oss et bilde på hvor sirkulære vi er i praksis. Resultatet er ikke flatterende. Norge ligger helt i toppen i generering av kommunalt avfall med en vekt per innbygger på 768 kg og en materialgjenvinningsgrad på 37 prosent.

Vi er dermed langt unna målet på 55 prosent i dag. Norge har store ambisjoner om å være et foregangsland, men ender opp med å slite i bunnen. Nå må vi sørge for å komme skikkelig i gang, og slutte å være en sirkulær sinke.

De største sløserne

Bygg- og anleggssektoren fortsatt er en av Norges største sløserne. Til tross for økt politisk oppmerksomhet og teknologiske muligheter, går enorme mengder materialer til forbrenning og deponi fremfor ombruk og gjenvinning.

Produktiviteten i bransjen har falt med over 13 prosent siden årtusenskiftet, og boligbyggingen er på sitt laveste nivå på 30 år. Samtidig står mange

aktører i fare for konkurs, og kun en liten andel har tatt i bruk digitale verktøy som kunstig intelligens. Sløsingens koste – både økonomisk og miljømessig – og krever handling nå.

Miljøverasting

Byggebransjen er en miljøverasting. I Norge, står bransjen for 40 prosent av materialbruken og 16 prosent av totale klimagassutslipp. Globale tall er enda verre. Utslippene stammer fra produksjon og transport av byggevarer, samt drift av bygg. Bransjen må omstilles.

Beregninger viser at krav om lavutslippsmaterialer og utslippsfri byggeplass, vil redusere utslippene med 40–50 prosent. Ombruk av materialene, vil gjøre bransjen «enda grønnere».

Viktig omstilling i nord

I Nord-Norge driver Framtiden i våre hender og Asplan Viak prosjektet Ombruk i Nord. Det er et treårig prosjekt om omstilling i byggenæringen, og er støttet av Troms fylkeskommune.

Prosjektet er på oppløpssida. Det er gjort mye bra og viktig arbeid. Prosjektet har kartlagt og analysert utfordringer, sett på muligheter for omstilling, skissert mulige forretningsmodeller for ombruk, gjennomført flere pilotprosjekter, og arrangert mange nettverksmøter.

Per nå er rundt 90 bedrifter med i Ombruk i Nord, de fleste fra Tromsøområdet. Med jevne mellomrom er det nettverksmøter der bedriftene deler erfaring, og diskutere utfordringer og muligheter. Prosjektet samarbeider med Kunnskapsarenaen, et nasjonalt nettverk for ombruk i byggebransjen. Ett av funnene i prosjektet er at mer ombruk i ➤

TEKST

MIA BJERKESTRAND
ELSE MARI FAUSKE
HANNE GRO HAUGLAND

FOTO: JOHANNES WAHL GRAN

byggebransjen krever god tilgang på lagerfasiliteter. Det sier seg selv at ombruksmaterialene må kunne lagres fra demontering til videresalg. Behovet er enda større nord i landet, hvor det er store avstander og lavere befolkningstetthet. Det er også nødvendig med gode markeds plasser.

Loopfront er en digital markeds plass. Remiks, som er avfallsselskapet til Tromsø kommune og deltaker i Ombruk i Nord, er en annen markeds plass. Tidligere i år åpnet Remiks ProffRebell. Der selges restmaterialer fra lokale byggeplasser til privatpersoner. Det er en god start, som forhåpentligvis vil utvides, for det bør være mulig å omsette brukte materialer, ikke bare til privatpersoner, men også til bedrifter.

En slik utvidelse kan være krevende. Grunnen er strengere tekniske krav for mange typer bygge-materialer når de skal brukes av bedrifter. Ombruk i Nord frykter at det vil hemme ombruk og omstilling. Her har myndigheter en jobb å gjøre.

Kulturen i bransjen er nok også en utfordring. Som kjent er det lettere å gjøre slik man alltid har

gjort enn å gjøre noe nytt. Men det er ingen vei utenom, og næringen må selv gripe fatt i dette. Prosjektet Ombruk i Nord hjelper gjerne til, statlige reguleringer som stimulerer til omstilling og ombruk hadde også bidratt til en mer bærekraftig byggenæring.

Gamle materialer og nye ideer?

I Innlandet har Framtiden i våre hender satt sirkulær økonomi ut i praksis – rett inn i skoleverkstedet. Resultatet er mer enn ferdige bygg: det er engasjerte elever, endrede holdninger og en ny forståelse for hvordan vi kan bruke ressursene våre smartere.

Gjennom prosjektet Sirkulær økonomi i praksis får elever på Vg1 Bygg- og anleggsteknikk og Vg2 Tømrer bryne seg på ekte byggeprosjekter – med én viktig forskjell: de bygger med ombruks- og overskuddsmaterialer. Det betyr at gamle dører, vinduer og konstruksjonsvirke får nytt liv, og elevene lærer å planlegge, tilpasse og tenke kreativt. De får kjenne på kvaliteten i gamle materialer, lære å skjære til riktige dimensjoner og oppdage verdien i det som tidligere ble sett på som avfall.

↑

Ikke lett å se at dette flotte lysthuset er bygd av gamle gjenbruksmaterialer og har sin egen historie.

FOTO: PER CHRISTIAN MOEN, LILLEHAMMER VGS., AVD. NORD

2%

AV BYGGEMATERIALER BLIR GJENBRUKT

**768
kg**

KOMMUNALT AVFALL
PER INNBYGGER PER ÅR

55%

SKAL GJENBRUKES I FØLGE FORMELLE BÆREKRAFTSMÅL

Prosjektet er mer enn bare praktisk opplæring. Det er en holdningsendring. Elever som først var skeptiske, opplever mestring og stolthet. «Vi tenker mye over å ikke kappe feil når vi bruker materialene våre, og blir det avkapp kan vi lett skjøte litt materialer,» forteller en elev.

En annen sier: «Dukkestuen ligner et helt vanlig bygg – tror ikke noen engang vil bemerke at det er bygget av ombruk og b-varer.» Slike utsagn viser hvordan praktisk erfaring med ombruk kan endre både holdninger og faglig stolthet.

Framtiden i våre hender tar ansvar for å hente inn materialer, koble på samarbeidspartnere og holde inspirerende kick-off med elevene. Her lærer de om overforbruk, sløsing og sirkulær økonomi. Vi samarbeider med Fagskolen Innlandet, Ungt Entreprenørskap og lokale aktører som Gausbygg Outlet og Kvarberg AS. Sammen skaper vi en arena der utdanning, næringsliv og muligheter møtes – og hvor elevene får vise frem byggene sine til politikerne, media og lokalsamfunnet.

Prosjektene har allerede skapt ringvirkninger:

Skoler har opprettet egne ombrukslagre, lærere har tatt med elever på byggeplasser for å se etter over-skuddsmaterialer, og flere dører for ombruk har blitt åpnet. Prosjektene er finansiert av Innlandet fylkeskommune og er forankret i fylkets regionale klima- og miljøplan.

Dette er sirkulær økonomi i praksis – ikke bare som teori, men som konkret handling. Det er slik vi bygger en ny generasjon fagarbeidere som tar vare på ressursene, og som vet at bærekraft ikke er et hinder, men en mulighet. **F**

Mia Bjerkestrand er rådgiver, **Else Mari Fauske** er prosjektleder i Innlandet og **Hanne Gro Haugland** er regionleder i Nord-Norge i Framtiden i våre hender.

Tips du trenger

Slik blir du lurt med kinesiske billigvarer

Temu, Shein, AliExpress og andre kinesiske handelsplattformer sender millioner av pakker med billige varer til oss nordmenn hvert år. Sjansen for at vi blir grundig lurt er stor.

TEKST

KNUT ERIK HELLE

1.

Frekke pirater

Kinesiske handelsplattformer bugner over med falske piratkopivarer til brøkdelen av prisen her hjemme.

Eksempler er verktøy fra Dewalt, Makita og Bosch, falske Pokemon- og Mario-produkter fra Nintendo, og harddisker fra Samsung. Ved første blick kan alt se greit ut, men serienummer vil gjerne ikke være registrerbart for utvidet garanti, og funksjonaliteten kan være svært begrenset og dårligere enn originalen.

Å importere disse varene som privatperson er også ulovlig, etter en revisjon av tollreglene i 2021. Forsendelsen kan nå faktisk bli destruert uten at du får beskjed på forhånd.

2.

Ulovlig plast

Ulike ting i plast kan se og føles helt like ut, men det er bare utenpå. Plast kan produseres svært billig ved å bruke miljøgifter som er forbudt brukt i produkter som selges i Norge, men helt lovlig i Kina. Det kan være hormonforstyrrende og kreftfremkallende stoffer som skal gjøre at plasten får egenskapene en ønsker, som hvor myk eller hard plasten blir, hvor lett den tar fyr og hvor lett formbar den blir i produksjon.

Vi som privatpersoner har liten mulighet til å vurdere dette. Produkttester har funnet ulovlige stoffer i leker, verktøy og klær med mer. Når du handler fra kinesiske handelsplattformer er det du som er importør og juridisk ansvarlig for innførselen av eventuelle ulovlige varer.

3.

Metalljuks

Metaller kan produseres i et utall ulike legeringer og kvaliteter som påvirker hvor billige produktene kan bli. Tester viser at edle metaller som gull og sølv solgt på kinesiske handelsplattformer kan mangle garantimerking for renhet og opprinnelse.

Smykker kan inneholde helse- og miljøgiftige tungmetaller som bly, kadmium og nikkel som blir frigjort under bruk. Produkter i titan til en overraskende lav pris kan være legeringer med andre metaller.

Påstander om egenskaper til stål i produkter kan være feilaktige, spesielt når det gjelder hardhet, produksjonsmetode og legering. I stålproduksjon kan mye gå galt, for eksempel i herding som kan påvirke egenskaper som styrke, seighet og bestandighet over tid. God kvalitetskontroll, uavhengig sertifisering og testing påvirker prisen på produkter av stål og andre metaller.

KILDE: TOLL.NO/NO/VARER/PIRATKOPIER

4.

Den virkelige prisen

Noen betaler dyrt for våre kinesiske billigvarer. Fabrikarbeiderne i Kina ofrer helsa når de produserer varer med miljøgiftige og helsefarlige stoffer, og er mye mer utsatt enn oss som kjøper og bruker varene. I tillegg er det betydelig kjemisk forurensning av elver, grunnvann og vassdrag fra fabrikkene, vann som befolkningen ellers avhenger av til drikkevann og matproduksjon. Mange miljøgiftige stoffer er flyktige, og blir spredd verden rundt med havstrømmer, vind eller ved at alt som lever i naturen får det i seg og ved at miljøgiftene oppkonsentreres gjennom næringskjedene.

5.

Lei klimabombe

Varer fra Kina er laget med strøm som gir rundt 25 ganger mer utslipp av klimagasser enn her i landet per kWt. Kinesiske nettbutikker sender også oftest varene til oss med fly, noe som gir transportutslipp som er rundt 60 ganger høyere enn om varen ble sendt med et containerskip. Norske butikkjeder og nettbutikker planlegger oftest bestillinger av varer i god tid slik at de kan ta høyde for at frakten tar rundt 40 dager med båt. En pakke på et kilogram som blir sendt med fly fra Kina til Norge, gir utslipp som tilsvarer rundt syv kg CO₂. I noen tilfeller kan frakten da bidra til et større utslipp enn fra selve produksjonen av varen.

6.

Sleipe varelangere

Mange blir lurt av mindre norske nettbutikker som videreselger de trøblete kinesiske billigvarene til oss, da med et solid prispåslag. Selv om de selger fra eget lager kan varene ha kommet til landet i bulk med fly fra Kina.

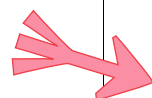
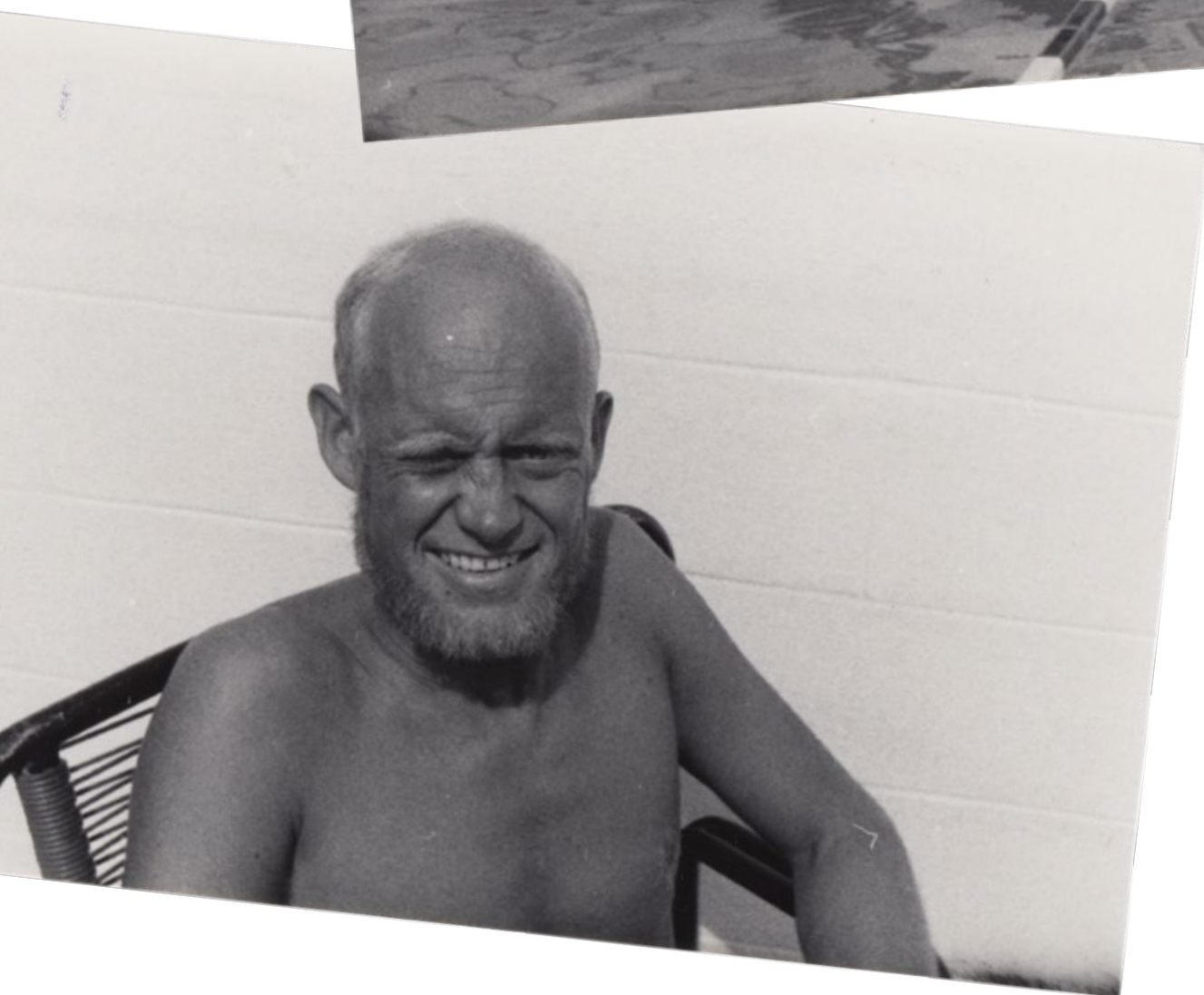
Noen av disse butikkene er bare mellomledd for bestillingen din, som blir sendt videre til selgeren på de forskjellige kinesiske handelsplattformene (dropshipping). Felles for dem er at de også regelmessig blir tatt for å selge varer med ulovlige miljøgifter og som også mangler ulike lovpålagte godkjenninger. ■

Til minne om Erik Dammann

TEKST
FOTO

ARNE STORRØNNINGEN
ARE DAMMANN

Når hadde du det best: Den dagen du satt og så på det nye du hadde kjøpt, eller den dagen du satt på et steingjerde og oppdaget at det luktet sommer?

I sommer gikk miljøhøvdingen og grunnleggeren av Framtiden i våre hender, Erik Dammann (94) bort. Et stort tre i skogen har falt. Men energien, drømmene, visjonen om en bedre verden, de klare og kloke øynene og det varme smilet vil være her i lange tider.

↑
Bildene er tatt av Erik Dammanns nest eldste sønn, Are Dammann, som tok dem som 9-åring med sitt nyinnkjøpte kamera, under familiens sju måneder lange reise til og opphold på Samoa i 1968.

→
Oppholdene og erfaringene i møte med Samoas delingskultur gjorde uutslettelig inntrykk og Dammann selv omtaler det som en viktig drivkraft til opprettelsen av Framtiden i våre hender for 51 år siden.

Nå har jeg det bra nok! Nå vil jeg ikke delta mer i maset for nyere, større og finere ting. Nå vil jeg gi meg tid til å leve isteden. Og jeg vil vite med meg selv at jeg ihvertfall ikke lenger bidrar til den kunstige vekst som er roten til verdens vanvidd og umenneskelighet.

— Erik Dammann, *Det glade vanvidd*,
tale i Nadderudhallen april 1974

For alle oss som har jobbet sammen med ham føles det fortsatt ubegripelig at han er borte. I mer enn 50 år var Dammann en av de sentrale premissleverandørene i utviklingen av den norske miljø- og solidaritetstenkingen. Jeg var så heldig å få samarbeide med ham i mer enn trettifem år som journalist og redaktør – inkludert 24 år som redaktør i *Framtiden i våre hender*, fra sommeren 2001 og til han døde sommeren 2025.

En hel generasjon nordmenn og titusener i søsterorganisasjoner i mer enn ti afrikanske og asiatiske land ble inspirert til et livslangt engasjement i møte med den norske solidaritetshøvdingen og bøkene hans. Særlig ble boka *Fremtiden i våre hender* fra 1972 en brannfakkell som slo ned som et lydnedslag i den norske samfunnsdebatten på syttitallet. Boka ble raskt revet ut av hyllene hos bokhandlere. Den ble en braksuksess og ble trykt i flere opplag og oversatt til fem språk.

«*Fremtiden i våre hender* er en av få bøker i norsk historie som spontant og alene har skapt en hel

folkebevegelse og drevet et nytt tankesett inn i politikk og samfunnsliv» skrev miljøveteranen og MDG-politikeren Rasmus Hansson i forordet til nyutgivelsen av boka i 2016.

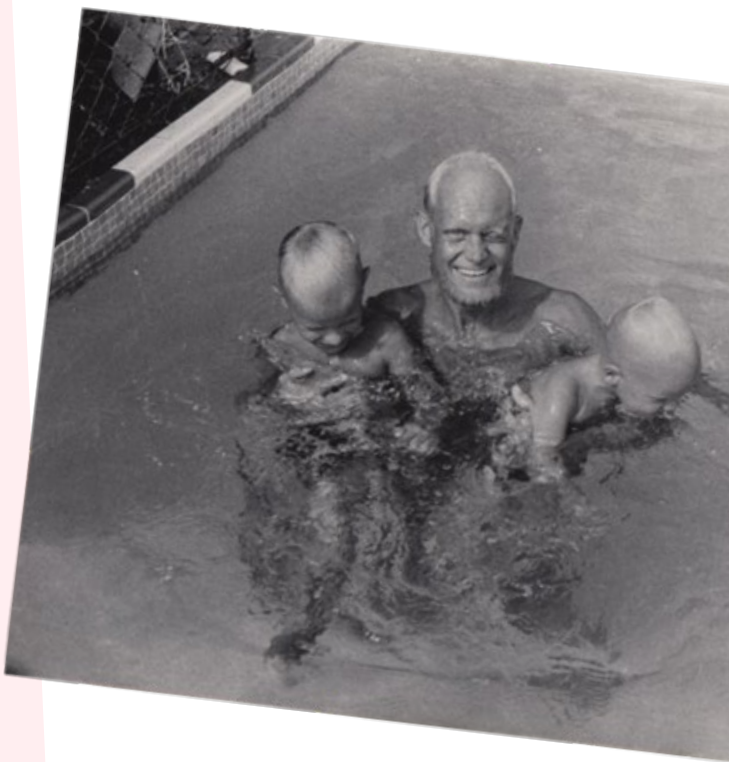
På folkehøyskolen jeg gikk i 1974 ble boka *Fremtiden i våre hender* diskutert i studie- og lesesirkler – og var i særklasse den bokutgivelsen som skapte størst diskusjon og engasjement blant elevene. Vi var ikke alene. En hel generasjon unge hadde våknet og var klar til kamp mot overforbruk og global urettferdighet.

Jan Johnsen, vår lærer i journalistikk denne folkehøyskolehøsten og vinteren midt på syttitallet, hadde selv vært til stede under stiftelsesmøtet i Nadderudhallen noen måneder tidligere. Vi ble sterkt fenget av Johnsens levende formidling av det som skjedde i den store idrettshallen. I sin tidligere jobb som journalist i NRK hadde Johnsen også møtt Dammann personlig og intervjuet han. Tettere på virkeligheten følte vi reportere in spe det nesten ikke var mulig å komme.

Har du oppdaget hva som skjer når du saktner skrittene dine på en bortgjemt vei? Har du hørt hvordan ikke-lyden blir til stillhet som langsomt fylles av levende lyd – av sus i grener og fuglelåt? Har du prøvd å stanse – virkelig stanse, og glemme hvor du skal – bare være der du er – ikke på vei, bare her. Nå. Har du kjent hvordan luften blir levende av glemte dufter, av løv, av kvæ, av tjære i sol, av høystakk i sommervarme, av gress i regn, av blomster. Har du oppdaget at alt dette forsvinner litt og litt når du begynner å gå fort, når du haster, at nesten alt er borte når du begynner å tenke på hvor du skal, og helt borte når du husker at du har liten tid? Har du oppdaget det? Da har du lært noe viktig ...

Har du kjent varme svaberg mot bryst og lår? Har du ruslet barbent i gresset? Har du sittet en sommernatt og snakket med en som forsto deg? Har du holdt et barn i hånden og svart på verdens viktigste spørsmål. Har du kjent lukten av en nyfødt, eller av barnehår? Har du trøstet og sett at det hjalp? Har du brukt deg selv på å hjelpe? Bare for å hjelpe ... Har du sittet alene uten rastløshet og vært glad? – Eller har du glemt hva ro, ettertanke og glede var? Har du kjøpt deg fri fra virkeligheten for noe du aldri ble helt tilfreds med. Har du begynt å se mer på kjøpte ting enn levende? – Tenker du stadig på at du kunne hatt det bedre hvis du bare hadde hatt råd? Tror du fremdeles at det er sant? Når hadde du det best: Den dagen du satt og så på det nye du hadde kjøpt, eller den dagen du satt på et steingjerde og oppdaget at det luktet sommer?

— Erik Dammann, *Fremtiden i våre hender*, 1972

Vi, et tjuetalls journalistelever, satt med skrivemaskiner og tunge bærbare lydbåndopptakere rundt et hesteskoformet bord i klasserommet i den gamle mursteinsbygningen, noen av guttene med håpefullt begynnende akademisk skjegg. De færreste av oss hadde fylt tjue. Vi var i ferd med å oppdage verden rundt oss.

Vi beundret Carl Bernstein og Bob Woodward, de to unge amerikanske reporterne som bidro til Watergate-avsløringene og president Nixons avgang. En annen helt var en rundt 40 år gammel tidligere reklamemann fra Oslo, Erik Dammann selvfølgelig, og flere av oss hadde boka hans full av understreking, utropstegn og kommentarer liggende på bordet foran oss.

Vi lot oss begeistre – og påvirke. Det var en politisk vekkelse som blåste over landet. Felles for de mange som ble inspirert av Dammann var at engasjementet ble robust og livslangt. Det sitter titusen-

vis med samme erfaringer her i Norge og i mange land hvor boka ble publisert.

En ny forståelse av konfliktlinjene i verden tok form, ikke i første rekke en konflikt mellom øst og vest, men mellom nord og sør, mellom styrtrike land i det globale nord, og fattige land i det globale sør. Erik Dammann forklarte det som en forlengelse av slavehandel og jakt på råvarer – en gammel urett som framsto i nye klær og som strakk seg inn i vår tid. «Vi kan regne ut at i disse landene dør over 50 millioner mennesker hvert år av sult og mangelsykdommer», skrev Dammann.

Men slike tall er for store og abstrakte, de sier oss i grunnen ingenting. De er for store for vår fatteevne – og de det gjelder er for langt borte, skrev Dammann videre. Han mente det ble lettere håndgripelig om vi i stedet tenkte oss at Norges, Sveriges, Danmarks, Finland og halve Englands befolkning ble

uttryddet av sult- og mangelsykdommer på under ett år – hvert år.

Erik Dammann var uten tvil en kommunikator av beste merke. Han visste å dra veksel på sine erfaringer og kunnskap som tidligere reklamemann. Hans evne til å gjøre kompliserte ting forståelig og enkelt var imponerende. I Dagbladet ble boka *Fremtiden i våre hender* kåret til en av de viktigste sakprosa-bøkene i Norge.

I tillegg til å grunnlegge Framtiden i våre hender for mer enn 50 år siden er Dammann også opphavsmann og en sentral drivkraft bak viktige samtidsprosjekter som Alternativ Framtid (ProSus), Forum for Systemdebatt, og i 2009 til den internasjonale konferansen Krisens Mulighet, om behovet for en endret økonomisk verdensorden av hensyn til miljø og klima. Til sammen har Erik Dammann utgitt 18 bøker, oversatt til sju språk om miljø og økonomi, politikk og forandringsstrategier, om livsfilosofi, og om vitenskap og verdensbilder. Flere av dem har blitt bestselgere.

En bok som ruver i Dammanns forfatterskap i tillegg til *Fremtiden i våre hender* er *Bak tid og rom*. Den ble utgitt i 1987. En anmelder karakteriserte den «som like spennende som en kriminalroman». Den profilerte redaktøren Steinar Hansson kalte den for «et jordskjelv av en bok». Botanikeren og samfunnsdebattanten professor Georg Hygen mente at Dammanns bok var det viktigste sakprosaverket utgitt i Norge etter 1. verdenskrig.

Bak tid og rom er en annerledes bok enn alt annet Dammann har skrevet. Ifølge Dammann var det en bok som omhandlet grunnleggende eksistensielle spørsmål han hadde båret på siden han var ung gutt. Han spør: «Gir den materialistiske forklaring fremdeles det mest sannsynlige og «vitenskapelige» svar når vi spør hva som forårsaker naturens harmoni og helhet, livet og utviklingen, bevisstheten, skaperevnen og kjærligheten, og alle de uforklarlige opplevelsene som så mange av oss har vært i kontakt med?»

Boka er skrevet som en personlig beretning hvor Dammann tar leserne med på sine reiser og intervju-besøk hos en rekke av verdens fremste forskere ➔

Erik Dammann (1931–2025)

- Grunnlegger av Framtiden i våre hender (1974).
- Han utga tilsammen 18 bøker, oversatt til sju språk. Flere av dem ble bestselgere og regnet som banebrytende på sine områder.
- Han sto også initiativtaker og drivkraft bak forskningsprosjektet Alternativ Framtid, Forum for systemdebatt, og den internasjonale konferansen Krisens Mulighet. Dammann ble tildelt Right Livelihood Award, også kjent som den alternative fredsprisen.
- 2011 ble Dammann utnevnt til ridder av 1. klasse av St. Olavs Orden.

innenfor områder som kvantefysikk, hjerneforskning, parapsykologi, sosialantropologi og arkeologi.

Han går også et år i «lære» hos den norske fysikkprofessoren Kristoffer Gjøtterud. Dammanns læremester mener at «eleven» nødvendigvis må skaffe seg en skikkelig forståelse av hovedideene i kvantefysikk om han skal ha et godt nok grunnlag til å kunne utforske de filosofiske konsekvensene av den.

Etter å ha lest boka konkluderte en avis at «vitenskapen har sett Guds skygge». Dammann sier han står inne for det egentlige innholdet i utsagnet, men ønsker selv å være forsiktig med å bruke begrepet «Gud», fordi det leder tankene til religiøse forestillinger. Han mener likevel at kvantefysikken setter oss på sporet av en åndelig dimensjon; et ikke-materialistisk prinsipp som er større enn alt som avgrenses av tiden og rommet. Dette er en åndelighet vi kan fatte ved hjelp av fornuft og vitenskap – uten dogmatikk og religiøs tro, mente han.

Reaksjonene på boka svingte fra sterk hyllest til kraftig kritikk, det siste særlig fra religionskritikere og human-etikere som mente boka var «farlig».

Dammann bidro til å skape en forbindelse mellom den flytende New Age-bevegelsen og den rasjonelle og sekulære miljøbevegelsen, mente de. Det er allikevel tydelig at Erik Dammann selv tok kraftig avstand

fra mange av formene for ny-åndelighet som kom til uttrykk i 80-tallets New Age-strømninger. Han hevdet i flere sammenhenger at den nye åndeligheten var innadvendt, ofte med snevert fokus på åndelig egenutvikling, og med liten verdi i forandringsarbeid og kamp for en mer rettferdig verden og mot de globale miljøødeleggelser.

Høsten 1967 dro Ragnhild og Erik Dammann sammen med de fire sønnene Rein, Are, Brede og Jaran på et syv måneder langt opphold på Savaii, den vestligste av Samoaøyene, 13 grader syd for ekvator i Stillehavet. Reisen og oppholdet har Erik Dammann grundig skildret i boka *Med fire barn i palmehytte* som ble skrevet umiddelbart etter hjemkomsten. Den ble utgitt i 1968.

Det er tydelig at oppholdet på Samoa og møtet med den lokale solidaritetskulturen ble en grunnleggende og livsforandrende erfaring for Erik og Ragnhild Dammann.

I utgangspunktet var oppholdet på Samoa ment som et familieeventyr, noe eksotisk og annerledes og et brudd med hverdagen hjemme i Norge. Det ble en dannelsesreise og et kultur møte som ga sterk inspirasjon til boka og folkeaksjonen *Fremtiden i våre hender*.

På samme måte som vi i dag synes at slavehandel og koloniutbytting var en umenneskelig og ubegripelig bestialsk måte å skaffe seg rikdom på, er det hevet over tvil at senere generasjoner vil synes at vår form for verdenshandel og fordeling av verdens goder var like uforståelig og umenneskelig.

— Erik Dammann, *Fremtiden i våre hender*, 1972

Erik Dammann skriver: «Det begynte en novemberveld i Oslo. Vi satt med venner og pratet over kaffebordet om vintermørke og sollengsel; om hvor godt de har det, de som kan forlate høst og hverdagsproblemer for å tilbringe vinteren ved Sydens badestrender. Jeg tenkte ved meg selv, at i grunnen kunne vi vel gjøre det samme, hvis vi ikke hadde vilet oss så grundig inn i rutinelivets småproblemer.»

«Det var da det plutselig slo ned i meg.

– Selvfølgelig går det an, hvis vi bare bestemmer oss for at det er det vi vil og planlegger det grundig nok! Det var som et lynglimt av frihetsfølelse. Jeg så på Ragnhild og nesten ropte:

– Vi gjør det!

– Hva da?

– Vi tar med oss barna og reiser pokkerivold, snur opp-ned på alt i et års tid og opplever helt nye ting.

– Du er gal, sa Ragnhild. Men jeg så på øynene hennes at hun allerede følte som meg. Så smilte hun:

– Ja klarer du å finne ut hvordan så er i hvert fall jeg med.»

(...) «Hver kveld utover høsten satt vi med barna og snurret på globusen og eide hele verden. Vi snakket om Afrika, Australia og Østens fjerne eventyrland. Vi fant frem gamle reisebeskrivelser og drømte oss med på spennende ekspedisjoner. Men ingen beretninger fengslet oss slik som historien om Kon-Tiki

ferd til Polynesia og andre bøker om strandhugg på urørte stillehavsstrender.

Det ble Samoa. En øygruppe hvor folk fortsatt levde etter tusen år gamle prinsipper om deling, samhold og fellesskap.

Folk trodde vi hadde blitt mer eller mindre gale da vi fortalte om planene våre, og det var vi kanskje, sier Ragnhild Dammann og smiler. Å ta med fire barn fra to til ti år for å bo i en åpen palmehytte (fale) i sju måneder, var jo ikke akkurat hverdagskost.

Men Ragnhild og Erik planla nøye. Hver detalj var gjennomtenkt. Seks store kofferter sto klare da familien endelig var klar for avreise. Turen gikk med båt til New York, fly til Chicago, tog til Los Angeles, igjen fly til Hawaii og videre til Pago Pago og Apia, hovedstaden i Samoa. Tilbake gikk reisen med fly og stopp i Tahiti, Mexico, Florida og Paris. «Alt i alt hadde jeg til slutt en bunke på 60 billetter som krevde et helt system av lommer og klemmer for å kunne oppbevares noenlunde tyverisikkert under reise», skriver Dammann. «Vi hadde lært at det kan ikke gjøres lett, hvis man uten risiko skal ta barn med til så fremmede forhold».

Rundt 60 år seinere møter jeg Ragnhild og den nest eldste av de voksne barna, Are Dammann, ➤

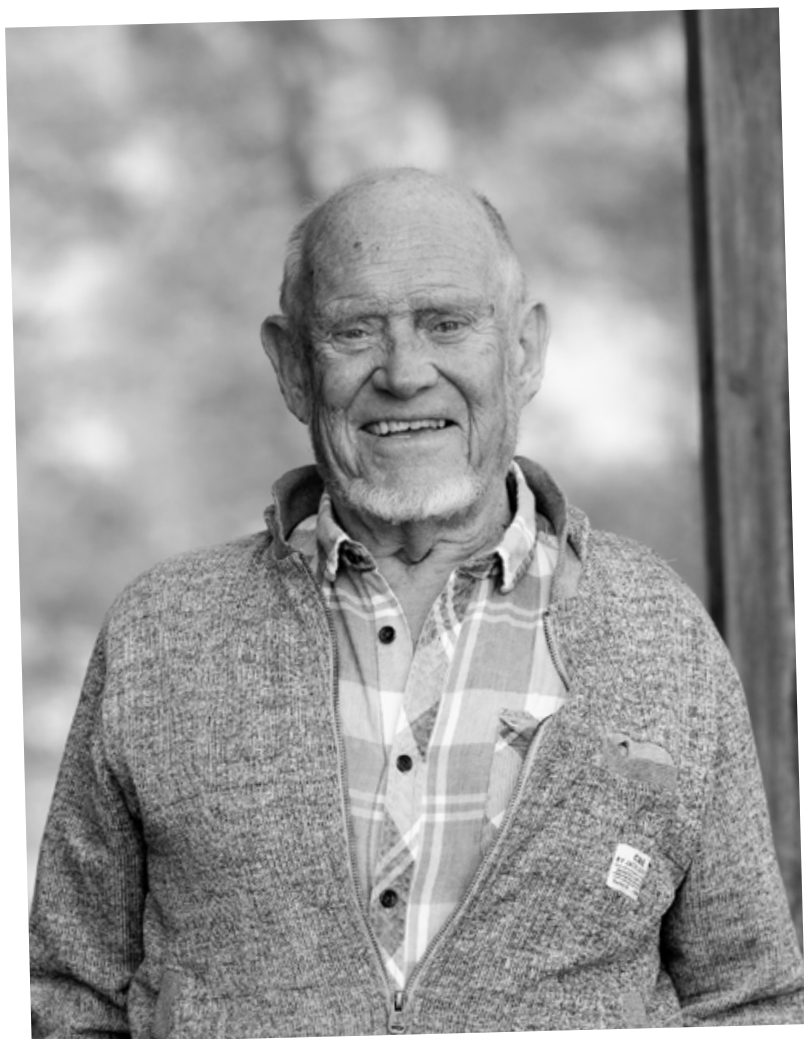

FOTO: ERIK SUNDT

og hans kone Elin Leer-Salvesen i hjemmet til Ragnhild og Erik på Nesodden en høstdag i september. Are og Elin har tidligere på dagen tatt meg med til Eriks gravplass ved den 850 år gamle Nesodden kirke.

Var erfaringene fra Samoa avgjørende for at Erik kom til å grunnlegge Framtiden i våre hender spør jeg Ragnhild mens vi sitter i den store åpne stua omgitt av bøker, bilder og minne fra et mer enn sytti år langt samliv.

– Opplevelsene og alt vi lærte på Samoa, har jo hatt stor betydning for Erik og hele familien – også barna. Den var viktig, men nok ikke avgjørende for opprettelsen av Framtiden i våre hender. Eriks kraftige engasjement for internasjonal solidaritet og rettferdig fordeling lå der allerede fra langt tilbake, forteller Ragnhild Dammann.

– *Møtet med Samoa ble et kultursjokk?*

– Ja til de grader, sier Ragnhild Dammann. Vi hadde ikke mulighet til å forberede oss fullt ut på det vi møtte.

– Da familien på seks, i en åpen liten lasteskontert, gled gjennom revet mot Savaiis kyst, med de to tusen meter høye vulkanfjellene som en fjern tåke, var det ingen vei tilbake. Det ble over et halvt år med tilpasning, læring, frustrasjoner og glede.

I ettertid har Dammann av og til blitt misforstått. Det var ikke den enkle materielle livsstilen fra Samoa han først og fremst ble fascinert av og som han mente folk i vår del av verden burde lære av. Det var solidaritetsinnstillingen, fellesskapet og det finmaskede og avanserte systemet for deling og omsorg han mente vi burde bli inspirert av. Ifølge Dammann var Vest-Samoa den gangen på 60-tallet verdens tredje mest fattige land, men ingen sultet eller led nød.» skriver Dammann i selvbiografien. «Enhver mangel, også sykdom ville utløse fellesskapsansvar» ifølge mannen som grunnla Framtiden i våre hender.

«Manases (landsbyen Dammann-familien bodde i) menneskelighet lærte oss noe vi aldri vil glemme,» skriver Dammann når han oppsummerer oppholdet i boka *Med fire barn i palmehytte*. «Vi lærte at hvis vi mennesker er villige til å fjerne veggene mellom oss – hvis vi våger å la andre se hvem vi egentlig er, da vil vi ikke lenger frykte hverandre. Derfor trenger vi Manase. Ikke for at vi skal gå tilbake til Manases nivå. Men for å lære hva som er ekte.» **F**

↑
Erik Damman ble 94 år gammel før han gikk bort i 2025. Her i 2020.

STIFINNER

Liten, svak og lett beruset

Desember. Jeg står tett inntil Vøringsfossen. Bulder og brak? Nei, her er stille. Jeg er alene i rom 44 på Nasjonalmuseet i Oslo. I et titteskap, et kosmorama, ser jeg frådende vann styrte ned i Måbødalens dyp, slik Johannes Flintoe malte fossen i 1826.

Nede i dypet står en liten mann på en diger, mosegrønn stein og peker på fossen. Høytidskledd, kan det se ut til. Har mannen en sublim opplevelse?

København-fødte Flintoe var den første maleren som tok seg over høyfjellet fra Christiania til Bergen. En krevende reise i 1819, mest til fots. Han var også den første som gjorde vill norsk natur til et hovedmotiv i egen kunst.

Suset fra en foss «er urimelig i sin enstonighet, uten al fornuft, et mirakel av idioti», skriver Knut Hamsun i «En vandrer spiller med sordin», og legger til: «Det er som å legge en sten på tolv taster på et orgel og så gå sin vei.» Har Hamsun rett, er suset enstønnig? Nei, sier lydkunstnere. De hører svært komplekse lyder når de lytter til fosser med instrumenter.

Jeg trives nær bråkete, brusende vann, selv om jeg er var for støy. Hvorfor?

Steile fjell, dype juv og tordnende vann kan vekke ærefrykt og respekt i oss, en sublim følelse. I boken «Kunsten å reise» viser Alain de Botton til filosofen Edmund Burke, som mente det sublimе handlet om å føle seg svak overfor truende natur, overfor krefter større enn mennesket.

April. Må jeg langt til fjells for å føle meg liten og svak på den måten?

TEKST

TROND WORMSTRAND

«
Fascinasjonen
for sublime
landskap opp-
sto samtidig
som eldre
forestillinger
om Gud
falmet.
»

Nei, da. Jeg har en favorittfoss en drøy times tur unna. Den er langt fra like mektig som Vøringsfossen, men også den buldrer. Jeg tar t-banen fra Nationaltheatret til Ekraveien. Derfra går jeg nedover langs Lysakerelven, en bratt, grønn elvedal, til Jarfossen.

Etter noen minutter i fossens røyk og larm blir jeg lettere høytidelig. Noe religiøst? Vestens fascinasjon for sublime landskap oppsto samtidig som eldre forestillinger om Gud falmet på 1700-tallet, skriver de Botton.

Tunge dråper nær fosser og fint fosseyr litt lenger unna, skaper frodige, kjølig-våte økosystemer med plantearter som tåler å bli fryst inn i is om vinteren. Slike fosse-enger hører til Norges naturrikdom, men er nå en truet naturtype.

Lysaker stasjon i rushtiden: Våt i tøyet venter jeg på toget hjem. Plattformen ligger kloss inntil en buldrende seksfelts E18. Her har Statens vegvesen lagt en urokkelig stein på tastene til et orgel og gått sin vei.

Ligner motorveiens bulder fossens bulder? Jeg lukker øynene og hører den forbløffende ensartet. Likevel opplever jeg lydene ulikt. «Vi blir ydmyket av det som er mektig og simpelt, men vi føler ærefrykt for det som er mektig og verdig», skriver de Botton. Motorveien er mektig – ikke verdig. ■

Trond Wormstrands brukte mer enn 44 år av sin karriere i Framtiden i våre hender. «Stifinner»-spalten har stått på trykk i over 20 av dem.

Dødelig klesindustri

To tragedier i løpet av to uker viser at mange tekstilarbeidere i den bangladeshiske klesindustrien fortsatt går til livsfarlige arbeidsplasser.

TEKST

CARIN LEFFLER

Brann og eksplosjon

I midten av oktober døde 17 arbeidere da en fabrikk i utkanten av Dhaka begynte å brenne etter at et nærliggende kjemikalielager tok fyr. Arbeiderne ble fanget bak en låst dør, uten noen mulighet for å komme ut. Den yngste var en jente på 14 år.

Knappe to uker senere fikk minst seks arbeidere i to fabrikker alvorlige brannskader etter en eksplosjon i et rom hvor det hadde lekket ut gass. Lavpriskjeden Lager 157 har kjøpt varer fra den ene fabrikk, Fair Apparels Ltd., selv om de må ha vært klar over at denne fabrikk var utrygg siden den ikke dekkes av sikkerhetsavtalen (International Accord Bangladesh).

Disse to tragediene kunne vært unngått hvis kleskjedene hadde gjort det eneste riktige: å sikre at fabrikkene ble dekket av avtalen ved å skrive under på denne.

Avtale på plass

Sikkerhetsavtalen, som nå er signert av mer enn 220 kles- og tekstilkjeder, kom på plass etter kollapsen av bygningen Rana Plaza i april 2013. 1138 tekstilarbeidere døde og mer enn 2500 ble skadet i denne tragedien. Fagforeninger i Bangladesh, globale føderasjoner og Clean Clothes Campaign hadde fått nok: det må ikke skje flere ulykker! En måned senere var sikkerhetsavtalen på plass og under stort press signerte først H&M og Zara, deretter fulgte raskt flere.

Langt tryggere fabrikker

Sikkerhetsavtalen er en juridisk bindende avtale mellom globale merkevarekjeder og fagforeninger

for å sikre helse og sikkerhet på arbeidsplassen i tekstil- og klesindustrien. Avtalen har ført til en sikkerhetsmessig revolusjon i landets tekstilsektor: mer enn 2,5 millioner i 1670 fabrikker går i dag til langt tryggere fabrikker. Siden et par år tilbake er sikkerhetsavtalen også på plass i Pakistan – et land hvor det i likhet med Bangladesh tidligere har skjedd mange stygge ulykker.

I Bangladesh kan man se et klart skille: I fabrikker som ikke omfattes av avtalen skjer det fortsatt en rekke alvorlige ulykker, med tragiske dødsfall og skadede. Til sammenligning har det vært svært få ulykkestilfeller ved de produksjonsstedene som omfattes av den. Som en konsekvens har det gjennomsnittlige antallet døde og skadede fra 2014 gått kraftig ned i landets tekstilsektor.

Selskapene som tar ansvar

Framtiden i våre hender har siden 2013 oppfordret kles- og tekstilkjeder til å være med på det sikkerhetsmessige fellesløftet som innebærer. Alle de store klesaktørene har forpliktet seg: Varnergruppen (Cubus, Carlings, Bikkbok, Dressmann o.a.), H&M, Lindex, Kappahl, Gina Tricot, Bestseller (Vero Moda, Jack&Jones, ONLY o.a.) og Voice (Match, VIC o.a.). Sportsaktørene Intersport, Skogstad Sport og Active Brands har også signert og blant interiørkjedene finner man Kid Interiør og Princess.

Utilstrekkelig ansvar

IKEA og billigkjeden Lager 157 har derimot, til tross for flere oppfordringer, så langt nektet å bli med. Begge selskapene tjener enorme summer på billigproduksjon i Bangladesh og andre land i Asia, men

AKUTTE FAKTA

Antall arbeidere drept eller skadet i den bangladeshiske tekstilindustrien før og etter 2014

1990–2013

125
DREPT

738
SKADET

2014–2023

5
DREPT

54
SKADET

Bangladesh

Bangladesh er, nest etter Kina, det viktigste produsentlandet for klær og tekstiler til Norge. I 2024 importerte vi 11 541 tonn klær til en pris av 3,73 milliarder kroner fra landet.

Hva er sikkerhetsavtalen?

- Er juridisk bindende for kleskjedene som produserer i Bangladesh og Pakistan
- Sikrer uavhengige inspeksjoner og setter tidsfrister for å utbedre farlige forhold
- Sikrer at fabrikkene har midler til å betale for utbedringer
- Sikrer at arbeidere som vil varsle om farlige forhold kan gjøre det anonymt og trygt
- Hvis fabrikker må stenge for å bli utbedret så får arbeiderne lønn likevel
- Alle rapporter fra sikkerhetskontrollene, og oppfølging, er offentlig tilgjengelig på sikkerhetsavtalens hjemmeside: internationalaccord.org

KILDE: BANGLADESH INSTITUTE OF LABOUR STUDIES, SOLIDARITY CENTER, CLEAN CLOTHES CAMPAIGN

gjør ikke det de kan for arbeiderne skal kunne føle seg trygge på jobb. Dermed tar de ikke nok på alvor ansvaret de har for arbeidernes helse og sikkerhet som ligger i åpenhetsloven,* som blant annet bygger på ILOs kjernekonvensjoner – en av disse dekker retten en trygg arbeidsplass.

Våre krav

Framtiden i våre hender og fagforeninger i vårt internasjonale nettverk, Clean Clothes Campaign, krever at:

- Kles- og tekstilkjeder som produserer i Bangladesh og Pakistan umiddelbart signerer på sikkerhetsavtalen slik at sikkerhetsarbeidet kan starte i fabrikker hvor deres varer produseres.
- Myndighetene i Bangladesh må trappe opp antallet fabrikkkontroller. Disse må være grundige og følges opp med utbedringer og åpen rapportering om resultatene. Målet er at arbeiderne føler seg trygge på jobb.
- Alle kleskjeder som har kjøpt klær fra de tre fabrikkene hvor arbeidere har omkommet eller blitt skadet må sikre full kompensasjon til alle ofre og deres familier. **F**

* KILDE: LOVDATANODOKUMENT/NL/LOV/2021-06-18-99

Carin Leffler er fagrådgiver for leverandørkjeder i Framtiden i våre hender.

Tilsvar

Ingen svar å få

IKEA og Lager 157 ble kontaktet av ansvarlig redaktør med tilbud om å imøtekomme opplysningene som blir fremmet av Framtiden i våre hender. Selskapene ble kontaktet fire dager før Folkevett gikk i trykken. Selskapene svarte ikke på oppfordringen fra Folkevett innen magasinet gikk i trykken den 18. november. ●

Tilbakeblikk

DEN STERKESTES RETT

Grammofonplaten som begynte å skurre.

I 1960 var jeg den heldige vinner av en grammofonplate med president John F. Kennedys innsettelses-tale. Jeg var bare 12 år, men talen gjorde et sterkt inntrykk. Kennedy talte med kraft og visjon om frihetens betydning og Amerikas ansvar i verden.

«Ask not what your country can do for you – ask what you can do for your country», sa han, og ordene lever videre som en av de mest siterte setningene i amerikansk historie. Et annet avsnitt som festet seg, var hans løfte om at Amerika ville «pay any price, bear any burden» i kampen for frihet og rettferdighet.

Talen var så flott at jeg måtte spille den av i klassen, og læreren nøt hvert eneste ord. «Yes», sa han med patos og tok sats foran kateteret. «Pay any price, bear any burden.»

Jeg kan ikke huske at vi lærte så mye om USA på skolen. I noen år brukte jeg likevel Frihetsgudinnen som omslag på engelskboken min. Men da 1960-tallet gikk mot slutten, sto jeg som så mange andre utenfor USAs ambassade i Oslo og ropte slagord mot Vietnam-krigen. Idealbildet jeg hadde av landet var blitt knust, og siden har jeg slitt med å sette sammen bitene.

«Vår stolte fortid!»

Men nå får vi hjelp av Donald Trump, som de siste månedene har hatt travelt med å skjønne USAs brokete historie. Trump har sett seg lei på fortellingene om slaveri og nedslakting av indianere, de svartes kamp for borgerrettigheter og mye mer. Han har kalt historieundervisningen giftig og hevder at store museer som Smithsonian fremstiller USAs historie på en fordreid måte.

«Få vår stolte fortid fram i lyset!» ropte han i juni.

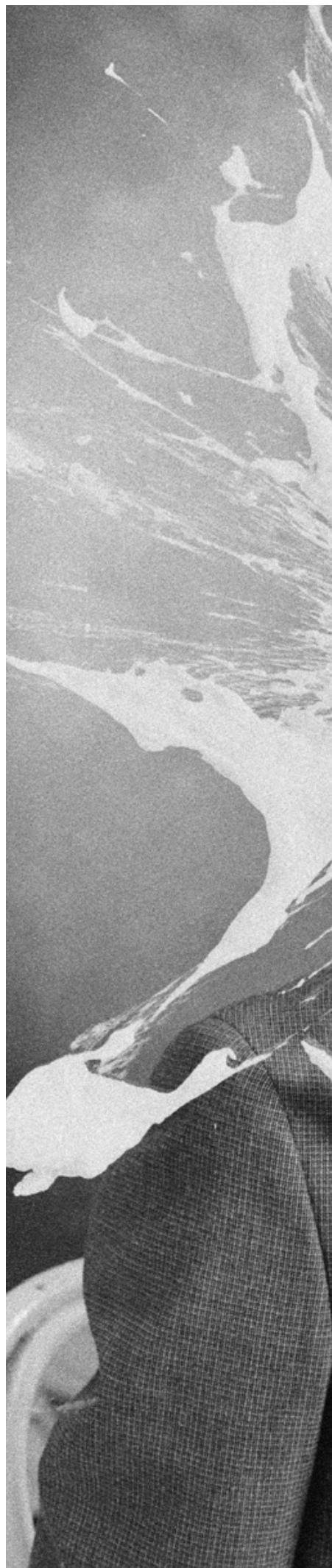
USAs historie er ifølge Trump en fortelling om heltedåder, og hans egne meritter føyer seg visstnok inn i denne tradisjonen. «Make America Great Again!» Men bak enhver retorikk finnes en skjult virkelighet. Kanskje forstår vi dagens brutaliserte USA – og fenomenet Trump – bedre ved å lese amerikansk historie. For hvordan kan et land som taler så høyt om frihet, falle så dypt?

Den sterkestes rett

Da europeiske kolonister steg i land på Amerikas østkyst på 1600-tallet, levde anslagsvis fem millioner urfolk i det som i dag er USA. Innen noen hundreår var flertallet borte – drept av krig, sykdom eller tvangs-flytting. Kolonistenes fremmarsj ble støttet av en ideologi som ga dem rett til å legge beslag på jord de mente var «ledig» – den såkalte Doctrine of Discovery. Indianerne ble sett på som primitive og uten legitim eiendomsrett. Resultatet ble en serie konflikter, massaker og traktater som i de fleste tilfeller ble brutt.

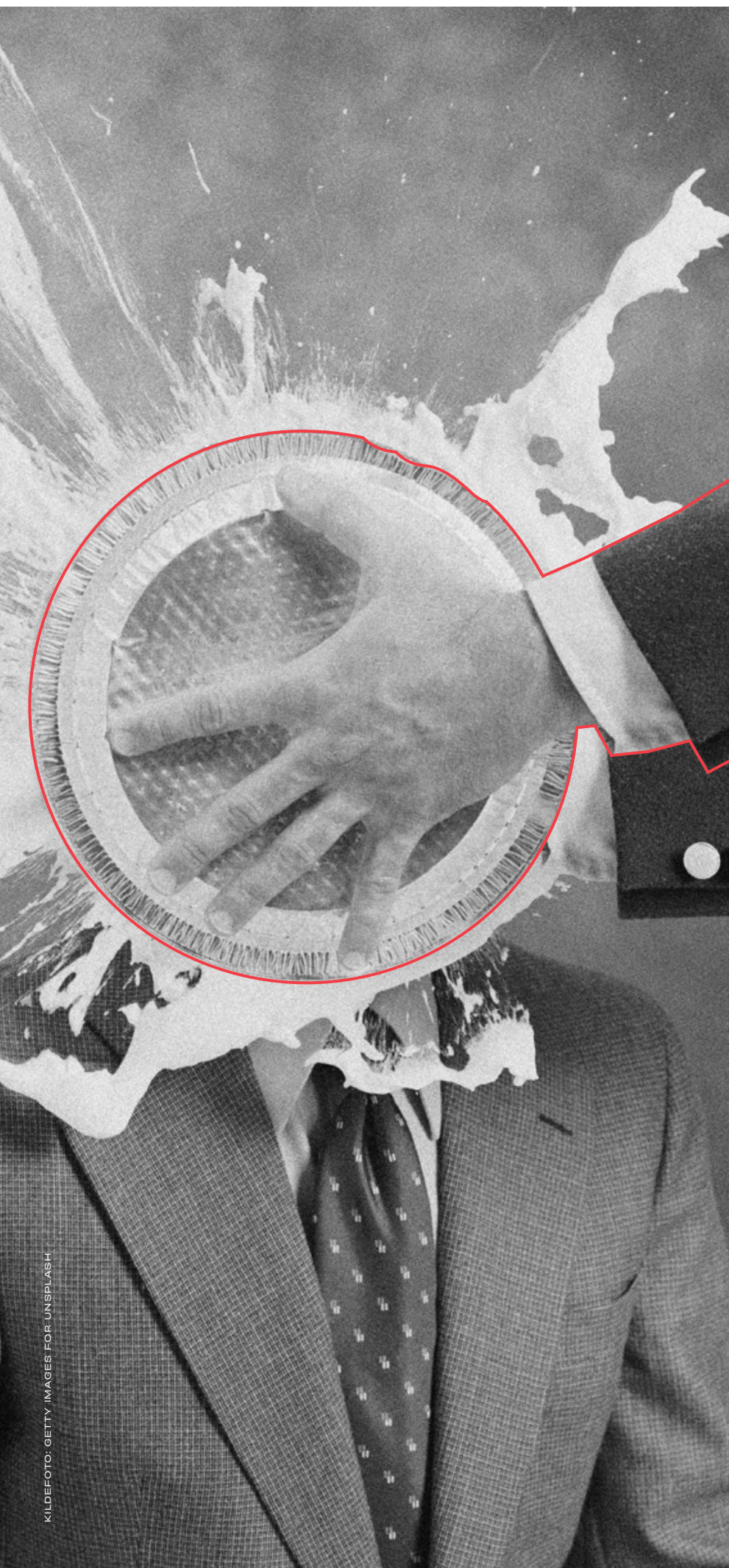
Et av de mørkeste kapitlene var «The Trail of Tears» på 1830-tallet. Under president Andrew Jacksons politikk for «Indian Removal» ble titusener av cherokeesere, creek, choctaw og andre stammer tvangsflyttet fra hjemmene sine i sørstatene til reservater vest for Mississippi. Mange ble tvunget til å gå nesten tusen kilometer til fots. Underveis døde et stort antall av sult, sykdom og kulde.

Den amerikanske ekspansjonen vestover på 1800-tallet førte til nye tragedier. Massakren ved Wounded Knee i 1890, der flere hundre lakota-indianere – menn, kvinner og barn – ble drept av kavaleriet, markerer på mange måter slutten på

TEKST

TORBJØRN FÆRØVIK

KILDEFOTO: GETTY IMAGES FOR UNSPLASH

urfolkenes militære motstand. Selv i dag lever mange amerikanske urfolk i dyp fattigdom, med begrenset tilgang til utdanning, helse og politisk innflytelse, en direkte arv fra denne historien.

Arven fra slaveriet

Parallelt med undertrykkelsen av urfolk bygde USA sin økonomiske makt på et annet system: slaveriet. Rundt 12,5 millioner afrikanere ble fraktet over Atlanteren under umenneskelige forhold. Vel 400 000 av dem endte i Nord-Amerika, men på grunn av høy fødselsrate vokste slavestanden raskt til millioner.

Slaveriet ble særlig utbredt i sørstatene, der planstasjer med bomull, tobakk og sukker krevde enorm arbeidskraft. Slavene ble fratatt all frihet. De kunne kjøpes og selges som varer, familier ble brutalt splittet, og voldelige straffer holdt dem i sjakk. Det mest groteske var kanskje at systemet ble rettferdiggjort med religion, vitenskap og juss. Teologer fant bibelvers som angivelig legitimerte slaveriet, og «raseforskere» påsto at afrikanere var underlegne.

Slaveriet ble avskaffet etter borgerkrigen (1861–65), men arven levde videre. Perioden som fulgte ga en kortvarig åpning for borgerrettigheter, men ble raskt erstattet av «Jim Crow»-lovene i sør, som institusjonaliserte raseskille i skoler, transport og offentlige steder.

Fra 1880-tallet og helt opp til midten av 1900-tallet ble afroamerikanere utsatt for omfattende vold og terror. Lynsjinger var et grusomt uttrykk for dette: Menn, og iblant kvinner, ble hengt eller brent levende av hvite mobber, ofte med lokalbefolkning som tilskuere. Bare et blick eller en påstått krenkelse kunne være nok.

Rosa Parks og Martin Luther King

Volden var ment å holde afroamerikanerne i sjakk i et samfunn hvor hvite hadde makten. Politiet og rettsvesenet så ofte en annen vei, og de skyldige gikk sjelden fri. Resultatet var en dyp frykt og et varig traume som fremdeles preger det amerikanske samfunnet.

Gjennom 1900-tallet ble den svarte befolkningen i sør nektet stemmerett, utdanning og like rettigheter. Først under borgerrettsbevegelsen på 1950- og 60-tallet kom reelle endringer. Rosa Parks' berømte busstur i Montgomery, Martin Luther Kings taler og marsjene i Selma presset frem ny lovgivning som forbød diskriminering.

«Vi holder disse sannheter for å være selvinnyttiggjørende, at alle mennesker er skapt like», ropte King.

I 1964 ble King hedret med Nobels fredspris for sin ikke-voldelige kamp. Men selv om lovene endret seg, lever urettferdigheten videre i praksis. Politivold mot afroamerikanere, store forskjeller i inntekt og utdanning, samt høy fengslingsrate for svarte, viser at arven fra slaveriet og segregeringen fortsatt er tung.

Diskriminert og utestengt

USAs historie rommer flere eksempler på systematisk undertrykkelse. I 1882 ble kinesiske immigranter ble nektet innreise til USA gjennom «Chinese Exclusion Act» – den første amerikanske loven som spesifikt nektet en hel folkegruppe adgang. Det skjedde etter at tusener av kinesiske «kulier» hadde lagt den første jernbanen på tvers av kontinentet. Arbeidet foregikk under ekstreme forhold.

«Kineserne er fredelige mennesker, og de drikker ikke alkohol», skrev forfatteren Mark Twain. «En udisiplinert kinamann er en sjeldenhet, og en lat kinamann finnes ikke.»

Men ingen av dem ble takket da strekningen ble innviet i 1869. I stedet ble de gjenstand for enda mer diskriminering.

Under andre verdenskrig ble rundt 120 000 japanske immigranter og amerikanere av japansk herkomst tvangsinternert. Regjeringen anså dem som en mulig femtekolonne. Samtidig, i 1942, begynte USA å importere millioner av meksikanere til midlertidige jobber i jordbruket. Mange måtte svette for lusedøner og fikk liten eller ingen helsehjelp. Da programmet ble avsluttet i 1964, hadde 4,5 millioner meksikanere opplevd «Guds eget land» på nært hold.

Varselklokkene bør ringe

Det er viktig å verne om historiefaget. Å anerkjenne de mørkeste kapitlene handler ikke om å avvise det gode ved det amerikanske prosjektet, men om å se helheten. Derfor bør varselklokkene ringe når Trump

«Resultatet var en dyp frykt og et varig traume som fremdeles preger det amerikanske samfunnet.»

KILDEFOTO: GAGE SKIDMORE / GETTY IMAGES FOR UNSPLASH

går til felts mot landets fremste historikere. Lenin, Stalin og Mao gjorde det samme.

Vi ser det igjen og igjen. Autoritære leder ønsker seg heltebilder, ikke kritikk. De vil at historiebøkene skal skildre dem som frelsere, ikke som undertrykkere. Dermed forsvinner stemmene til ofrene, til minoritetene, til dem som betalte prisen. Som George Orwell skrev: «Den som kontrollerer fortiden, kontrollerer fremtiden. Den som kontrollerer nåtiden, kontroller fortiden.»

Kina er på offensiven

Vi vet ikke hvordan Trumps amerikanske prosjekt vil ende. Ennå har han tre år igjen på post, men sporene skremmer. Ikke bare fordi USA er mer splittet enn på lenge, men også fordi Trump har påført USAs forhold til andre land stor skade. Til tross for sine svakheter var det store landet «over there» et fast holdepunkt i en urolig verden. Det amerikanske styresettet var på ingen måte perfekt, men likevel kvalitativt bedre enn Kinas og Russlands. Og det er det fremdeles.

Men mange er rådvile. I land etter land skaper Trump usikkerhet. I år er det femti år siden Vietnamkrigen sluttet. I flere tiår har vietnameserne arbeidet for å gjenreise tilliten til USA. Under president Joe Biden var det meste på stell, men Trump har klart å ødelegge mye med sine hårreisende tollsatser og hensynsløse maktspråk. Andre land føler det på samme måte. Og med hvilken rett snakker USA om menneskerettigheter når landet selv har så mange svin på skogen?

For å kunne lede andre må USA ha et minimum av orden i eget hus. Derfor har diktatorer som Xi Jin-

ping og Vladimir Putin grunn til å gni seg i hendene idet året går mot slutten. Særlig Kina, som har fått en sjelden mulighet til å sko seg på bekostning av USA og Vesten. De kinesiske partiavisene publiserer til stadighet artikler om USAs «farseaktige demokrati» og omtaler det som «elitestyrt» og «dysfunksjonelt».

Alternativet er Kinas form for sosialisme, ledet av den alltid klarttenkende Xi Jinping. Dette budskapet er ikke bare myntet på landets egen befolkning, men også på land i det globale sør som de kinesiske lederne forsøker å trekke til seg. Det sies ofte om Kina at det har mange handelspartnere, men få venner. Det er en riktig observasjon, men hvis USA fortsetter å løpe løpsk, kan mye endre seg. Taperne blir ikke bare amerikanerne, men alle som setter demokratiet høyere enn alt annet.

Håpene som brast

Jeg vet ikke hvor det ble av grammofonplaten med John F. Kennedys klare stemme. Etter mange avspilninger begynte den å skurre, og 22. november 1963 ble han drept i et attentat i Dallas. Nyheten ble motatt med sjokk og vantro. Enda en voldshandling i det store landet på den andre siden av havet.

Men hvorfor ble vi så rystet? Hadde vi ikke lest USAs forholdsvis korte historie grundig nok?

Nå er tiden inne for å gå tilbake til kildene og lese den på ny. Ikke den skjønmalte versjonen som Trump vil servere oss, men den usminkede. **F**

Torbjørn Færøvik er en prisbelønnet norsk forfatter, historiker, journalist og foredragsholder. Han har blant annet jobbet for NTB, Arbeiderbladet og NRK som utenriksmedarbeider og internasjonal reporter.

Mykje vil ha meir

Fly så mykje du vil! Ei søge om EUs kvotesystem og ein norsk finansminister.

TEKST

JOHAN HERMSTAD REINERTSEN

Regjeringa ønskjer at framtida skal innehalde auka klimaavgifter for deg og meg, og lågare klimaavgifter for oljenæringa, for luftfarten og for storindustrien.

Logikken er plettfri for Jens Stoltenberg. Men består den testen for Folkevett? Kjære lesarar, les vidare, og gjer dykk opp dykkar eiga meining.

Mageplasket

Klimaprofilen i statsbudsjettet var eit mageplask. I fjor kom det fram av Grøn bok (regjeringa sin klimastatus og -plan) at regjeringa ikkje kjem til å nå sitt eget mål om å kutte 55 prosent av alle utslepp i Norge innan 2030, utan kjøp av utanlandskvoter. I årets utgåve av Grøn bok kom nok ein nedtur: Her kjem det fram at regjeringa ikkje kjem til å klare klimamålet for 2030, sjølv ikkje ved bruk av alt vi har av EU-kvoter.

Kva er regjeringa sin respons? Dei gjer det billigare å sleppe ut CO₂ for luftfarten, industrien og olja. Samstundes blir det dyrare for Ola og Aisha Nordmann å køyre bil, anten det er elbil eller fossilbil, og bonden må forsøke å få endene til å møtast med ei avgift på mineralgjødsel i fanget.

Kvar har det blitt av Arbeidarpartiet sitt refreng om ein rettvis klimapolitikk med folkeleg legitimitet?

Kostnadseffektivitet → rettferdskjensle

Dei største forureinerane i Norge er olja, industrien og transportsektoren. Dei fleste av desse forureinerane er omfatta av EUs kvotemarknad (EU ETS). Det betyr at dei kan betale bedrifter i andre land for å kutte utslepp i staden for å gjere det sjølv. I 2025 har kvoteprisen vore på kring 800 kroner per tonn.

Utslepp i byggebransjen, jordbruket og transport på vegnettet er ikkje del av EUs kvotemarknad. Dette er rett og slett fordi desse utsleppa ofte er veldig små per utsleppseining (mange, mange bilar eller kyr i staden for ei einsleg pipe på toppen av ein plattform) og difor er vanskeleg å måle veldig spesifikt. Kva system skal ein da ha for å regulere utslepp? Jo EU har utvikla eit innsatsfordelingssystem, der dei landa med størst kapasitet (tenk pengar, teknologi) skal bidra med store kutt, medan dei landa som har mindre kapasitet får litt enklare kutt mål. Norge er knytt til EUs klimasystem. Den praktiske konsekvensen er enkel: i jordbruket og kvardagstransporten er vi nøydd til å kutte utslepp i Norge, medan storindustrien, olja og luftfarten kan betale andre i Europa for å kutte.

For å klare å kutte så mykje som EU ber oss om, har norske styresmakter innført ein opptrappingsplan for CO₂-avgifta. Denne går til omtrent 2400 kroner per tonn i 2030, og skal vidare til omtrent 3400 kroner i 2035. Det vil altså vere ein høg pris på forureining i vegtransporten og byggsektoren framover for å kunne nå måla våre. Jordbruket må ikkje betale CO₂-avgift, men òg her er det varsla strengare regulering framover.

**«På globalt nivå står
1 % av menneska for
50 % av flyreisene.»**

Kva så med storforureinerane? Som eg var inne på betalar dei berre kring 800 kroner i kvotepris for å sleppe ut eit tonn CO₂. Dette har tidlegare regjeringar tenkt at er urettvist. Difor har dei innført ei norsk CO₂-avgift som kjem på toppen av kvoteprisen. Den avgifta har vore utforma slik at ein til saman skal betale grovt rekna det same for å sleppe ut eit tonn CO₂ i luftfarten som i vegtransporten.

No foreslår regjeringa med eit pennestruk å fjerne avgifta. I første omgang skal luftfarten i Norge sleppe unna, saman med dei store industriforureinerane. I tillegg varslar regjeringa eit ønskje om å fjerne CO₂-avgifta i oljesektoren i neste års statsbudsjett. Denne heilomvendinga var ikkje varsla, og heilt motsett av det regjeringa har skreve i klimameldingar og i sitt eget partiprogram.

Grunnen regjeringa gir? Kvotesystemet til EU fiksar biffen, så det er betre at norske storforureinar betalar ei industribedrift i Polen for å kutte. Det maksimerer den samfunnsøkonomiske gevinsten at klimakuttet skjer først på den staden der det kostar minst å kutte. Implikasjonen: først skal alle lågkostnadslanda kutte, og alle næringane som har låge marginar. Kven blir så ståande igjen med å kutte sist? Dei mest profitable verksemdene i dei rikaste landa.

Urettferd er gift for legitimiteten til klimapolitikk

Å fly er noko av det mest utslippsdrivande vi gjer som enkeltpersonar. På globalt nivå står 1 prosent av menneska for halvparten av flyreisene. Den økonomiske eliten globalt og i Norge flyr mest. Det er difor denne gruppa som vil tene mest på avgiftslettar.

Oljeindustrien har auka utsleppa sine med 33 prosent sidan 1990. Det er ikkje tilfeldig at bransjen ber om å få redusert klimavgiftene sine i åra som kjem. For første gong er avgiftene så høge at dei må vurdere å skru ned tempoet på sokkelen.

Det er riktig og naudsynt at vi alle betalar meir for forbruket vårt. Når vi køyrer bil (anten han går på straum eller diesel), når vi et raudt kjøt og når bonden bruker i overkant mykje kunstig framstilt nitrogen, da har dette ein kostnad for naturen og for klimaet. Men når miljøprisen berre ligg på kvardagsmannen, medan storforureinerane slepp fri, må vi rope: Kjære herr finansminister – legg bort kalkulatoren og bruk litt folkevett! ■

DET NORSKE OLJEEVENTYRET

Er nordmenn avhengige av å finne mer olje og gass for å ha det godt?

Askeladdens retrett

TEKST
FOTO

TURID SYLTE
GURO MIDTMAGELI

«Verdens største oljeselskaper kutter kostnader og jobber, melder Financial Times denne uka. Oljefesten er snart over, nedgangstider er på vei, varsler rektor og tidligere oljetopp. Hans råd til politikerne nå er å sitte helt stille og la omstillingen gå sin gang».

Klokka er 07.45 og NRKs Lilla Sølhusvik innleder Politisk kvarter torsdag 11. september. Hun introduserer Klaus Mohn, rektor ved Universitetet i Stavanger, som mener politikerne må ha is i magen framfor for å komme med dyre tiltak, slik et flertall Stortinget gjorde forrige gang nedgangstider var på tapetet. Da fikk oljebransjen en gunstig skattepakke for å unngå nedgangstider. Noen har anslått at den var verd over 60 milliarder kroner. Pakken skapte en boom som nå gjør brattere den nedgangen som uansett må komme, mener Mohn.

I over 50 år har utvinning av olje og gass vært en stor næring i Norge. Den har gitt gode inntekter til staten, oljebransjen og leverandører. Ofte har dette vært omtalt som oljeeventyret, omtrent som Askeladden som plukket opp noen ting her og der, var snill og grei, og like godt vant prinsessa og hele kongeriket.

Ser framtida like glitrende ut for unge i 20-årene nå som den ble for foreldregenerasjonen? Er det noen sprekker i eventyrfortellingen som vi en dag vil angre på at vi ikke så og gjorde noe med tidligere? Har eventyrmotivet også gjort at det er vanskelig å bremse ned i leting etter mer av det samme?

Sa du ulemper?

– Sa du ulemper?

Sofie Strøm Olsen er leder for NITO studentene, fagorganisasjon for 15 000 teknologi- og ingeniørstudenter. Hun er usikker på om hun hørte spørsmålet

riktig, om det er noen ulemper for lommeboka av å bo i et land med en så stor oljeøkonomi? Hun snakker om fordelene:

– Vi glemmer ofte å se på hvor heldige vi faktisk er. Vi har en veldig god velferd i Norge, og mye av det er jo takket være at vi har kraft, og da er også fossilt inkludert, sier Olsen.

24-åringen har vært engasjert i NITO siden 2020, nestleder i to år, og ble leder i fjor. Olsen er aller mest opptatt av at det må gjøres noe med kompetansemangel, og at det ikke er mange nok som velger realfag.

– Det er også en del av de skumle tingene med olje. Det er så mye kompetanse som jobber med dette. Men det er kompetanse som du klarer å overføre når du skal inn i den grønne omstillinga, sier hun.

Olsen understreker at ingeniører er problemløsere.

– Vi trenger å bruke penger og ressurser på å bli mindre avhengig av oljen, og må ikke nødvendigvis kutte pengene og ressursene fra oljen, for det er der vi bygger kompetansen og der vi bygger løsninger. Jeg tenker at vi kommer til å få det til. Det er veldig mange kloke hoder der ute.

Noe som lyste og glitret

Olsen har blitt med opp til hotellet Soria Moria i Oslo, som har hentet navn fra eventyret Soria Moria slott. Her kan du se både langt og vidt ut over Oslo, fjorden og åser i det fjerne.

Det var hit daværende Ap-leder Jens Stoltenberg tok med seg Ap, SV og Sp høsten 2005 for å forhandle fram en rødgrønn regjeringsplattform. Den fikk navnet Soria Moria og beskriver Norge som «mulighetenes samfunn».

«Herfra peker pilene ned- over for denne næringen.»

– KLAUS MOHN

Klimautvalget 2050

- Satt ned av regjeringen Solberg, leverte sin utredning høsten 2023.
- Anbefalte at Norge legger en strategi for sluttfasen av petroleumsvirksomheten, og en letestans til en slik strategi er på plass.
- Skrev også at det kan være fare for en samlet overinvestering i ny infrastruktur for utvinning, transport og bruk av fossil energi. Det kan bidra til en innlåsingseffekt som forsinker omstillingen i energisystemene og gjør det vanskeligere å trappe ned.
- Understreket at det å redusere leting og utvinning nå ikke må bety at ressursene er tapt. Verdien på olje og gass som har blitt liggende i bakken, kan bli høy på et senere tidspunkt.

På veggene inne i sidebygget Askeladdens hus henger flere tegninger av kunstneren Theodor Kittelsen, som er kjent for illustrasjoner til norske folkeeventyr. Et av de mest kjente maleriene er av Askeladden som står og ser mot Soria Moria slott i det fjerne, med tittelen: *Langt, langt borte saa han noget lyse og glitre* (1900).

Troll er motiv på flere av Kittelsens tegninger i Askeladdens hus. Troll er også navnet på en av plattformene i Nordsjøen. Flere navn fra eventyrene finnes ute på norsk sokkel: Snøhvit, Draugen og Gullfaks (skipet som kunne seile like godt til lands som til vanns). Nylig åpnet feltet Askeladden Vest i Barentshavet.

Andre har navn fra norrøn mytologi eller store navn fra norsk historie som Johan Sverdrup, statsminister og pådriver for parlamentarisme som styresett i Norge. Energiministeren har kalt feltet Johan Sverdrup det største industriprosjektet i Norge noensinne.

Kan få en større smell ved å bli

En annen Sverdrup, Georg, og Johans onkel, har navnet sitt på et av byggene ved Universitetet i Oslo, Georg Sverdrups hus med Universitetsbiblioteket. Der utfor døren sitter Oskar Heggernes, leder for Grønne studenter, som er Miljøpartiet de grønnes studentorganisasjon.

– Før jeg ble med i politikken og gikk inn i MDG, var jeg ganske skeptisk til å gå ut av oljealderen. For det har jo blitt bakt inn at dette er Norge, sier Heggernes.

Han mener det er mange misforståelser.

– Nå er det nesten sånn at jeg lurar på hvorfor

ikke andre bryr seg mer om det å rive seg løs fra oljen, sier Heggernes.

MDG har lagt en plan for utfasing. Men også den blir til dels misforstått, mener Heggernes.

– Jeg møter folk som sier at de er imot at oljekranen skal stoppes over natten. Det har jo aldri vært meningen til MDG. Av en eller annen grunn var dette narrativet der, og det har jo kommet fra et eller annet sted, sier Heggernes.

En annen misforståelse mener han er hvor stor betydning utvinning av olje og gass vil ha for økonomien framover. Han trodde selv betydningen var veldig stor.

– Men mesteparten av inntektene våre fra Oljefondet kommer fra avkastningen, som jo er fra gammelt av. Om oljeinntekten skulle stoppe nå, vil avkastningen likevel vokse.

Heggernes synes andre miljøpartier har hatt bra politikk. Men med MDG over sperregrensa har Stortinget fått en sterkere stemme som vil løfte utfasing av oljealderen i Norge, og vil krige for det, mener Heggernes.

– Det tror jeg trengs.

Sprekker i glansbildet

I januar vakte økonomen Martin Bech Holte mye oppmerksomhet med boka *Landet som ble for rikt*.

Klaus Mohn var en av dem som omtalte boka i en kronikk i Morgenbladet. Mohn hadde lest forhåndsomtale som tydet på at boka ville «slå sprekker i det norske glansbiletet». Mohn mener at Holte kunne forankret boka langt mer i en etter hvert ganske stor forskning som finnes på feltet, men hilser velkommen at boka bidrar til en debatt som alle fortjener blir tatt.

↑
Sofie Strøm Olsen er leder for NITO studentene, 15 000 studenter innen teknologi- og ingeniørfag. – Det er veldig mange kloke hoder der ute, sier hun.

Til Folkevett understreker Mohn behovet for mer lys over sprekke i bildet.

– Vi har gjort oss vant til vekst og framgang nærmest gjennom 50 år. Norsk økonomi har blitt løfta av denne næringen omtrent uavbrutt. Sånn kommer det ikke til å bli i årene som kommer. Herfra peker pilene nedover for denne næringen. Det tror jeg blir underkommunisert.

Holte selv ønsket å advare mot farer ved den norske oljeøkonomien.

– Det nordmenn flest tror, er at det er oljen og en klok stat som har gjort dem rike, sa Holte i et intervju med Dagens Næringsliv i januar 2025.

Han la til:

– Det er en farlig tro.

Holte mener at for mye av oljepengene som blir brukt, går til å ha et mye høyere offentlig forbruk enn land rundt oss. Når velgerne vet at landet har penger, blir det vanskeligere for politikere å si nei. Bedre prioritert kunne oljepenger gått til investeringer som kan skape aktivitet og bygge noe for framtida, mener Holte. I stedet mener han pengene virker passiviserende og gjør at Norge sakker etter på flere viktige punkter.

Mohn beskriver som bokas hovedtese at oljerikdommen har lagt et slør over utfordringer som Norge har med innovasjon, produktivitet og konkurranseevne.

Svekket krona

Hilde C. Bjørnland er professor i samfunnsøkonomi ved Handelshøyskolen BI, og har skrevet at hun deler Holtes bekymring for at produktivitsveksten i Norge faller. Hun mener at Holte i boka trolig undervurderer

er betydningen som olje- og gassvirksomheten har hatt for vekstevnen i fastlandsøkonomien før oljeprisfallet i 2014. Mange bedrifter har levert varer og tjenester til oljenæringen. Selv om produktivitsveksten i industrien også har falt i mange andre land utover 2000-tallet, har den falt mer i Norge, påpeker Bjørnland. I land som USA, euro-området og Sverige har fallet stoppet opp, mens fallet fortsetter i Norge.

«Det som en gang løftet oss opp og skapte positive ringvirkninger, drar oss nå ned», skriver Bjørnland i en kronikk i Dagens Næringsliv (DN).

Forskning hun har gjort sammen med kolleger i Norges Bank, viser at dette også har vært en viktig faktor bak svekkelsen av kronekursen, som gjør det dyrere å kjøpe fra andre land.

«Kanskje har oljeinntektene fungert som et slør over utviklingen i fastlandsøkonomien, og i realvalutakursen. Etter hvert som olje- og gasssektorens betydning for norsk økonomi avtar, kommer det frem at fastlandsøkonomien ikke helt har den drivkraften som skal til for å holde produktivitsveksten høy og kronen sterk, skriver Bjørnland i DN.

Framtidens velferd

Hvordan vil veivalgene om videre leting etter olje og gass virke inn på velferden til folk flest i Norge? Det ønsket Norsk klimastiftelse å få bedre svar på, og ba tre forskere lage et notat. I forordet skrev daglig leder Lars-Henrik Paarup Michelsen:

«Den dominerende fortellingen er at videreføring av velferd og velstand er avhengig av at Norge fortsetter å lete etter nye ressurser – ikke bare for å opprettholde høy aktivitet på sokkelen, men også for å sikre fremtidige inntekter til staten».

↑
Klaus Mohn er rektor ved Universitetet i Stavanger og professor i økonomi. Han var også medlem av Klimautvalget 2050, som anbefalte at det legges en sluttstrategi for petroleumsvirksomheten og en letestans fram til en slik strategi er på plass.

FOTO: MARIE VON KROGH/
UNIVERSITETET I STAVANGER

De tre forskerne laget notat basert på flere studier gjort ved Statistisk sentralbyrå. Hovedkonklusjonen deres er at en eventuell stans i videre leting etter olje og gass, «vil ha begrenset innvirkning på statens evne til å finansiere offentlig (og privatøkonomisk) velferd».

Forskerne Ådne Cappelen, Emil Karlsen og Knut Einar Rosendahl begrunner dette med at inntektene fra olje og gass går til Oljefondet. Pengene kommer inn i økonomien gradvis ved at politikerne over statsbudsjettet bruker av avkastningen av Oljefondet via handlingsregelen. Blir det lett etter mer olje og gass for å holde aktiviteten høy, gir det mer i inntekt til Oljefondet. Men disse inntektene vil utgjøre en liten prosent av fondet, som etter hvert har vokst seg stort på finansinntekter i tillegg til inntektene fra olje og gass.

Dessuten vil utfasing av petroleumsaktiviteten være gunstig for konkurranseutsatte bedrifter på fastlandet, påpeker de tre forskerne. Dette er bedrifter som i stor grad konkurrerer med bedrifter i utlandet. Å leve ved siden av en næring med så sterk lønnsomhet som olje og gass, drar arbeidskraft og kapitalinvesteringer den veien. I tillegg kan høy etterspørsel etter varer og tjenester gjøre at lønns- og prisnivået øker, slik at de konkurranseutsatte bedriftene taper konkurranseevne og svekkes eller legger ned.

Nåværende finansminister Jens Stoltenberg (Ap) har flere ganger uttalt at det er folks arbeidskraft som er Norges viktigste ressurs.

– Jeg tror ganske mange, når de tenker på hva som gjør Norge rikt, tenker på dette med olje og gass. Men det er befolkningens arbeidskraft som er den

virkelige formuen i dette landet, sa han i et intervju med VG i april.

– Av nasjonalformuen vår utgjør arbeidskraften til befolkningen rundt 65 prosent. Finansformuen utgjør 15 prosent. Og det vi henter av inntekter fra naturressursene våre utgjør rundt fem prosent, var finansministerens forklaring.

Sterke interesser

Får disse bekymringene følger for politiske veivalg for olje og gass?

Klaus Mohn mener at sterke interesser gjør at mye fortsetter som det gjør, både arbeidstakerinteresser, arbeidsgiverinteresser og velgerinteresser.

– Både LO og NHO er tilhengere av «utvikle, ikke avvike», sier Mohn

«Utvikle, ikke avvike» er overskriften Ap har for sin petroleumspolitikk, og som både Høyre og Frp støtter.

– *Er det like mye staten som næringen selv som ønsker et høyt oljetempo?*

– I Norge er det ganske sterke interesser, både i Energidepartementet og Sakkeldirektoratet, som pusher i samme retning som olje- og gassnæringen. I mange saker framstår disse statlige departementene og direktoratene som en forlenget stemme fra olje- og gassnæringen, sier Mohn.

I kronikken i Morgenbladet i vinter skrev Mohn at en retorisk storkoalisjon mellom politikk, nærings- og arbeidsliv har stor definisjonsmakt, og stor vilje og evne til å forsvare den dominerende fortellingen.

Velgerne i Norge ser heller ikke ut til å tenke så langsiktig.

– De ser ikke 50 år fram. De ønsker seg arbeid,

«Det er en farlig tro.»

– MARTIN BECH HOLTE

Oljeverdier & velferden

- I 2024 var eksportverdien av norsk olje og gass 1 112,9 milliarder kroner, 6,7 prosent lavere enn året før. Dette utgjorde 60 prosent av Norges totale eksport.

- Oljefondets verdi er på 20 482 milliarder kroner (7. oktober 2025).

- Omtrent 6 prosent av arbeidsstyrken jobber direkte med olje- og gassutvinning.

- Siden 1980 har i gjennomsnitt 9–10 prosent av fastlands-BNP blitt brukt til å utvinne olje og gass, mesteparten gjennom investeringer i leting og utvinning, og i tillegg noe til kjøp av varer og tjenester og lønnskostnader til arbeidere.

KILDER: UTENRIKSHANDEL MED VARER, STATISTISK SENTRALBYRÅ, NORGES BANK INVESTMENT MANAGEMENT / ÅDNE CAPPELEN, EMIL CARLSEN OG KNUT EINAR ROSENDAHL: LETING ETTER OLJE OG GASS: EFFEKTER PÅ NORSK ØKONOMISK VELFERD (NOTAT NR 3/2024 NORSK KLIMASTIFTELSE)

inntekt, og en økonomi med lave renter og lav ledighet, og de ønsker det nå. Hvis det er forhold som kan true det, blir mange engstelige. Dette lytter politikerne til. Så lenge olje- og gassnæringen kan være garantist for godt betalte arbeidsplasser, spesielt langs kysten der mange av disse arbeidsplassene er, våger ikke politikerne å vende ryggen til dette.

Isolert sett er det vanskelig å finne noe som skaper like gode inntekter som det å hente ut naturressursene olje og gass.

– Det er ingenting som kan konkurrere med lønnsomheten i olje- og gassnæringen, sier Mohn.

Nedgangen som kommer

I september skrev Mohn en ny kronikk i Morgenbladet: «No kjem nedturen. Løysinga er ikkje politiske inngrep». Det var denne NRKs Politisk kvarter tok utgangspunkt i.

Han viser til at det er mindre olje og gass igjen på sokkelen, kostnadene har steget og klimapolitikken blir skjerpa. Mohn er kritisk til at politikerne skal legge til rette for langvarig videreutvikling av denne næringen, som også er kjernen i klimautfordringene.

– Jeg er ikke for at vi skal stenge denne næringen ned, men vi kan gradvis fase ut støtten til den og la den møte høyere utslippskostnader. Da vil næringen fase ut seg selv. Får de ikke nye leteområder heller, vil det gå litt av seg selv.

Noe av det striden står om nå politisk, er nye letearealer. Frp har gjort Trumps slagord «drill, baby, drill» til sitt, og ønsker at det skal åpnes for leting i uåpnede områder i Barentshavet, og vil ha konsekvensutredning av Lofoten, Vesterålen og Senja, som hittil har vært holdt utenfor på grunn av de

spesielle miljø- og næringsressursene som området har.

En prøvestein

Mohn tror Barentshavet er mer aktuelt enn Lofoten, Vesterålen og Senja.

Et oljefelt som nå ligger i kø i Barentshavet, er Wisting, som ble utsatt for fem år siden. Equinor har sagt at selskapet vil komme med oppdaterte planer neste år.

Mohn peker på at Wisting-feltet ligger langt fra land, og er kostbart å bygge ut. Det er i hovedsak et oljefelt. Å føre i land gassen som måtte være der, og også å legge kabler for å elektrifisere feltet med kraft fra land, vil være dyrt.

– Det blir en prøvestein for om man mener alvor med ambisjonene, og om dette kan gå hjem økonomisk og politisk. Wisting kan bli et brohode for en utvikling videre, hvis man klarer å skape lønnsomhet og politisk aksept for prosjektet. I motsatt fall kan det bli en prøvestein som viser at dette ikke går, sier Mohn.

Blir neppe utdatert

Sofie Strøm Olsen tror oljenæringen kommer til å være aktuell i flere tiår framover, selv om det kan bli på et litt annet nivå.

– Det er viktig at vi ikke bare legger ned alt på en gang. Vi trenger mye kraft.

Hun understreker at det ikke er gjort over natta å trappe opp på fornybar energi.

– Og så blir vi færre og færre i kullene av unge mennesker. Da må vi ha mye automasjon, og flere maskiner som hjelper oss, og det krever jo mye kraft. ➡

↑

– Før jeg ble med i politikken og gikk inn i MDG, var jeg ganske skeptisk til å gå ut av oljealderen. For det har jo blitt bakt inn at dette er Norge, sier Oskar Heggernes, leder for Grønne studenter.

→

– Hvordan ser framtida ut i Norge? Er det noe som glitrer der framme som i eventyret?

Hun ser for seg at framtida for ingeniører kan være i oljenæringen med å kutte utslipp, for eksempel med fangst og lagring av CO₂, men det kan også være innen fornybar energi, hydrogen, batterier, og kjernekraft.

Selv om du som ung ingeniør velger en retning, tror hun vil det være gode muligheter for å skifte kurs senere.

– For unge som tar utdanning nå, tror jeg ikke kompetansen de får kommer til å være utdatert. Da tror jeg heller vi må fokusere på å ha god etter- og videreutdanning, og at man styrker det kompetanseløftet vi trenger for å få Norge inn i framtida, sier Olsen.

Hun tror ikke dagens unge ingeniører og teknologer er redd for at det blir mangel på arbeidsplasser framover.

– Det er nok tvert imot, og at man heller må omstille hjernen litt og jobbe med noe nytt og spennende. For da kan man jo finne på ting som man ikke vet eksisterer per nå.

Som å tenke beredskap

Oskar Heggernes begynte å studere matematikk og fysikk og tok en bachelor, men ønsket å gjøre noe han syntes var enda mer meningsfullt. Etter et år som fulltids studenttillitsvalgt, begynte han på samfunnsøkonomi, og kan gjerne tenke seg jobb i et departement.

Han tror at hvis det investeres mye mer i grønn energi i verden, vil etterspørselen etter olje og gass synke jo mer grønn energi tar over. Hvis Norge ikke følger med, kan vi få problemer.

Og så ser Heggernes at mange av de flinke realfagfolkene Norge har, er i oljebransjen.

– De er i en bransje som vi nå skal utvikle oss vekk fra. Frigjør vi dem til andre steder det er etterspørsel etter folk, vil det også skape innovasjon andre steder. Det viste seg sist det var fall i etterspørselen, at ingeniører og den type kompetanse fikk seg jobb fort.

Heggernes tror vi må tenke på spørsmålene om oljeaktiviteten omtrent som vi tenker om beredskap.

– På kort sikt er det mye gunst ved å selge oljen. Det gir penger. Men du biter deg selv litt i halen. For den gunsten du får på kort sikt, vil ikke gjøre opp for skaden du får i fremtiden.

Han viser til at EU har satt som mål å få utslippene ned med 90 prosent innen 2040 og være klimanøytral innen 2050.

– En av våre store etterspørre har da ikke lenger like lyst på vår olje. Hvis vi ikke er forberedt på det når det skjer, vil det jo gå hardt ut over de som er unge nå.

Heggernes understreker at klimaendringene i tillegg til konkrete uheldige følger også vil gi høyere økonomiske kostnader.

– Jeg skjønner at det er vanskelig for studenter og mange andre å tenke på ting som ligger flere år frem i tid, for det er jo ikke der følelsene ligger. Følelsene ligger her og nå.

Om Norge skulle bremse på oljeletingen og inntektene gå litt ned, tror Heggernes at det kan bli et bra liv likevel.

– Vi ser at det går ganske bra med land ved siden av oss som ikke er avhengige av olje. Og vi har til og med et fortrinn med dette Oljefondet. Men det er vanskelig å si hva fremtiden vil bringe. Det kan hende at noe blir vanskeligere, men så kan det hende at det plutselig blir bra igjen. ■

Kronikk

Å legge ansvaret der det hører hjemme

Markedsledende kleskjeder i Norge importerer i all hovedsak klær fra land hvor det er verst å være arbeider.

TEKST

TALE HUNGNES OG CARIN LEFFLER

Regjeringen har igangsatt en lenge varslet evaluering av åpenhetsloven, og før neste sommer vil det etter all sannsynlighet bli lagt frem et forslag til revidert lov. Sterke næringslivsinteresser i Norge og EU presser på for en deregulering av næringslivets samfunnsansvar. I en verden hvor autoritære regimer vinner terreng er vingeklipping av grunnleggende rettigheter det siste arbeiderne trenger.

Ni av ti plagg fra Asia

Framtiden i våre hendes nye rapport Kleskjedenes verstingland viser at nesten ni av ti plagg som ble importert til Norge siste år, kom fra ti asiatiske land: Kina, Bangladesh, Tyrkia, Malaysia, Pakistan, India, Vietnam, Kambodsja, Myanmar og Sri Lanka. Her brytes arbeidernes rettigheter systematisk.

Ved hjelp av International Trade Union Confederation (ITUC) sin rangering av produksjonslandene i «Global Rights Index – 2025», har vi hentet informasjon om hvordan arbeidernes rettigheter blir ivaretatt i de ti landene, og hvor det er vanskeligst, og noen ganger farligst, å være arbeider og fagorganisert. Landene blir kategorisert fra 1 til 5, der 1 er best og 5 er dårligst for arbeidere.

Vår rapport tar for seg syv markedsledende klesaktører i Norge: Varner Gruppen, Bestseller, H&M, Kappahl, Lindex, Voice og Gina Tricot – alle kjent for sine mange og rimelige kolleksjoner. Vår analyse viser at de fleste kleskjedene kjøper varer fra seks eller flere av de nevnte produksjonslandene.

H&M og Bestseller har vært på kundelisten i Myanmar i mer enn et tiår, og de kjøper fortsatt superbillige varer fra fabrikker i diktaturet, til tross for militærkuppet i 2021. Klesimporten til Norge

har forbløffende nok ikke gått ned, men i stedet økt etter maktovertakelsen. Med andre ord mer av business-as-usual, til tross for systematiske overgrep mot befolkningen, omfattende oppsigelser av fagorganiserte, og fengsling og tortur av fagforeningsledere.

Forholdene er forverret og importen øker

I syv av de ti landene som norske kleskjeder får produsert sine varer i, gis det ifølge ITUC «ingen garanti for faglige rettigheter». De får dårligste skår – kategori 5. Myanmar er enda verre og har derfor fått 5+, omtalt som «Ingen garanti for rettigheter som resultat av sammenbrudd av lov og orden». Bare Vietnam og Sri Lanka er i kategori 4, som viser til noe bedre forhold, men vurderes likevel som land med «systematiske brudd på rettigheter».

Det er i disse landene våre klær blir produsert, og plaggene vi kjøper har gått igjennom hendene til arbeidere som hver dag løper risikoen for å bli utsatt for til dels grove brudd på sine rettigheter. Det er i de samme landene hvor kleskjeder og selskaper må ta mer, ikke mindre ansvar for arbeidsforhold, noe en styrket åpenhetslov kan bidra til.

Tre land har endog gått i feil retning og får derfor dårligere ITUC-skår – fra kategori 4 i 2018 til kategori 5 i år (Malaysia og Pakistan) og 5+ (Myanmar). Med andre ord: Det haster med å få selskaper til å ta større ansvar, ikke minst fordi USA har pålagt tekstilsektoren i nær sagt alle land vesentlig høyere tariff, noe som vil øke prispresset mot fabrikkene. All erfaring tilsier at dette presset vil bli kanalisert videre til arbeiderne som må jobbe enda raskere for å sikre inntjening, men for den samme lave lønna.

KILDEFOTO: KRISTIN FAGERLID, JENTE (3) PLUKKER BOMULL I PAKISTAN.

Konkretisering trengs

Evalueringen av åpenhetsloven viser at selskaper i stor grad støtter opp om åpenhetslovens intensjoner, og mener kravene som stilles er klare og hensiktsmessige. Til tross for åpenhetslovens korte virketid har loven bidratt til flere konkrete forbedringer både i virksomhetene og i deres globale leverandørkjeder. Likevel avdekker evalueringen svake risikovurderinger knyttet til handel i konfliktsoner og lite fokus på gjenoppbygging når det har skjedd brudd på rettigheter. Næringslivet på sin side peker på faren for dobbeltrapporteringer for de som også omfattes av de europeiske bærekraft-direktivene, og behovet for forenklinger.

Kleskjeder og selskaper i andre sektorer med produksjon i Asia må ta langt større ansvar for å sikre arbeidere den mest grunnleggende av alle rettigheter: retten til å organisere seg og drive kollektive forhandlinger. Bare fagforeninger kan få

gjennomslag som står seg over tid: En lønn å leve av, faste arbeidskontrakter, regulert arbeidstid, overtidskompensasjon, betalt fødselspermisjon og pensjonsordninger som monner.

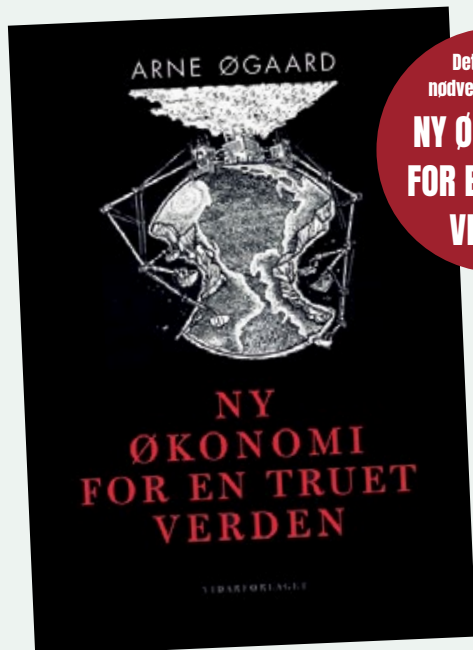
Norge viser vei?

ITUC-rapporten for 2025 er et kraftfullt varsku om at de faglige rettighetene i flere land er forverret de senere årene. Det arbeidere i Myanmar, Bangladesh og Tyrkia trenger er en sterk åpenhetslov og selskaper som trapper opp risikoreduserende tiltak og sikrer gjenoppbygging. Vil Norge fortsette å være den ledestjernen som viser EU og andre at et godt regelverk og fremoverlente selskaper gir positive endringer for arbeidere på kort og lang sikt? ■

Tale Hungnes er leder og **Carin Leffler** er fagrådgiver i Framtiden i våre hender.

Allerede 12. april har vi i Norge overskredet vår årlige kvote for ressursbruk og forurensing

Det innebærer at vi resten av året lever på bekostning av naturen, klimaet og fremtidens generasjoner. Dette lar seg ikke endre innenfor kapitalismens vekstkrav.

Det er derfor nødvendig med en
**NY ØKONOMI
FOR EN TRUET
VERDEN**

Kr. 299,- ISBN 978-82-560-2026-1

SolumBokvennen.no

**VISSTE DU AT PÅ
KIRPPIS SIRKULÆRMARKED**

KAN DU BÅDE SELGE
OG KJØPE BRUKT?

Opplev
Kirppis du
også!

KIRPPIS®
Brukt på nytt

SCAN KODE

Følg oss på Instagram
og hold deg oppdatert

SJH
Sogn Jord- og Hagebruksskule

rådgjevar småbrukar lærar **birøktar baker gartner** **økobonde gründer avløysar** **osteprodusent matskribent**

er noko av det tidlegare elevlar jobbar som i dag. Les meir på sjh.vgs.no

Økologisk Kalkun
frå Hardanger

www.homlagarden.no

REIN
ØKOLOGISK HUDPLEIE

www.reinhudpleie.no

Vikja
ØKOLOGISK SLAKTERI

KALV · STORFE · SAU · LAM · VILLSAU

Økologisk kjøtt
FRÅ GARDAR VED SOGNEFJORDEN

E-post: post@vikja.no
Tlf. 47657465 www.vikja.no

Unikum

www.unikumdesign.no

BRUKTBLEIE.NO
- TRYGT OG ENKELT

Bind til mor
Brødpøser til far
Kluter til bror
Såper til familien
På Støll til flekken
OG klesfiks.no

Følg oss på Instagram
[@unikumdesign.no](https://www.instagram.com/unikumdesign.no)
[@bruktbleie.no](https://www.instagram.com/bruktbleie.no)

Voss Vandrarheim

Overnatting - Økologisk mat
Familier - Grupper
Kurs & Konferanse
tlf. 56 51 20 17
www.vosshostel.com
www.finnegarden.no

Den komplette SOMMARPAKKE

Med disse herlige naturlige produktene for hud og kropp er du ferdig for det meste. - grønt du skal bruke i mai, to turen til fjellet eller på fjellet i høst, mellom eller alle i fjellet.

FINNEGARDEN

Finnegarden leverer økologisk frukt og grønnsaker heim til deg i Bergensregionen.

Telefon:
56 51 48 71 / 91 62 84 05
www.finnegarden.no

**NORSK ØKOLOGISK KORN
MALT PÅ STEINKVERN**

www.sigdalmolle.no

SIGDAL MØLLE

STANGELAND
URTEPRODUKTER

Teer, urter og krydder-
blandinger basert på Torleif
Stangelands auraanalyse og
forskning gjennom 50 år.

Et naturlig valg
stangelandurteprodukter.no

økosjokolade.no

Lag din egen sunne sjokolade
av økologiske og Fairtrade
kakaoprodukter og
uten sukker!

• Håndlaget sjokolade
• Økologisk og Fair
• Vegansk og glutenfri
• Stort utvalg

FB/IG: @criollobar
www.criollobar.no

MORIiA

Et etisk produkt
fra Uganda

Økologisk moringa for
helse, styrke og velvære.

5 kr per produkt
går tilbake til Uganda.

www.moriia.no

Godt Brød

Økologisk bakeverksted

Oslo | Bergen | Trondheim | Stavanger

Finn **ditt** nærmeste Økologiske
bakeverksted på www.godtbrod.no

UBEHANDLET ULL

Naturlig ull er det
miljøvennlige valget!
Oppdag forskjellen.

Se vårt utvalg av ull til baby, barn &
voksne i nettbutikken, eller besøk våre
butikker i Bergen og Oslo.

NØSTEBARN
www.nostebarn.no

isrosa
økologisk is

www.isrosa.no

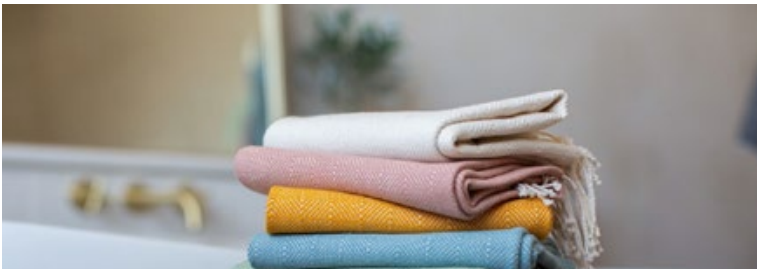

**VELG SJOKOLADE OG KAFFE
- GODT LAGET I NORGE**

I tillegg til over 20 sorter økologisk kaffe og espresso, tilbyr vi nå mange sorter sjokolade,
lokalprodusert selvfølgelig! Alt laget Bean-to-Bar, med kun håndplukkede, økologiske
råvarer. Kakaobønner fra Tanzania, Mexico, Nicaragua, Madagascari og Peru.

**STAVANGER
KOFFEINERERI**

Oddahagen 36, 4031 Stavanger
post@stavangerkaffebrenneri.no
www.stavangerkaffebrenneri.no

**Gled deg og dine med
håndlagde gaver under
treet i år**

Hos oss finner du nye og brukte
produkter, nøye utvalgt med fokus på
håndverk og naturmaterialer

KUMBA
www.kumba.no
@kumbascorner

Tangentoppen 10, Nesoddtangen

Julegave
som gir glede
kvar dag

Til deg
Ta eit deileg fotbad
med Optima pH₄

Optima pH₄
Hudvask pluss

- unik kombinasjon
av eddik, glyserol og alginat
- passer godt til handvask, dusjing, fotbad m.m.
- gir hud i balanse med pH₄

pH₄ forebygger hudplager og
bevarer den gode bakteriefloraen.
Utan parfyme. Låg pH.

Scan QR
for meir
produktinfo

Produsert i
Hardanger

Optima Produkter AS, 5600 Norheimsund, Tlf. 56 56 46 10 www.optima-ph.no

VEDLIKEHOLDSVENNLIGE KVALITETSVINDU - SPARER BÅDE TID, PENGER OG MILJØET!

H-vinduet+ har i over 35 år levert produkter i PVC, utviklet for å tåle det tøffe norske klimaet, til fornøyde kunder over hele landet. Vi fokuserer på bærekraftige løsninger. Det er derfor viktig for oss å levere vedlikeholdsvennlige og resirkulerbare produkter, med høy kvalitet og lang levetid som sparer både tid, penger og miljøet!

ET UTFORDRENDE ÅR

KJÆRLIGHET I OVER- FORBRUKETS TID

EN FILM AV OLIVIER NAKACHE
OG ÉRIC TOLEDANO

Høst-høsten, høsten er her, som Jøkke sang. Høysesong for kjøpepress, black friday og å pakke seg inn under pleddet og se en romantisk komedie. I den franske filmen *Et utfordrende år* går alle disse elementene opp i en høyere enhet. Hovedpersonene tynges av forbruksgjeld og kjøpeavhengighet, men fristes inn i klimaaktivisters nettverk av lovnader om gratis øl. Haltende klimamotivasjon, pen

og kul klimaaktivist og uventede vennskap gir noe så sjeldent som en humoristisk romantisk vri på klimaproblematikken.

Bonustips: Filmen ligger gratis tilgjengelig på Filmoteket – bibliotekenes egen filmstrømmetjeneste.

— EMBLA

QUIZ

QUIZMASTER
SOLVEIG SKAUGVOLL FOSS

1. Hvilket parti vant Sametingsvalget 8. september, og fikk beholde presidenten i Sametinget?
2. I hvilken kommune ligger Hønefoss?
3. Hvem er for tiden næringsminister i Norge?
4. Hvilken jobb har Sigrid Hoddevik Losnegård?
5. Hva kalles landbrukspraksisen der det dyrkes én enkelt avling eller art over et større areal og over flere vekstsesonger, ofte på bekostning av biologisk mangfold?
6. Leonardo DiCaprio spilte i 2021 i en film hvor en komet var i ferd med å treffe jorda, og forskere advarte mot den eksistensielle trusselen. Filmen har blitt sterkt koblet til handlingslammelsen i klimasaken. Hva heter filmen?
7. Hvilken historiker tilknyttet LO har gitt ut bøkene *Våre kamper* og *Kampen fortsetter* om fascisme og rasisme fra 1865 og frem til i dag?
8. Hva kalles torsken som vokser opp i Barentshavet, for så å reise videre og gyte langs norskekysten?
9. Hvilken norsk landslagsspiller i herrefotball har startet initiativet We play green, som jobber for mer miljøbevissthet og bærekraft i idretten?
10. Hvor ligger verdens største frøbank?
11. Hva heter podkasten som ledes av utenrikskommentator Marte Heian-Engdal og kultur-anmelder Asbjørn Slettemark?
12. Hvilket land grenser til Polen, Slovakia, Ungarn, Romania, Moldova, Russland og Belarus?
13. Hvilken norsk regissør står bak filmtrilogien *Sex Drømmer Kjærlighet*?
14. Hvor kommer lokalavisa Gjengangeren ut?
15. Hvilken stilling har Jens Stoltenberg hatt permisjon fra i 35 år?

FASIT

1. NSR – Norske samers riksforbund.
2. Ringerike kommune.
3. Cecilie Myrseth (Arbeiderpartiet).
4. Leder i Natur og ungdom.
5. Monokultur.
6. Don't look up.
7. Jonas Bals.
8. Skrei.
9. Morten Thorsby.
10. Svalbard.
11. Pop og politikk.
12. Ukraina.
13. Dag Johan Haugerud.
14. Horten i Vestfold.
15. Jobben som forsker i Statistisk Sentralbyrå.

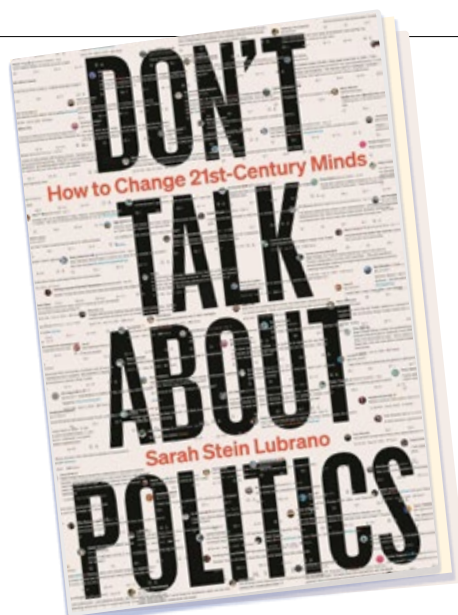
SAMEPROBLEMET

DET PERSONLIGE ER POLITISK

EN BOK AV KATHRINE NEDREJORD

Nedrejords personlige og gripende roman fikk en velfortjent Bragepris i fjor. Hovedpersonen er bosatt i Frankrike, men rykkes tilbake til sine samiske røtter når åkkhu dør. Gjennom å fortelle historien til familiens kvinner, tar hovedpersonen et nådeløst oppgjør med nedarvet skam og den norske statens overgrep mot samene. Alle majoritetsnordmenn har godt av å forsøke å forstå rasismen og fordommene vi selv ikke utsettes for. Sameproblemet gir leseren et høyst nødvendig innblikk i samisk identitet og skadene forårsaket av fornorskningspolitikken.

— EMBLA

DON'T TALK ABOUT POLITICS

LETTERE GJORT ENN SAGT

EN BOK AV SARAH STEIN LUBRANO

Det kan tidvis virke som om vi har kjørt oss fullstendig fast i dette uforet vi kaller samtiden. Fortsatt er det er lett å falle for den fristelsen det er å tro på opplysningstanken om at dersom «de andre» bare får høre sannheten, hvis vi bare kan pøse på med flere fakta og gode argumenter (gjerne ispedd en og annen kul graf), så vil de til slutt la seg overbevise. Samtidig går flere og flere av oss med en nagende mistanke om at dette ikke er nok – man skal tross alt ikke gå lenger enn til nærmeste avis eller sosiale medium for å se at denne påstanden faller på sin egen urimelighet. Men hva gjør vi da?

Skal vi virkelig endre folks holdninger, skriver Sarah Stein Lubrano i *Don't Talk About Politics*, må vi i stedet satse på å byg-

ge sosiale relasjoner, felles handlinger og det hun kaller «sosial infrastruktur» – nettverk av tillit og samhandling som gir rom for gradvis endring av perspektiver. Hun argumenterer overbevisende for at vi bør gå bort fra å se politikk som en arena for ideologiske kamper og overbevisning av enkeltindivider gjennom argumentasjon, og heller forstå den som noe som formes gjennom levd praksis, relasjoner og deltakelse i verden – sammen med andre.

Obligatorisk lesning for alle som ønsker å endre verden, fortrinnsvis til det bedre.

— TORJE

HVA VI SPISER NÅR VI SPISER KJØTT

MAT FOR BÅDE KÅL- OG KJØTTHUER

EN BOK AV KAREN LYKKE OG KRISTIAN BJØRKDAHL

Carnivore-diett, veganisme, ultraprosessert mat og et evig proteinmas – kostrådsdebatten er brolagt med skyttergraver, skråsikkerhet og mistenkeliggjøring. Midt i dette kaoset har Lykke og Bjørkdahl lyktes med å skrive en lettlest og opplysende bok om nordmenns forhold til kjøtt. Fra 1850-årene og fram til i dag har matkulturen, kjøttkonsumet og dyreholdet endret

seg drastisk. Gjennom statistikk og gjenkjennelige eksempler viser de frem en utvikling som de fleste kan være enige om: hvor fjernt de fleste av oss er fra matproduksjon i dag og hvor lite vi egentlig kan om maten vi spiser.

— EMBLA

FELA KUTI: FEAR NO MAN

TINER SELV DE KJØLIGSTE HJERTER

EN PODCAST AV JAD ABUMRAD

Jad Abumrad, som gav oss *Dolly Parton's America*, er tilbake med en ny podkastserie om Fela Kuti – en av ytterst få mennesker i musikkhistorien som kan utfordre Dolly på pur legendestatus. Serien forteller historien om artisten som gjorde afrobeat til allemannseie, og som i tiår var en torn i siden på den nigerianske makteliten, men forteller også ekstremt levende om Nigerias historie fra selvstendigheten i 1963.

Episoden viet moren hans, Funmilayo Ransome-Kuti, er alene tilstrekkelig til å anbefale hele serien. Historien om hennes aktivisme og motstandskamp er en påminner om hvor viktig både steder og fellesskap er for motstandskamp, og kan gi en liten flik av håp til selv den mest garvede samtidskyniker.

Abumrad og teamet får frem den enorme frigjørende kraften i Felas musikk, som føles like relevant og frisk i dag som den gjorde på 1970-tallet. Gjennom låtene sine rettet han søkelyset mot korrupsjon, politivold og koloniale tankemønstre – samtidig som han, i praksis, bygget de sosiale infrastrukturene som Lubrano viser til.

Serien skal dessuten ha ros for at den ikke henfaller til ren hyllest – også de mer trøblete sidene ved Fela Kutis liv belyses. Samlet sett er *Fear No Man* glimrende historiefortelling som gjør deg til et klokere og, med mindre du er død innvendig, et mer sympatisk og radikalisert menneske. **F**

— TORJE

SØPPELPLUKKING

«Barna blir forundret over hva folk bare kaster fra seg i naturen», sier lærer ved Finnskogen Montessorriskole, Kristin Mesøy.

TEKST
FOTO

STEINAR ALSOS
VLADIR SKOLE, GJØVIK SKOLE
OG FINNSKOGEN MONTESSORRISKOLE.

Den drøye femmeren du betaler for plastpose på Kiwi har vært med på å fjerne nærmere 40 tonn søppel fra Innlandet.

– Dette synes alle elevene er viktig, og de snakker mye om det. Ikke minst er de forundret over hva folk bare kaster fra seg i naturen.

Kristin Mesøy er lærer ved Finnskogen Montessorriskole, en av skolene som i år har blitt med på dugnaden Hold Innlandet Rent. Denne høsten har over 7500 elever fra skoler over hele Innlandet brukt et par timer til å plukke plast, skrot og annet

søppel fra nærmiljøet sitt. Og en av skolene er altså Finnskogen Montessorriskole.

Hold Innlandet Rent startet i 2018 og organiserer nå årlige ryddeaksjoner over hele fylket. De siste par årene er det finansiert gjennom Handelens Miljøfond, altså via den nevnte plastposeavgiften.

– Det viktigste er likevel det holdningsskapende arbeidet, sier Camilla Tysland Lillehagen, regionleder i Framtiden i våre hender i Innlandet, som har vært en sentral aktør i oppbyggingen av Hold Innlandet Rent.

– Barn og unge ser viktigheten av å ikke kaste ting i naturen. Dette er grønne, positive endringsprosesser i praksis. Deltakerne opplever at de kan gjøre en konkret forskjell, og at det er gøy å bidra.

Initiativtager og prosjektleder i Hold Innlandet Rent, Johannes Wahl Gran, kan bekrefte at det virker. Han viser til evalueringen fra Handelens Miljøfond, som finner en «synkende mengde per aksjon, et tydelig tegn på redusert forsøpling over tid.»

Det er fint å ta med seg for alle barna som har bidratt til at det er litt mindre mikroplast og tungmetaller i naturen. **F**

REINSPIKKA
SKRYT <3FOR ET
BLAD!

FORNØYD LESER

Jeg har støttet FIVH i flere år, men tok meg for første gang tid til å lese i gjennom Folkeveit fra perm til perm. Og FOR et blad!!! Jeg ble så oppløftet og begeistret, for en nydelig blanding av kunnskap, tips og vittigheter! Stå på, fortsett dette gode arbeidet. Og jeg skal misjonere vilt!

The Great Pacific Garbage Patch ligger i det nordlige Stillehavet mellom Hawaii og California, roterende mellom havstrømmer. Består av mikroplast, men også større plastikk og tauverk.

I 2023 var størrelsen 1,6 millioner kvadratkilometer. Det er over fire ganger så stort som Norges areal.

The Ocean Cleanup, en ideell organisasjon

rydder området. De har siden oppstarten i 2018 fjernet 16,8 millioner kilo søppel av øyen. De har som mål å hente opp 90 prosent av all flytende søppel i havet innen 2040.

Min oppfordring: Bruk mindre plast, særlig engangsartikler, gjenbruk og kast søppel i søppelkassen. Søppel som ikke kastes der den skal havner til slutt i sjøen.

Klimakampens
(nye) muligheter

HANS TANGEN

Klimaforkjemperne har vært for opptatt av olje- og gassnæringen kombinert med bruk av pekefingeren overfor sine meningsmotstandere. Det har bidratt til motstanden klimasaken stadig opplever, samt den manglende oppmerksomheten den for tiden får.

Klimakampen har vært preget av idealisme til fordel for konkrete løsninger som både er mulige og nyttige. Mange kjenner nok dessverre en maktesløshet når det gjelder å få til endringer for bedre fremtidig ivaretagelse av klimaet.

Fremover bør klimaforkjempere i større grad arbeide for mulige konkrete «grønne» endringer og løsninger som utløser folks lyst og evne til å bidra i klimakampen. Jeg tillater meg å komme med noen forslag til hva det kan være:

- Stille strengere krav til offentlig sektors innkjøp og benytte dens innkjøpsmakt til å bli «grønnere».
- Fortsette arbeidet med å fjerne moms på reparasjoner.
- Bedre rammevilkårene for «grønne» løsninger, herunder for gründere og gjenbruksbutikker samt innen delingsøkonomi-segmentet.
- Øke kunnskapen om og inntaket til «grønne» utdanninger, som eksempelvis skomaker.
- Stimulere til samkjøring hvor slikt er mulig.

God natt
god morgen

FRIDA ALMQVIST

slukk lyset
så jeg kan høre deg
puste morgentimene
slukk lyset lille gipshjerte
hør lufta knitre fremtider
mellom oss

SKRIV
TIL OSSHAR DU NOE
PÅ HJERTET?

Send ditt leserbrev til
[redaksjonen@
folkeveit.no](mailto:redaksjonen@folkeveit.no)

Fatt deg kort, så kommer
flere til ordet.

Vi forbeholder oss
retten til å korte ned.

Bøtingsvon

INGE EIDSVÅG

KUR FOR BÅDE FOLK,
TING OG SAMFUNN!

Sigmunds verksted

Det var et eventyrrike med gamle båtmotorer, defekte slåmaskiner, sløve motorsager, tause vekkerklokker og sprukne kasseroller. Og midt inne i dette – med svarte hender, enda svartere kjeledress og sneipen i kjeften: Sigmund, bygdas reparatør, som fikk det til å sprute av sveiseflammer og saftige uttrykk. Sigmund var en trollmann med hendene; han reparerte traktorer, hjulvisper, radioer, lå-er, sykler, trillebårer, gebiss, sparkstøttinger, bøttehanker og hengelås. Til og med kjærlighetssorg og fyllesjuka kunne han visstnok kurerer. Det var ikke det problem Sigmund ikke visste råd for. Han banket og benket, lirket og loddet, skrudde og sveiste. Og når han leverte den reparerte gjenstanden tilbake, sa han alltid: «Likar' enn nytt! Og my' sterkar, veit du.»

Nå skal det innrømmes at Sigmund ikke alltid var like heldig. En gang monterte han en heimelaget potetopptaker til traktoren. Det må ha blitt noe feil med utvekslingen, for potetene forsvant i en svart bue langt opp i heia, der de fant hvile blant einer og lyng. Sommeren etter kunne vi unger plukke poteter på steder «der ingen skulle tru at nokon potetplante kunne bu».

Ei god hand

Det var selvfølgelig ikke bare menn som reparerte ting i min barndom. Kvinner var minst like dyktige, selv om det de gjorde kanskje var mindre spektakulært. Mamma spurte alltid om det var «bøtingsvon» i noe før det ble vurdert kastet. «Å, læt mæ' sjå,» sa hun. «Det e' så rart med det når ei god hand får tatt i det.» Hun lappet og limte, sydde og stoppet. Når skjortekragen var slitt, ble den snudd. Klær ble sprettet opp og sydd om; nye hæler ble strik- ket i sokken som ellers var brukbar; glidelås, som glidde, men ikke låste, ble erstattet med knapper. «Det gjør ingen ting om klean e' stoppa og lappa, hvis de e' heile og reine,» var mamma's mantra.

Ønsket om – og evnen til – å reparere hang selvfølgelig sammen med knapphetssamfunnet, der nøysomhet var en dyd. Å kaste noe var det siste man gjorde. For en visste aldri, det kunne bli bruk for det. Man tok derfor vare på knapper, tøyestykker, garnrester, innpakkingspapir, esker, skruer og muttere. Brukte spikere ble benket og brukt om igjen,

så lenge de ikke var for rustne.

Fordi jeg hadde min barndom på 1950-tallet, innrømmer jeg at jeg i dagens samfunn er blitt en dysfunksjonell dinosaur. Jeg får meg simpelthen ikke til å kaste ting som det kan være «bøtingsvon» i, eller som det kan bli bruk for. Har en god fantasi, kan det meste tenkes å komme til nytte. Min rekvisittbeholdning inneholder derfor gardinstenger, stikkontakter, hyssingstubber, kaffekrus, blomstervaser, juletrepynt, lysestaker – pluss en rekke andre ting som jeg innser nok aldri kommer til å bli brukt. Redningen er blitt en butikk i Lillehammer som tar imot både ting og tøy, så lenge det er brukbart og kan gis eller selges videre.

Et gjensyn

Sist sommer gikk jeg igjen forbi Sigmunds verksted. Kjerreveien var nå grodd igjen og hadde krympet til en smal sti. Det vindskei-ve skuret, som en gang fortonte seg som et kjempestort verksted, lå der som før, men alle lyder var skrudd av; de sterke luktene var dun- set bort, fargene vasket vekk. Bare skjeletter av rustne ovner og halve traktorer stakk opp mellom brennesle og revebjelle. Jeg gikk nær- mere og fant rester av slåmaskiner, kjettinger, vannkraner og meierispann. Til og med en båtmotor hadde her fått sin endelige landlov. Hadde Sigmund glemt å levere det tilbake? Gikk han bare sin vei, med sneipen i kjeften, da ordren kom om at lyset skulle slukkes?

Jeg griper meg i å savne Sigmund og verk- stedet hans. Tusenkunstnere som han er borte, bortsett fra noen få lappeskreddere, skomakere og sykkelreparatører. I dag lyder omkvedet: «Det lar seg ikke reparere.» Eller: «Det lønner seg ikke å reparere, det er billigere å kjøpe nytt.» Sigmund ville aldri ha godtatt dette. Det ville ha vært det samme som å si at det ikke lønte seg å leve. Han ville ha satt bril- lene på nesa, lagt hodet på skakke, snudd og vendt på det. «Klart det lar sæ' reparer!» ville han ha sagt – før han med skrujern og lodde- bolt hadde gått løs på datamaskiner, mobil- telefoner og flatskjermer.

I dag – når fullt brukbare hytter og hus rives for å erstattes av nye og større istedenfor å re- parere de gamle; når firefelts motorveier fler- rer opp vakre kulturlandskap og legger dyrket jord under asfalt istedenfor å vedlikeholde og forbedre de gamle veiene; når nesten ubrukte

stoler og bord kastes fordi alt skal skiftes ut i den nye leiligheten – da bør vi minne hver- andre om at kjøp-og-kast-kulturen bare kan gjelde for en liten, privilegert gruppe i vårt rike hjørne av verden. Denne sløsende livs- stilen vil også vare bare en kort periode i his- torien. Så vil den oppfinnsomme reparatøren komme tilbake, simpelthen fordi vi blir nødt til å gjenoppdage nøysomheten. Det er bare nøysomhet som kan gjøre det mulig for stadig flere mennesker å overleve på en liten klode med begrensede ressurser, og som nå står midt oppe i en klimakrise.

Økologi og økonomi

Våre lovgivere bør kreve at industrien lager datamaskiner, mobiltelefoner, radioer, ovner og kjøleskap slik at de varer lenge og lar seg reparere. Og slik at det lønner seg å reparere. Hvorfor ikke utvide garantitiden til ti år – eller mer? Det ville bety at varene måtte produseres med mer holdbare materialer, at reservedeler måtte finnes på lager og at gjenstandene fakt- isk lot seg reparere uten å måtte sendes til den andre siden av kloden og tilbake igjen. Det vil- le kanskje også sette en stopper for at noen bevisst bygger inn svakheter i sine produkter for stadig å kunne selge nytt ræl.

På en brannstasjon i Livermore i California henger en firewatts lyspære. Den ble slått på for første gang i 1901, og den lyser fremdeles. Den er et lysende eksempel på at ting kunne vare mye lenger, hvis produsentene hadde ønsket det. Fram til 1920 var det konkurranse om å lage «evigvarende» lyspærer. De største lys- pæreprodusentene, blant dem Osram og Phi- lips, gikk da sammen om en ny strategi. Ingen lyspære skulle fra nå av vare lenger enn 1000 timer. Formålet var selvfølgelig økt salg. Denne filosofien har nå slått gjennom på alle områder.

To ord blir viktige i årene framover: økologi og økonomi. Ordene er greske og betyr «hus- forståelse» og «husforvaltning». Hvis Jorda er vårt felles hus, er det mye som tyder på at vi har forstått for lite og forvaltet for mye. Jeg føler meg sikker på at Sigmund sitter i sin himmel og nikker til dette, mens han fikser Vårherres mikrofon og høyttalere. De to vil nok ha ett og annet å si oss – før det er for sent.

PS: Slik er det forresten også med mennes- ker. Det er bøtingsvon i oss alle. ■

MEDLEMSSIDER

KONTAKTANNONSER

HEI FRA ORGANISASJONEN

Mot strømmen

HAR DU GRØNNSAKER eller husrom til overs? Leter du etter likesinnede som vil gjøre noe praktisk for et mer solidarisk samfunn, eller noen å leve i en motstrøms tilværelse med?

Folkevett er lei av menneskemøter i digitale flater. Vi tror at et rettferdig samfunn blir til når folk møter hverandre i den virkelige verden. Her er det plass til høyt og lav, stort og smått. Men du må fatte deg kort. Maks 250 tegn. Annonsene er anonyme. Oppgi navn og kontaktinformasjon til redaksjonen.

Send til
redaksjonen@folkevett.no

HEI KVINNE I 50 ÅRENE

Jeg er en lykkelig mann som liker turer i forskjellig natur, politikk, naturvern & dyrevern, hyggelige spillkvelder og dans.

Jeg er ikke-røyker og drikker litt. Hvis du bor på Nesodden eller kommunene i rundt, så vil jeg gjerne ha kontakt.

BM Lykke

SJØLVBERGERE SØKER SELSKAP

Det er gøy å være sjølvbergerer, men av og til ensomt! Vi er en familie på fire som bor i nærheten av Lillehammer. Vi driver med sjølvberging og er opptatt av sunn og bærekraftig livstil, historie, økologi, miljø, filosofi, landbruk, håndverk og politikk. Vi vil gjerne ha besøk og kan tilby overnatting enten de er bare noen dager eller lengre opphold. På sikt ønsker vi å prøve å dele gården med flere. Vi liker å dele erfaringer om dyrking, og alt annet vi gjør her på gården, og liker å diskutere og bli kjent med nye folk. Vi har barn og vil gjerne også få besøk av andre familier!

Dette kan vær ideelt for folk

som trenger en pause fra hverdagen og vil ha litt tid og ro til å bare være, lære noe nytt, og ha kontakt med naturen ... eller, noen som har lyst å finne ut hvordan det er å drive et småbruk ... eller, en tømmrer/snekker/handyman som ønsker å bytte tjenester med opphold ... eller kanskje noen andre?

På gården har vi hest, sau, høner og en katt. Vi dyrker økologisk korn, grønnsaker, frukt og bær, og sanker også planter og sopp. Vi lever enkelt og ville beskrive verdiene våre som hovedsakelig anti-materi-alistisk. Vi setter pris på nærvær til naturen og hverandre, kunnskap og forståelse, ro i hverdagen og mestring.

BM Sjølvberga

ORGANISASJONSNYTT

KAMPEN MOT NETTHANDEL-GIGANTENE

Framtiden i våre hender trapper opp kampen mot Temu, Shein og andre store netthandel-giganter. Det skriver leder Tale Birkeland Hungnes.

– De selger kunstig billig ræl, som de lurer oss til å tro at vi trenger, skriver hun.

Hver dag kommer tilsammen 31 000 pakker fra slike nettbutikker til Norge, med miljøgifter og plast som blir sendt halve jorda rundt. Det ønsker organisasjonen å sette en stopper for. Derfor vil «Stopp Temu» bli organisasjonens nye hovedprioritering fremover.

STØTT KAMPANJEN VÅR

ANSVARLIG KLESPOLITIKK NÅ!

5 085 av 7 000 underskrifter allerede.

Forskere har funnet ut at et bærekraftig forbruksnivå på klær i land som Norge, er 5 nye plagg i året. Likevel importer bransjen 50 plagg per nordmann, altså ti ganger et bærekraftig nivå!

Klesprisene har stupt, forbruket har eksplodert og gjenvinningsstasjoner overfylles.

Nå trengs det politisk handling: Vi trenger en avgift på nye klær og tekstiler som rammer de billigste hardest – og momsfritak på og støtte til brukt og reparasjon.

Er du enig? Skriv under på nettstedet vårt Framtiden.no

50 000 MEDLEMMER STERKE

KNUSER GLASSTAKET

Nå er vi 50.000 medlemmer og Norges største miljø- og solidaritetsorganisasjon. Framtiden i våre hender har nesten doblet antallet betalende medlemmer i løpet av de siste årene.

Det gir oss flere medlemmer enn Arbeiderpartiet og langt flere enn for eksempel Fremskrittspartiet og Høyre.

Det underbygger også at klimaengasjementet er større og mer stabilt i befolkningen enn mange tror.

Norsk Medborgerpanel meldte i juni at

klima er på topp blant nordmenns hjertesaker, skriver leder i Framtiden i våre hender i en artikkel. 45 prosent sier de er bekymret eller svært bekymret for klimaendringene. Tallene har vært stabile over ti år, ifølge Hungnes.

65 prosent av den norske befolkningen ønsker seg strengere politisk regulering i retning økt bærekraft for folk og næringsliv.

Så mange som 9 av 10 nordmenn mente i 2024 at de kan redusere forbruket sitt uten å miste livskvalitet. 7 av 10 mener at politik-

erne må begrense bygging av nye hytter, og kjøp av nye klær, mens over halvparten synes de må begrense mengden private flyreiser, ifølge Norsk Medborgerpanel, skriver Fivh-leder Tale Hungnes videre.

Tallene er med på å underbygge at medlemsveksten i Framtiden i våre hender og flere andre miljøorganisasjoner, er basert på langvarige og solide trender og holdninger i befolkningen. Det er et gledelig og viktig bakgrunnstykke for den økte medlemsoppslutningen vi har opplevd over tid. ■

**Når naturen får vere helten,
frå mold til mjuk hud**

Ville vekster frå Vossabiagarden. Økologiske planteoljer.
Beskyttande bivoks.

Heilskapleg hudpleie: plukka med hjarte, rørt med hender.
Vossabia er skapt for å pleie deg – og planeten.

 Vossabia
Vossabia – ville vekster – varm visdom

MEDLEMSSIDER

KRYSSORD

100-METER-LEGENDE	▼	PARTI ANFØRSEL	▼	SLÅTT (SLANG)	▼	FORSIKRINGS-SELSKAP	▼	LIK (MILJØ) ANLEGG	VALUTA-KODE	KRETSLOP DRA	▼
BEDRAG						BEIST	SPILL-KORT				
-LÆRE											
TILBAKE											
								... THORS-TVEDT			
KOMMUNE OG BY I FINNMARK		ARGON HODE-PLAGG			FUGLEN				UNGDOMS-PARTI RØYK		
					TINE-PRODUKT TYSK BY			DANSK ARTIST			
ORDNE		VEDDE-LØPS-BANE						LUFTVEIS-VIRUS		EKS REMA-APP ALT I ORDEN	
METER VERK	▼	PÅ MOTEN FJELL-TOPP	▼	SVAKT	PUST(E)			LITER SURSTOFF PER STK.	UTROP	TRE	
						ULEMPE	VW-MODELL SPEKU-LANT			REKKE KARBON-STØV	
HUNNDYR GRØNN-SAKER			KRYDDER	RETT		2. TONE BLODTYPE FELLE	BLODTYPE LITT	RET-NING	TONEN D HEVET ET HALVT TRINN BANNING		SKODDE
										ALENE	
VERDENS-DEL	▼	BITTER-HET UGRESS-MIDDEL				ROMERSK KEISER OG SJOKO-LADE		KOST-HOLDET = NEDER-LAND			
						GRUNN-STOFF OVERTA		RATE	HEGREM 2025	EKSERSER -PLASS	
CANON-MODELL STRUTS			GIR LOV VINNE			PARTI	NIGERIAS HOVED-STAD TIL 1991			FOR-SKJEL-LIGE	1000 AKTIVI-TETEN
			FORDELE OPPSPILT			SØLV DRIKK	FANGE-LEIR SMERTE		MÅNED		
FLYPLASS ILD-SJELER	▼			SKAL		ROM-STASJON 1986-2001 HUNNFUGL		AVIS UBLANDET	BROR TIL DOLE KLARE EKSAMEN		ALENE
						PATINA			?		
GROV NATTLIG «MATAUK»		SITTE TIL HEST PIANO			DRIKK «SOL-VITAMIN»	VASSDRAG		JUKSE TIL SEG TEKNIKKEN			
								TIDS-ROMMENE			

DEN HELDIGE VINNER

DET RIKTIGE SVARET I NR. 1 2025 VAR «I en gal, gal verden koster det mer å reparere enn å kjøpe nytt.»

VINNEREN ER **ELISABETH TRAN** FRA **OSLO**.

VIL DU OGSÅ VINNE? Send inn riktig svar og vinn gavekort på *tusen* kroner hos Ticketmaster.

VINNEREN ANNONSERES I NR. 1 / 2026

Send inn løsningen for å vinne

Vi trekker nye vinnere i hvert nummer. Send inn ferdig utfylt kryssord og din kontaktinfo til Framtiden i våre hender, Økernveien 94, 0579 Oslo, og merk konvolutten *Kryssord nr. 2 – 25*.

NESTE NUMMER

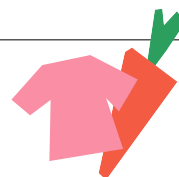
NESTE NUMMER KOMMER I JUNI 2026.

Godt nytt år! **F**

PS:

NYTT ÅR, NYE MULIGHETER!
Len deg inn i vintermørket og bryn deg på våre utfordringer.
Du kan lese mer på
framtiden.no/kampanjer

PREKASI!

GRØNN LÆREPLAN OG BYEN SOM KLASSEROM

StUF ble grunnlagt på grunn av klimakrisen og er nå Norges nyeste folkehøyskole. Midt i oljebyen! Endelig fikk Norge en skole og et hjem for de som vil ha miljøvennlige hverdager og et inspirerende folkehøyskoleår. Alle linjene på skolen berører bærekraftig omstilling og studentene får både kunnskaper og handlingskompetanse for grønn urbanisme.

Siden det er i byene det grønne skiftet må skje har vi skapt en folkehøgskole som er et urbant læringsfellesskap for miljøvennlig omstilling. StUF svarer positivt på vår tids store utfordring med både kunnskaper, kompetanse og gjør dette i samspill med byens private, frivillige og offentlige aktører. StUF sine mange innholdsrike linjer fyller allerede et behov, og etterspørselen etter det du lærer på StUF vil bare bli større i tiden som kommer.

EN SKOLE OG ET HJEM MED VINTAGE, SJEL OG SJARM

Nytt er ikke alltid best! StUF har innredet skolebygget sitt med vintage, sjel og sjarm. Mye av det som lages av møbler i dag har langt fra samme kvalitet som eldre møbler har. Vi opplever at våre lokaler gir mangfold, høy kosefaktor og at de fort blir til studentenes andre hjem. StUF er både en skole og et hjem, og det oppleves tydelig i våre mange spennende rom. Utenfor har vi en stor hage med dammer, vår egen bro og dyrking av spiselige vekster.

ENESTE FOLKEHØYSKOLEN SOM IKKE FLYR

Velkommen til en reise du bare kan få på StUF! På en urban og grønn folkehøyskole blir dette et eksotisk eventyr på skinner og reiser for minnebøkene. StUF vil reise ut for å fange sterke inntrykk og etterlate lave klimaavtrykk. Her får du reise på urban safari gjennom Europa på interrail! Med våre reisemåter, fantastiske steder og meningsfulle oppdrag får du være med på en helt unik oppdagelse- og dannelsesreise. Dette er en måte du kan bevege deg på, og samtidig bli beveget av det du møter.

**Søk nå og få svar
15.november!**

Følg oss på sosiale medier
@stufskole

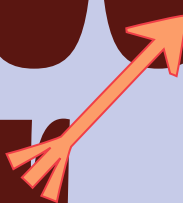

Instagram

TikTok

Nå er vi 50.000 medlemmer.

IKKE MEDLEM ENDA? MELD DEG INN FOR EN VALGFRI PRIS SE [FRAMTIDEN.NO/MEDLEM](https://framtiden.no/medlem)

Takk for at du støtter oss!

